

Kanaa gurii kaa Masaraa nîña

Ibrahim Yaya Abdarahman

Juma Ibrahim Harun, Abderazik Mahamat Ahmat, Nuraddin Ahmat
Abdalla, Ishak Kamis Mahamat, Gamaraddin Mahamat Harun, Matar
Mahamat Sileman, Abdalmajid Abdalla Sileman

A history of the Massalit people

Équipe de développement de la littérature massalit
Hadjer Hadid
Tchad
2021

Langue : massalit, parlée dans la préfecture d'Assoungha à l'est du Tchad, et au Soudan, surtout dans l'Etat fédéral du Darfour occidental.

Titre en français : Histoire du peuple massalit

Genre : Histoire

La plupart du texte est une traduction de portions de l'ouvrage de Ibrahim Yaya Abdarrahman, paru en arabe sous le titre "Masalit/Masaraa" en 2008, traduction faite avec sa permission. Des informations complémentaires ont été obtenues des sources précisées dans les remerciements.

Traducteurs/Rédacteurs :

Juma Ibrahim Harun, Abderazik Mahamat Ahmat, Nuraddin Ahmat Abdalla, Ishak Kamis Mahamat, Gamar Mahamat Harun, Matar Mahamat Sileman, Abdalmajid Abdalla Sileman

Photos de la couverture : Zeke duPlessis, Eunice Kua, Marthinus Steyn

*© 2015, 2017, 2021 Équipe de développement de la littérature massalit,
Hadjer Hadid, Tchad
2ème édition, 2021*

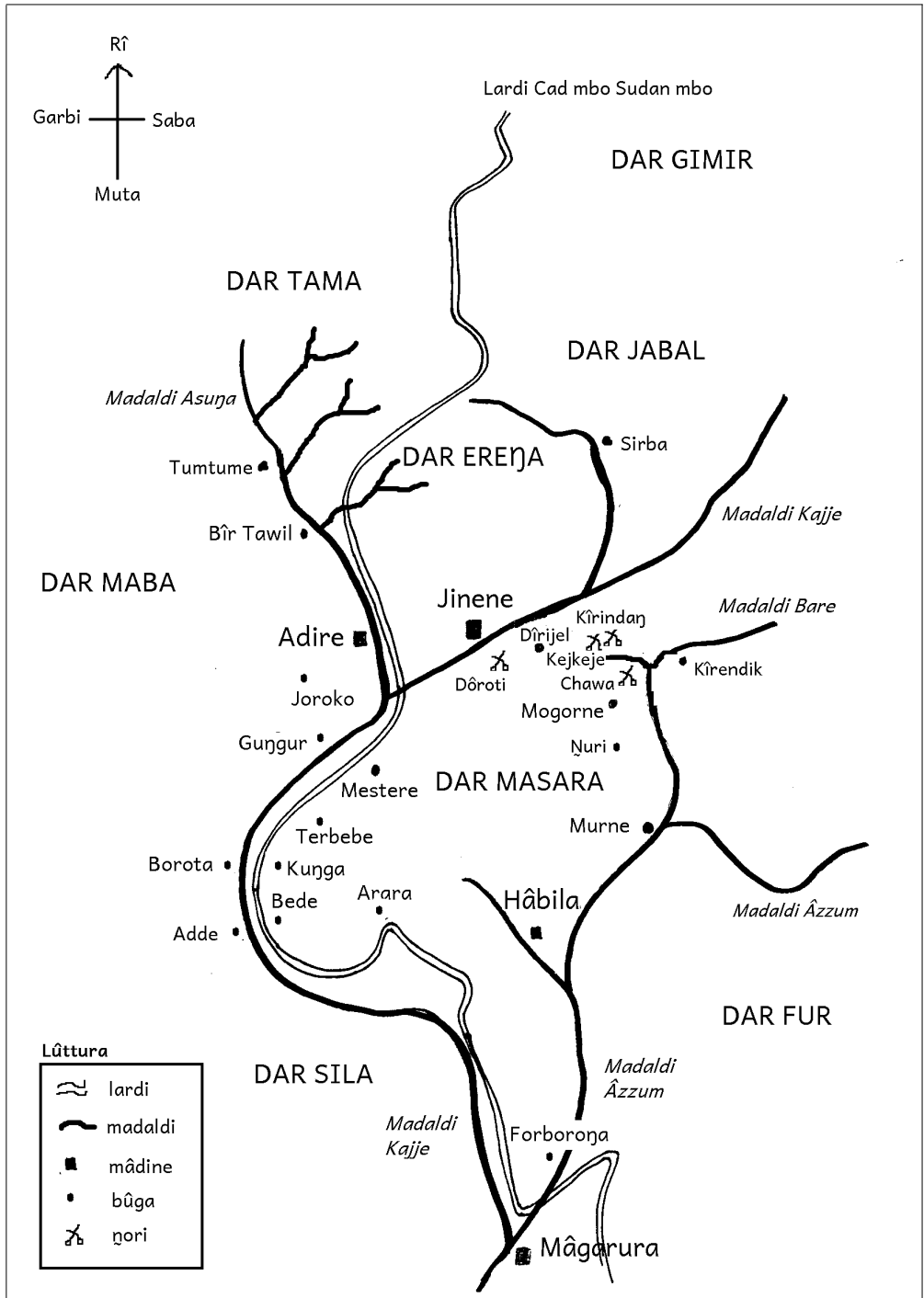
KANAA

I KAA MASARAA.....	8
Masaraa i ngata ye?.....	8
Masaraa nî dumi (“asli”).....	8
Jiya Masaraa nî sene 1870 molo ândol.....	11
II SULTANTA MASARAA NÎŊA.....	13
Sultan Mahamat Âli Tûrkucha.....	13
Sultan Masaraa nî mbarlaŋa gi: Hajjam Hasaballa Fartag (1874-1885).....	13
Fircheŋ Dar Masara taŋa.....	13
Hajjam ti turnaŋi to.....	14
Hajjam ti ngonda yoŋ?.....	15
Hajjam ngo ken Masaraawo tucuŋa.....	16
Hajjamko ngo ken hukum molo indisa.....	16
Sultan Masaraa nî kaŋgalaŋa gi: Ismayil Âbdulnabi (1884-1888)	19
Fâki Ismayil ken saltana tula gi.....	19
Njeba Fâki Ismayil ta.....	20
Sultan Masaraa nî aslaŋa gi: Âbakar Ismayil (1888-1905).....	22
Sultan Âbakar taŋa gâyiriya kaa taŋa mbo.....	22
Gani sultan ta gi.....	23
Bârti hukum ŋundi gi to.....	24
Juri Chawa ta (sene 1905).....	27
Masaraa darko le warcana nî gi.....	30
Masaraa darta waka wî.....	32
Sultan Masaraa nî turlaŋa gi: Tajaddin Ismayil (1905-1910).....	34
Juriŋ Dar Masara taŋa koroo Masaraa nîŋam lasira (sene 1905).....	34
Juri Kejkeje tag (sene 1905).....	36
Rôgora Tajaddinta Âli Dinar mbo.....	38
Juri jârîbe ta.....	39
Faransiyinta Dar Masaram ma way-kede wâyirna wî.....	43
Faransiyinta Dar Masaram waya gim.....	46
Nori Kîrindaŋ tag (jo 4 aye 1 sene 1910).....	47
Nori Dôroti tag (jo 9 aye 11 sene 1910).....	53
Sultan Masaraa nî itilaŋa gi: Mahamat Baharaddin “Ndoka” (1910-1951).....	56
Sultan Tajaddinko uya-kunuŋ.....	56
Lâsira Faransiyinta nî.....	56
Âli Dinar taŋ gûrdariya.....	57
Mayagine Dar Mabam Dûd Mura taŋ kaa.....	58
Gûcaa Baharaddin taŋa (sene 1911-1912).....	58
Kana Faransiyinta irnen Dar Masaro nûtaŋ ûŋa gi.....	60

Mayagine Dar Masaram kûde na wî.....	61
Wâci Bâdawi ta (sene 1913).....	66
Bâdawi kûti tîyar ta tam tunuṅto tindana.....	69
Gûcaa Baharaddin taṅa Faransa mbo landir jera.....	71
Îngiliz Fachir taya gi (sene 1916).....	73
Îngilizta Dar Masaram dûkumta ena wî.....	75
Ndoka mbo hâkkuma Îngilizi mbo hâkkuma Sudan ta gi mbo ûcaṅa wî (sene 1920).....	77
Îngiliz kar Jinene tayarni gi (sene 1922).....	79
Gâyiriya Ndoka mbo hâkkuma Sudan ta gi mbo (sene 1922).....	80
Lardi Sudan mbo Cad mbo olona Faransa mbo Îngilizi mbo ûcaṅa gi.....	81
Gâyiriya Îngilizta Dar Masaram landir jera.....	82
Sultan Masaraa nî mârlaṅa gi: Abdarahman Baharaddin (1951 - 2000).....	83
Dâlîme Sultan Abdarahman ta gi.....	83
Gurnanja darajeṅ Dar Masaram.....	86
Wâkit Sultan Hajjam ta gim.....	86
Wâkit Sultan Ismayilta kima ta Âbakar mbo wâyirnag.....	86
Gurnanja âbbaṅaa nî gi.....	87
Firchekandi mbo darjeṅ tuu mbo.....	90
Wâkit Sultan Ndoka Îngilizta mbo tindenni gi.....	90
Gâyiriya njiṅanta mbo wândaṅina gim.....	92
Jubbu geya ṅundi njiṅanta nî Dar Masaram ena ili.....	93
Dîḡiniye.....	94
Bîyekandi jubbu geya ṅundi gi tag.....	95
Masaraa njiṅanta nî jam sule kidimem nîṅa wî.....	97
Giraye Dar Masaram.....	98
Kimiṅ ḡilaṅ ḡâr nena wî.....	98
Âfandiṅ ḡilaṅgu Dar Masaram nândaṅina wî.....	100
Majirinta Dar Masara molo Mâsar naka ila.....	100
Madarsaṅ Dar Masaram hâkkuma taṅa ḡilaṅ na wî.....	102
Giraye mâsik taṅa.....	104
Makatar girayem ḡîkeya nû.....	105
Kanaa gurii ḡadiṅ nîṅa ûwaṅ Dar Masaram ken ela.....	111
Ḡâdiyeṅ hilleṅ wayawenniṅa wî.....	111
Kirama.....	111
Sijinta guru igerniṅa wî.....	112
Ḡâdiṅ Dar Masaram.....	113
Ḡâdiyeṅ Dar Masara taṅa.....	115
Bûrti kaa Masaraa alle guru iyenni gi.....	120
III GANI MASARAA NÎ.....	122

Dar Masara sene 1874 ma tû-kede saltana Furta nîjam tinda ilim.....	122
Dar Masara saltana unduḡa molo sene 1874 molo gô do sene 1922 ilim.....	123
Dar Masara sene 1922.....	123
Lardi Dar Masara ta.....	124
Masaraa ganii inda wî.....	126
IV SUTUḢ MASARAA NÎḢA.....	127
SûtuḢ Masaraa nîḡa dûsuḡ îniḡa mbo.....	127
Firchekandiḡ Masaraa nîḡ dar Sudan mana wî.....	139
1) Firchekandi Ḣerneḡ nîḡ.....	139
2) Firchekandi Fûkuḡaḡ nîḡ.....	144
3) Firchekandi Mestereḡ nîḡ.....	147
4) Firche Mahamat Yakub Rîzig.....	152
5) Firchekandi Kariyaḡ nîḡ.....	154
6) Firchekandi Âjumaḡ nîḡ.....	156
7) Firchekandi Bede Korḡḡonok tag.....	157
8) Firchekandi Kusube nîḡ.....	160
9) Firchekandi Mînjiri nîḡ.....	161
10) Firchekandi Hâbila tag.....	166
11) Firchekandi Gûbbe tag.....	168
12) Firchekandi Forboroḡa tag.....	170
13) Firchekandi Kino tag.....	171
14) Firchekandi Kôbore tag.....	172
15) Firchekandi Tachafa Fûkuḡaḡ nîḡ.....	174
16) Firchekandi Kîrendik tag.....	176
17) Firchekandi Jamal Bâdawi Katir “Bidine” tag.....	177
18) Firchekandi Chelbe tag.....	178
19) Firchekandi Kase Jinene molo saba nag.....	178
20) Firchekandi Sileman Dîna tag.....	179
21) Firchekandi Dar Kase tag.....	181
Masaraa Sudan mo gani tuum inda wî.....	184
Masaraa Gireda taḡ mbo Jokhana Zarga taḡa mbo.....	184
Masaraa Gadarif taḡa.....	185
Kontuḡ Masaraa nîḡ dar Cad mana wî.....	186
1) Konto Gereḡe.....	186
2) Konto Barde.....	190
3) Konto Kâdo.....	193
4) Konto Môlo.....	197

5) Konto Mabrun.....	200
6) Konto Turane.....	200
Masalat Am Ndam.....	201
Masalat Am Hajar.....	201
Sininta kanaa wî ûka wî nîha wî.....	202
Kanaa bokoŋa.....	205
TÎNA.....	206

Karita Dar Masara ta guri gi

I KAA MASARAA

Masaraa i ngata ye?

Masaraa i sutu ye, mirsi taɗa du Masalit, Masalat, Masaltaɗ, Musalat uriye. Kana ârinjeka mbo tîngi sadko (ص) leyu sîn (س) mbo igegiye, hâgudu ârinjek mbo “Masalit” uri ye, masarak mbo du “Masaraa” uriye.

Kaŋgi ti de gîlaɗ Masaraawo murabbam katab ken nunduɗa gi Mahamat Umar te, Mahamat Umar ti Tûnisi ye.

Hâgudu Masaraa i sutuɗ tuu wîwo mirsi îniɗ masaraka mbo uriye. Masaraa i Zagawawo Zogokor uriye. Hâgudu Bôrgoowo du Mabaa uriye, hâgudu Dajoowo du Bereeje uriye, hâgudu Tamaɗ mbo Ereɗa mbo du Aboje uriye, hâgudu Arabtawo du Ârinje yoŋ Nâltiɗ yoŋ uriye.

Yagu “Masalat” ba ira-ken, Masaraa Gireda taɗa mbo Jokhane Dar Fur molo muta na gi taɗa wî mbo, hâgudu Masaraa Am Hajar taɗa mbo Am Ndam taɗa mbo ye. Hâgudu “Masaltaɗ” ira-ken, Masaraa dar Surbakal taɗa mbo hâgudu Ateche taɗa mbo ye.

Hâgudu Masaraa tuu ganii tuum ninda wîwo kooy “Masaraa” de uriye. Masalatta mbo Masaltaɗ mbo Masaraa mbo kooy toron Masaraa de uriye, hâgudu sutuɗ tuu wî koy intawo Masaraa de uriye.

Masaraa nî dumi (“asli”)

Masaraa nî dumi gu kaa kâddur de ûre, yagu ŋgo irayoŋ njegeɓ kena kinaɗi:

- 1) Masaraa i Afrikiya rî dollo nara lo, saram koy sâsi cukani kùllaṅ ela ila âmin-âmin koy inde. Sa tu “Maddo” uri hille Sudan Saya ira gi molo rî dollo tinde, hâgudu Masaraa mbo Mîmi mbo Zogokor mbo gîlaṅ ko madaldi Hawar nuṅuṅanniṅa yere. Masaraa madaldi molo muta do uṅuṅanniye, hâgudu Mîmiṅ du madaldi molo rî dol lo uṅuṅanniye. Masaraa nî dûluṅa gu “Gawra” uriye, âmin-âmin koy dûluṅa tindaye.
- 2) Masaraa nî ûwa gu Mahamat Musallat uriye. Ti Hijas mo (*Makka al-Mukarama*) nîndinni ye.
- 3) Masaraa i sutu îni “Mâgzum” uri lo dar Mogorib lo Tûnis lo Jazayir lo tîṅar kar Dar Mabam nuṅ îndiyka, kurnaṅ sabbu ken dar Sudan kanaṅ ko gani îni âmin-âmin inda gi nda tumaṅen, sêy-sêy-kodo, sene 1918 ilim Sudan mbo ûrmanaye. Masaraa i âmin-âmin kûjo îni gi jaribe Baharaddin ta gi ye.
- 4) Âfandi Chekadin Usman kima Bachiri ta, ti kitab tarik dar Afirikiya rî ta Sudan noṅ Lîbiya noṅ Mâsar noṅ Usubiya noṅ Cad noṅ, wîwo nîndiṅara lo ṅgo tire, "Kaa Sudan mo garbi ninda wî mbo Lîbiya muta ninda wî mbo kooy i de ye, inṅiṅiro enende" tîrnaṅa.
- 5) Masaraa intawo “Masalatta” uriye, gani îni Lîbiya kuma Nafusa Tarabulus molo garbi na gi dollo nindinniṅa ye. Kana gu kallo ndeteṅto ninnde-ken, kitab *Manhal* uri tarik Tarabulus garbi to nene ilim waraṅa caki 286 ilim rakiti.
- 6) Fâki Ismayil Âbdulnabi ti Ârinje Gurechi Guzama mana ye. Êwanṅ taṅa wâkit kalifa Bâni Umayya taṅa ilam Mâsar lo bûrti Jazayir ta gu kîbin nîṅara ye. Hâgudu Fâki Ismayil giraye taṅa Mâsar Jama Âzhar gâr tenaye.
- 7) Kana “Masaraa” in ira gi mirsi hille Musurat dar Tûnis

ninda ili taɗa yaka, kul Masaraawo Masaraa uruɗaye.

8) Masaraa i ratati Abu Jahal ta lo Chibi Jazira Arabiya lo nîɗara ye. Ndîɗara îni gu jako îndinɗito îya ru nîɗara ye. Tîɗar Mâsar ko gar-gar tîɗ garbu ken ko Lîbiya lo Tûnis lay iriɗarniye. Ganii îniɗa indiriɗa ila Musurata lo Kufra lo Tûnis lo inde-de, Islam tanarkarniyere.

Hâgudu ili molok kurnaɗ mutu ken sara kâddi gu bûrti Faya ta gi mbo Kufra ta gi mbo tîɗaru, saro efela. In ken Masaraa sîr ena îrnaɗanniye. Hâgudu saro kefel ko, gani ûnjura gi du gani aɗgo furɗgi Dime ira ili ta gani ilim ûnjuranniye. Aɗgo iliwo Zogokor mbo Guranta mbo ko ulusinniyere, i âmin-âmin koy ko ulusiye.

Hâgudu ili molok kurnaɗ bar Cad ta gim ko inderka, ili molok kurnaɗ madaldi Bata ira ilam ko-kodo, gani Am Hajar lo Am Ndam lo madaldi Hamare lo uɗuɗanniye. Ganii ilam âmin-âmin koy Masaraa kâddur indaye. Ūwaɗ îniɗa du as yere, tu Asuɗa ye, tu Abu Ker, tu du Rahma, tu du Hâmndun uriye. Ganii ilam kâddur de uɗunanniye, yagu tuu kurnaɗ sabbu ken gani Dar Masara ta âmin-âmin inda ilim ko ûnjura, gani nda tumaɗen ilim ɗuɗ riɗ indaye.

Kaa ko warkaniɗa ila i Firtitta mbo Ruɗa mbo ye, i du kûmacim dole de ninderniɗa ye. Masaraa i dîrije mbo dee mbo tîce mbo jôci mbo nenee lo kûmacim oyonnde, madari kanaa mbo bulayen mbo rûcuɗ ûɗuɗare.

Hâgudu kaa kûmaci mana wî mbo wâyirire, Masaraa i ware-gim, kâcamuu mbo ababatta mbo asee soror mbo inko kul nar oyerniye. Yagu kaa kûmaci mana wî du wîwo osendire, i talabun¹ ira guwo de îndisere.

1 Talabun ira gu tiro asee noɗ îndiserniye.

Yagu kaa malta kâddur nenee wî, kûmaci goṅ mo jiya îya rînaṅu, madari rûcu Forboroṅa lo Mâgarura lo, Aram Tandala lo Goṅ Furṅga lo, Ûnunūṅ lo Tîrti Joroko lo waka. Hâgudu kûmaci nîṅ goṅ mo nêreṅa ila, kûmacim dole ninda wî mbo kâyiri, jî mbo ṅamii mbo nîṅge, hâbutuu îniṅa ila mbo nûnduru ige noṅ, inta mbo jîse lîrariya wândaṅinanniye.

Hâgudu jîse lîrariya îniṅa wî du “Tûti-tûti” ru igenniye, hâgudu tûkan du “Tûka-tûka” rînaṅ ilisinniye, in ken Masaraawo Tûti urinniye. Ili molo Masaraa i jîskandi molo ruguluṅuṅ dûni ûkanniye.

In ken Masaraa nî dûmi gu, sumiṅ 8 na wîm kaa but-buta kâddur ûre, yagu wî kooy ire-ireta kaa nîṅa de ye, Masaraa i osiṅi înu, âmin-âmin gani inda gim de osiṅaye.

Jiya Masaraa nî sene 1870 molo ândol

Kaa Masaraa sene 1870 ili ma tû-kede indirni gu, Usman Jano hâkkuma Mâhdi tam nâyirinanni gi tûrana:

“Mi kar Dar Masaram maya gim, sa duro mbo kusaṅ mbo tirnen, âbiyar âyṅgo ûrsaṅan saṅan koy âyṅge tisirindirre, wasarṅa du nîyembo tîriye. Hâgudu kusaṅ caca nîyembo tigere. Sa lêle tîlem joo 20 molo koy dole tirnerre. Hâgudu malta mîniṅa mbo miyen koy walko jo kosi molo de wacin nîyembo tîbirre. Hâgudu sa tusul-kede de têrin, sîṅgee wasi taṅ koy sîlla ûka wasu geya tâṅirre” in tîrnaṅa.

Hâgudu wâci tûka gim, Dar Masara ta gani boko tâṅinarre, yagu sa mbo hâgudu sîṅgee mbo hâgudu gani kallikandi ta mbo moṅi taṅa mbo turgularre. Dar Masara gu âmin-âmin ba jere-ken, sîṅgee kallo tenende, sîṅgee ninda ilam koy, adiriṅge mbo uruṅi

mbo de indaye. Yagu alle, Dar Masara ti sîngee kâddur dûkkumin tenen, seden mbo kucice mbo kooy lôyn indirniye.

Seden ila i amakar, kîngin, muŋgin, gokorŋgin, maaman, jeri, ârin, miyeje, lerker garan, alin, kûraje, dâdaŋgin, lan, ûs-ûsan, âwuyakar, guri, âdingije, hâgudu seden tuu koy indaye.

Hâgudu Dar Masaram mutu ken nanjaŋo koy sa kâddi ye, hâgudu gani du wardi ye, sîngee du kûman ye. Hâgudu rîtu geno koy gani kase ye, hâgudu sîngee du baka ûkasiye.

Hâgudu kaa Masaraa malta koy wâŋgaci, yagu âsuriwo nîyembo oye, hâbii nîyembo nîyo nduŋ oye wî, kaa kase taŋa asee soror nîyembo kâddur oye, hâgudu kaa wardi mana du kâcamuu kâddur oye.²

Hâgudu sefi tûkan, kaa kambas âŋaru ndînju, tûkuyeŋ sako binije geya mbo, hâgudu taŋ gedera mbo, bëllesi cokoro guro gikeya mbo de igerniye. Mûcoo du kidime îni gi madari geya mbo, karta jaka mbo, andibil jaka mbo, sîngee nin ginda a nîŋa mbo gûndoo nîŋa mbo nar dekeŋa mbo de igerniye.

Kaa Masaraa i tâwisaje ke awun nîrari ye, kaa away nira mbo kâddunjar îniŋa mbo awun nige ye.

Hâgudu hâbutu sûgta nîŋa du subu lo subu igerniye, ila molo de nîndurun hâbutuu innde ilawo ulusinniye. Hâgudu sûgta îniŋa ilam njiŋanta mbo wâyirindirniye, njiŋanta i sulta mbo nûcarna yeka, kaa mûdunta nîŋa wâyirinniye.

Hâgudu tajirta jallaba hâbutuu ûndultiŋa kul waran, hilleŋ sule na ila nîŋ nenee ûre numannda yen, hâgudu bûri wâsiye hilleŋ ila nîŋam kûyyen, hâbutuu îniŋ kul sule înjindiye.

Hâgudu kaa Masaraa i maltawo nîyembo ŋoŋo râbbru igerniye.

2 Hâgudu muŋgin sene 1966 ilim kûmagta-kûmagta Jinene kar âsurim wacin Âbu Hassan Tajaddin muŋgu tu tuya, nêreŋa wî mutu ken wâlana.

II

SULTANTA MASARAA NÎŊA

Sultan Mahamat Âli Tûrkucha

Sultan Dar Masara ta ti de gîlaŋ na gi, ti Sultan Mahamat Âli Tûrkucha yere. Yagu ti saltana tula gi nîyembo nelle yere, sene 1000 kanaŋ yere.

Hâgudu hâbutu kaa osiŋto tena kaa warkinde, hâgudu saltanam kâddur tuŋun-kede saltana le “Guranko kûjom awulni” ru le majiro taka.

Saltana taŋa wî Dar Maba taŋa molo koy gîlaŋ yere, ti gani tindirni gi Konto Barde hille Liman yere, hâgudu wâkit saltana tela gu kaŋgi nosgi kûyye.

Ti tela molo sultanko Dar Masaram unduŋ-kede sininta 800 dole koy uŋuna-kodo Sultan Hajjam Hasaballa Fartag saltana tulanniyere.

Sultan Masaraa nî mbarlaŋa gi:

Hajjam Hasaballa Fartag (1874-1885)

Fircheŋ Dar Masara taŋa

Jaman ilim Dar Masaram fircheŋ mbara de yere, ila i Fûkuŋaŋ mbo N̄erneŋ mbo de yere. Hâgudu mâlikta Dar Masara taŋa kooy fircheŋ mbara na nîŋa dîsir mo de wâyiriniye.

Yagu N̄erneŋ mbo Mestereŋ mbo nânjafira îni gi wâkit sultan Furta nî Mahamat Alfadil ta ilim wânjafirnanniyere. Sêy inda gu, iyaŋata mbara lo wârarŋirna. Iyaŋa tu N̄erneŋ mana ye, tu du Mestereŋ mana ye. Iyaŋa N̄erneŋgi gi, kamba ta Mestereŋgi yen, sêy inda gu, iyaŋa N̄erneŋgi gi kamba to “maji” ru taraŋiŋa.

In ken iyaṅa Mesterenḡi gi du “Ŧga maji yoṅ?” tîrnaṅa, ti du “Ma le” rînaṅu-kodo, “Âmbi koy 'Dar mbe dar mbe' ru târig ginendoṅ?” tîrnaṅa, iyaṅa Mesterenḡi gi nda tumaṅirnden, ko nenee tindila. Mesterenḡi ila du kanaa Ḥerneṅ nîṅa tuu kooy nduṅ inderniyen, in ken i urnaṅa Ḥerneṅ mbo juru unduraṅa.

Ḥerneṅ i firche îni Ibrahim Tûla mbo njuṅṅa lo kâddi Mesterenḡi nî Kunji Dâwud ta kima gu uya. Mesterenḡi du hamud ennden, Sultan Alfadil Fachir na gim ko dâlîmo ôliṅa, ti du kaṅgu nda tunduraṅa wâlandira, Mesterenḡiwo fircho nda kenu, hâgudu Ḥerneṅ mbo Mesterenḡi mbo lardu nda tena. Ili sene 1804 yere.

Hâgudu sêy inda gu, Ḥerneṅ Mînjiri nîṅ kimiṅ mbara sene wâcim “Dee amba iniṅana” ru wayana, kâddunjar îniṅa sultan Dar Fur ta Alfadil tindam waka, ti du intawo neṅeṅer, lardu nda kenu, hâgudu fircho înu nda tena.

Ili molo Dar Masaram fircheṅ as ûka. Nûka ila i Fûkuṅaṅ mbo Ḥerneṅ mbo Mesterenḡi mbo Mînjiri mbo yere.

Hajjam ti turnaṅi to

Hajjam ti Mesterenḡi ye. Ti Musa ta kima, Hasaballa ta kima, Kunji Fartag ta kima, Dâwud, Mahamat, Ahmat, Musa, Hissen, Âli ta kima ye.

Hâgudu luṅa taṅa wî hille Hajar Gigite uṅanaye. Hille ili, ti muta-garbi ṅellekandi to 20 kîlo tûkasi Jinene molo bûrti Mestere tam. Sene uṅana gi du 1830 ye.

Tiro ṅgo ru Hajjam uruṅaye? Tiro lêle uṅana ilim, Maba kar hille înu odorona, da ta tiro kartam kul kârîṅ tîndiṅa, in kenu Hajjam uruṅarniye. Ili molok ti nenee taṅam nîyembo kallo turnaṅa, hâgudu tiro bûgulaṅ mo koy ornoṅko enanniye.

Hâgudu Mesteren̄ n̄ Firche Nono taᅇa d̄ummo nucico enaye. Mestere Kase lo Mestere B̄ga lo firchekandi Mesteren̄ n̄ gim kiye, Wadaᅇala lo Mogorne gani mamaᅇ taᅇa Tôron̄ n̄ gi moloᅇ malanjo tiye-de, Firche Nono hille Gokor Âbuluk tindinniyeka t̄ya.

T̄ya ilim, t̄yar ta Yakub Kitir gani tam tuᅇuᅇa, Hajjam du toᅇoᅇinnden, b̄gulaᅇ taᅇa mbo koku Yakubko todoriᅇa. Yakub Kitir k̄ariᅇ mamaᅇ taᅇam hille Tenᅇelema taka. Mesteren̄ îkala gu, kana ta gi kalla yande, yaᅇu ti inta moloᅇ sule yanden inda gu, Yakub taᅇ mamaᅇ N̄neren̄ ila kima înu nda k̄ure, kurnaᅇ Hajjam tindam ware gu, ti du k̄ariᅇ K̄udumule taka.

Mesteren̄ mbo N̄neren̄ mbo ndamo K̄udumule wayi gu, Hajjam k̄ariᅇ dar Saba ko h̄akkuma T̄urkita n̄im âskari k̄u t̄ayiri-de, darje “Bek” ira gu ûᅇaye. H̄akkuma T̄urki ta mbo n̄imil, helu sininta kaᅇ noᅇ ᅇun, wasu kul tara-kunuᅇ, nenee taᅇ yan darje tula.

Darje tula-kunuᅇ, Wadaᅇala tunuba taᅇam tara, s̄ey inda gu kanaa w̄anjafirna tuu k̄ibisin k̄ucisin, madaldi Kajje saa nandam ullari ke tiye ilim tulusina. L̄ele ilim molo t̄urti ilu “t̄urti Hajjam ta” uruᅇaye.

In tena molo, tunuba taᅇa mbo ûkasinnden, kurnaᅇ mamaᅇ taᅇa Tôron̄ mo Mogorne taka. Taka-kunuᅇ, mamaᅇ taᅇa tiro njuᅇ in nda usula, sultan Dar Masara ta t̄uka ilim âyᅇge Masaraa n̄ t̄ᅇaraye.

Hajjam ti ᅇgonda yoᅇ?

Hajjam ti kaᅇgi m̄ugula lo ᅇârama ye, h̄agudu aᅇaro n̄urakiri gu nene gi ye, h̄agudu kano w̄asiyo nene gi ye. Ndurmujuᅇ kano t̄ichan, aᅇa do tumurko n̄icha noᅇ t̄ijiri. H̄âbutu koy turako tenende.

Hajjam ηgo ken Masaraawo tucuņa

Gûca Masaraa nîg kallikandi ta yere, inko yoņ wandadalndiye, yagun Furta hukum târcana-kunuņ, i koy kosiņ Hajjamko awun eni-ken, Hajjam kûjo îni tûto wandadalnde. Yagun Hajjam ti kâddi tûto kûrim ne-de tindiye. Hajjam Masaraa tuci gim njuņkandi mbo tucuņa.

Sutuņ mbara na kûriņ mo nîbirna ilawo toron torgolte ilim, madaldi sîņgee kâddur nenee gim kaa tiro nûrci ilawo tâyinin, marce naņ tiban wâyirni gu, ti du sutu ilu “Ka!” gani inna ilim, hâgudu sutu tug koy gani inna ilim “Ka!” tîrnaņa ilim, sutuņ mbara na kûriņ mo nîbirna ila os-kede de îdirana ilim, Hajjam ti du Asurko tarin, gani to tûkuņu in nda enin nuņu “Nêtu nare!” tîrnaņin wanarin, kaa ila ganii mbara koy “Kare, som tîlem nêsini!” tîrnaņa. Ba inanan, “Kara, simo ndayi! Nûkag talfina, Masara Masaro kaawo nalfina kûyye, kûriņ mo kîbiriyan!” rînaņ tuci.

Yagun “Mi kûriņ mo mîbirna wî mbo miņanndiye” îrnaņan, Hajjam mal-mal koy tigende, kano nûye mbo cumaņ tayawe. In kesin Masaraawo kana tîlem tucuņaye.

Hajjamko ηgo ken hukum molo indisa

Sultan Hajjam ti Masaraa dûsuņ-dûsuņ de kusul suri inde-de, ti tara-kunuņ, kambaskandi mbo de toronu kana tîle mbo de tucuņarniye.

Yagu hukumko tula-kunuņ, gâyiriya taņa wî gû taņa lo nîyembo nârama yeka, kaa kooy îlarniye.

Hâgudu Masaraa i Hajjamko nunjuriya îni gi, alle guru indirni gi noņ wâlandirto inndendaye, yagu hukum ta gi bîye yeka indisto innderniye.

In kenu Masaraa dar mo rî na ila Gereṇeṇ mbo Lere mbo, Komore mbo Dîsaṇ mbo Gonkakaṇ mbo, inko yere. Yagu Fûkuṇaṇ de kâddur yere. Hâgudu sutuṇ tuu mbo koy tîran mayagino³ enarniyere, yagu Masaraa muta na wî Hajjam inta mbo râbbu tîrma ila, i ṇelle de kusul kogu de ne sero indinniye.

Hajjamko odoroṇa gi

Doronja Hajjam ta gi sene 1884 lo 1885 ilim taṇi tam Mogorne odoroṇa.

Odoroṇa gim, Hajjam târiṇa, mayagine du jârîbe to ûmmana. Iyaṇata taṇa mbo kimiṇ taṇa mbo kâddur wasi tiṇana, kima ta Mâkki ira gu wasi tiṇana, Sultan Hajjam tîkala. Sîkalu “Kimiṇ mbeṇa wasi kicimi de tûsa” tîrnaṇa.

Daṇa Abdalbanat ti nîkala lo tûrana ṅgo tire, “Kaa Masaraa Hajjam to jârîbo ûmmana, wasi kimiṇ mbo iyaṇata mbo wasi nokokol nandaro tinden, mayagine nî kâddi Agit⁴ Rîzig sîkal sâriyaṇ nda wara, 'Kaa wî kooy mîniṇa de ye' rînaṇ ko jârîbo caki do lo tûtturaṇa, wasi tiṇana wî tiṇana, tiṇannda ila tîṇar kumam oyoṇa” in tîrnaṇa.

Hâgudu “Ilam ûwa mbe Fachir koy tîndinniye, yagu tiro ilim de Hajjamko nda tucice-de uya” tîrnaṇa.

Hâgudu Hajjam târiṇa, rûcu hille Boro koy wakare, yagu mayagine taṇ i Hajjam ta taṇi molo nasko⁵ ndîṇaru, belle mbo îrfila. Hajjam tinaṇa-kunuṇ “Nas mbe anduri” ru, bere to ṇereṇil kârîṇ lândir mayaginewo kar yasin tanarcana, nêreṇa wî kârîṇ tûrim waya. Ti du nas to kul kalal muta-garbi tanjaṇa ilim,

3 Mayagine i kaa gani tîlem ninda lo-kodo kiṇiṇir “Darje minnde” ru nusurii wî ye.

4 Agit ti ṇorim ornoṇ ta nî kâddi ye.

5 Nas ti gaṇgaṇ mbo nuṇe ye, tiro sultanta de enegiye.

iyaŋata âji ta waraŋ na gu wâjiŋaye:

“Hajjam Bekko tâlandirndiye nira wî ŋgata ŋga mbo ye?

Tûrim waya, Hajjam sa dâwi noŋ kûri toyori.”

Hajjam wâri nanjaŋ sîr tena gi

Hajjam njuŋkandi ta gu âju koy wândajiŋa, yagu kâriŋ darko le garbi-muta gani nenee taŋa Mestereŋ nî gim taka.

Yagu Mestereŋ i, ti tira gi noŋ ken wandalnde, i bîyekandi ta alle na gu ndâyu ela. Ili ta jam le hille Ceraw taka. Arara mbo munje tayi gim, tîyar ta mbo wâzir ta Âli Denjero mbo Âjumaŋ dar ilim ninda ila inta mbo usulti ru waka, yagu kaa Âjumaŋ mbo Kûsube mbo îya ru nunjurun, kaa taŋa tiro nûrci wîwo wayana.

Hajjam sîkal gani tindete kûyyen, Dar Berem Sultan Ishak Rîcha ta baba tindam taka, tiro mbo gê mûco ta Humarawo kul taka. Yagu Humara ta baba Âbulasta, kima ta Humarawo kul kâriŋ Dar Masaram talandira. Landir Sultan Âbakarko jîse tena, Sultan Baharaddin Ndokawo uŋana.

Wâkit ilim kaa Masaraa nîŋ sutuŋ kooy kasem dar Lere nî hille Libiri ira kaa Leree nî gim îdirana. Wâkit îdirana ilim, wândariŋa Bâchir ira gi, ti Lere lo ilim tinden îdirana, hâgudu Ismayil Âbdulnabi ti Ubayyit taka, Mahamat Ahmat Mâhdi Ismayilko Dar Masara to âmirko sû, waragatta nû tenjebena tara.

Tara kaa tîran jalalko nda igen, Hajjam kinaŋ tinndendayeka ŋgo tire, “Hâbii wî ŋgârii ye? Jôci ârmbal nindiyana noŋ nira wî!” in tîrnaŋa. I du ŋgo ire, “Kaa Mahamat Ahmat Mâhdi taŋa lo Âmir Ismayilko njebo Dar Masaram kar in ru indaye” îrnaŋa.

Sultan Masaraa nî kaŋgalaja gi:

Ismayil Âbdulnabi (1884-1888)

Fâki Ismayil ken saltana tula gi

Fâki Ismayil ti fâki lo kimiŋ de gâr nindige tindinniye, hâgudu Hajjam mbo koy nâyirini ye, yagu mayagine Hajjamko nunjuruna wî mbo tene gu teneyye.

Hâgudu Mâhdi tîŋara-kunuŋ, tiro mbo kînanjarnu, fâkije Dar Masara taŋa tiro mbo nucice wî mbo tîranu, Mâhdi tindam Ubayyit ko ûrmana. Tiro mbo kâyiri inden, Mâhdi du hukumta gurii wîwo ninndenda lo, sutuŋ tuu nîŋa koy âmirta nda kenu, Masaraawo koy Fâki Ismayilko Dar Masara to âmirko tena.

Hâgudu mayagine du Hajjamko urayina, Dar Berem ko Sultan Bereje nî gi mbo koy kâyiri tindirka, le N̄ala molo muta-sabam ko hillo tena. Hille ilu Wat Hajjam urin tinda gu, Fâki Ismayil Ubayyit lo Dar Masaram kar “Âmir Dar Masara ta âka” ru darko tamalanje irnen, Hajjam kinaŋ Andurman ko Kâlifa Abdalla, Mahamat Ahmat Mâhdi ta ganim kadam nige ilim ko, Ismayilko tôliŋa.

Kâlifa Abdalla Ismayilko turuŋa, Andurman taka toron Hajjamko îrkarna. Hajjam ŋgo tire, “Fâki Ismayil ti fâki lo tinden, minda gu nenee mbeŋ nînjân andeneŋin, anduraŋgal darje mbeŋ tula,” tirnen, hâgudu Ismayilko îrkarna ŋgo tire, “Ama fâki lo Dar Masaram andenniye, fâkije kawaa mbo Ubayyit Mâhdi tindam kar tiro mbo kâyiri minde-de, amboro Dar Masara to âmirko ândusa” tîrnaŋa.

Hâgudu “Hajjam” irnen, “Ya” tirnen, “Fâki Ismayil hukum na gu tula ŋga tosoŋ?” irnen, ti du “Nosi ane” tirnen, “Ila ŋgata yoŋ?” irnen, “I Annur Aŋgara noŋ Hassan Abu Kodok noŋ Salatin

Bacha noŋ Mahamat Nufi noŋ Jabbara noŋ ye, i kooy ose” tîrnaŋa.

Kâlifa du kaa ilim munje ninda ila kuruŋ tîrkarna. “Hajjam tira gi gani ta ye” îrnaŋa, in ken Fâki Ismayilko kîbin sijin mo uluna. In ken Hajjamko hâkkuma waragatta ken nû “Gaka dar no kîbin!” ru tela. Rôgol tateyeka tuŋuni gu, sa tara, dûr-dûr mo lay uŋuni gu, kaa taŋa mbo koy dûr-dûr kôdil tayana.

Hâgudu Ismayil sijin mo sêy-sêy, nâyiri taŋ mana wâzir Hassan Kunjiwo kuruŋ “Kitim to naŋaa, kima mbe Âbakarko nû-ken dar mo tâyirite,” ru tûŋa-kunuŋ, ti sijin mo de kâsiŋar tîya.

Ismayil mbo Hajjam mbo kaa mbara koy sene tîlem de îya, sene ili 1890 ye.

Njeba Fâki Ismayil ta

Fâki Ismayil ti Andurman sêy fâkije dar taŋawo njebaa katab nda tena. Kallikandi mbo darko kîbini ru tena.

Njebaa tena ila mana tu gi ŋgo tire:

“Bismillahi Al-Rahman Al-Rahim. Al-Hamdu lilahi Al-Wali Al-Karim wal-salatu ala Sayidina Mahamat wa ala ahlihi ma al-taslim.

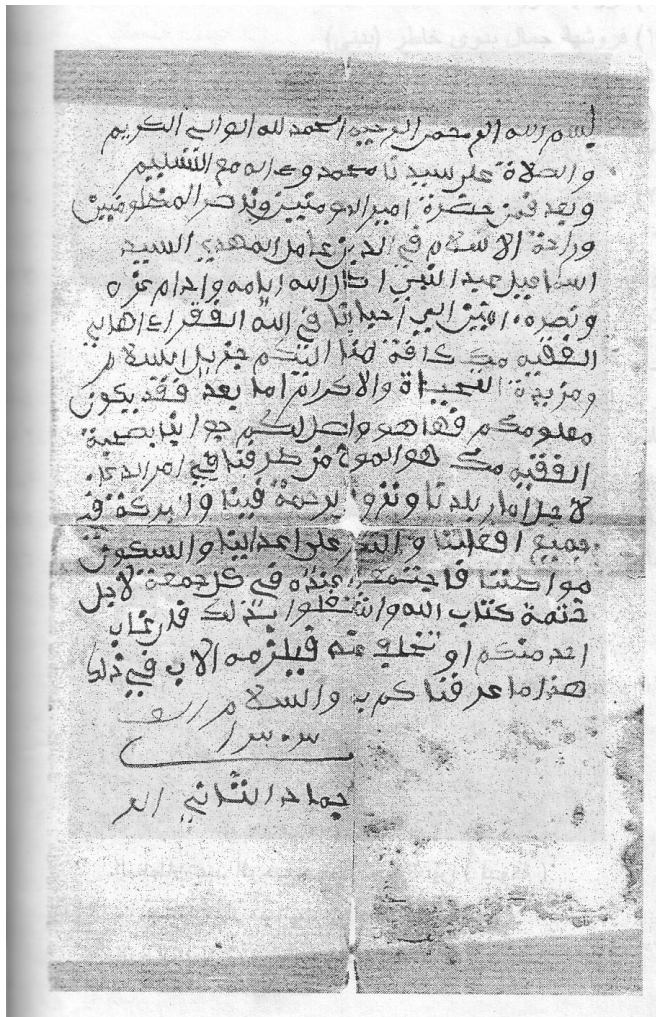
Âmir Mûmininta nî gu narka gi hâgudu kaa wandaliŋa wîwo nda nusula gi, Islamko njuŋŋo kîbin dînko njuŋŋa nûsa gi, Mâhdi ta âmir gi Ismayil Âbdulnabi kallo nâyirina gi lo fâkije Mula taŋ kanaawo koso Mula tira wîwo nige ila, ama kinde kîmbirnaŋa.

Hâgudu âso kimbire, njeba mbe igi Fâki Mâkki mbo takan, njeba ta ja igi dar mînu rogora ye. Hâgudu rahma du amba tûsurteye, hâgudu hâbutuu mige wî kooy Mula barku amba tenteye, hâgudu ambejele wî koy Mula taŋ gudura mbo meŋelilteye, hâgudu ganii mîniŋam de mindeteye.

In ken jimme naro koy tîran kitab Mula ta gu kûnjiciteye, inko de kigeteye, yagu nêreṅa tindoṅ narnda tindoṅ, baba ta ta kûjo mo ye.

Gi yeka kombonosija, âsso kîmbirnaṅa, sene 1303 Hîjiriya (sene 1886) ye.”

Njeba gi ta sura igi lo tiye, sîkali:

Sultan Masaraa nî aslaṅa gi:

Âbakar Ismayil (1888-1905)

Sultan Âbakar ti âmir Mâhdi ta yere. Hâgudu caki tu do lo du, nenee taṅa Masaraa do lo nâyiri gi yere, yaḡu tiro sultan urindiye, hâgudu bûrti ta tiye gi Islam ta de yere.

Baba ta Ismayil du Fachir tayi gim, Adam Biliyo tiro mbo nâyiri nî guwo gani ta gim nduḡ le taka inda gu, Âbakar lândiru gani baba ta Adam Biliyowo nîbin le takarni ilu tula. Hâgudu Adam du dîḡ taṅam tûka inda gu, Hassan Kunji Andurman lo kitimko nar, Âbakarko tûṅa. Ili molo ti sultan tûko de kusunjurnu, bûrti to kîbin hukum to njuṅṅa tûsa. Ili molo gâyiriya Mâhdi taṅa ilawo leyu, sultankandim de tusula.

Sultan Âbakar taṅa gâyiya kaa taṅa mbo

Sultan Âbakar ti kaṅgi kalla yandire, kûri ta dûḡgi yere. Yaḡu sininta ḡilaḡ na ilam kaa kooy ko înim salam igenniye, hâgudu tiro “Azza Tunuḡ” urinniye, salam enayan koy, kallikandi mbo de kaawo salam tigeyye, hâgudu oda to koy gani tûkunim nda îmana tîndinniye.

Yaḡu sene 1888 lo 1898 ili molok ûyom nayi gu, binije wan gâyiya taṅa wan, sultanta darta tuum nindaa ila nîḡ kawo, gâyiya tândaḡina. Hâgudu kûrum⁶ baba ta dîro tene-ken toro, kaa todoreni iliwo leyu, nasko toro kaa todorenniye. Hâgudu nas guwo du, juri dar Îriji Dar Tame ta, ili molo kul tanaraniyere.

Sultanko salam geya dûmmo osiṅa gi, gani tam ba gare-ken, berjeḡ lûdaḡ, tûnjumo kûjo molo ndis, ganim mo robog-robog in nuḡu, “Kâddi mbe, Mula gudura ndîn” ru koro dore-ken, ti du

6 Kûrum ira gi ti gaṅgaḡ noḡ ninda ye, tiro kanaa mbara koy oddoreye.

“Âyye âyye” in tir-ken, salam igenniye.

Dañ Abdalbanat ŋgo tire, “Adi guwo kaa Tamaŋ molo Gimirta molo Aboje molo ke sultanta îniŋawo salam igeyen tanaraye” in tîrnaŋa.

Hâgudu sultan ti juriŋ molo iyaŋata têneri noŋ kâddur toron, jârîbo wâsiyo nda ken, kûde nûnuntan loyn, kaa kâsiye mbo sû raŋgal jâwu nîbina mbo tanaren ûrsenniye. Jârîbe ilu “jârîbe iyaŋata nî” uriye. Yagu juri Fachir ta Dîwem uri ilim waka gim, Sultan Âbakar iyaŋata tanarndire. Yagu basaŋa taŋa mbo âbbaŋaa taŋa mbo lo iyaŋata kul wanara, yagu iyaŋata ila du ayo enere. Sene ili 1889 yere.

Gani sultan ta gi

Sultan ti hakimta mbo de ŋâbakirno tinderniye. Daraje ti de dole na gi “wâzir” tere. Wâzir gi, ti sultan molo dîsir ye, yagu sultan mbo gê de sossoko nuŋugusirni ye. Hâgudu ŋorim koy, ti de kûjo lo, âskarta koy ti kul tîkerniye. Wâzir Sultan Âbakar ta gi ti Hassan Kunji yere. Hassan Kunji ti bûrti saltana nî gim nîyembo nâyirirni ye.

Hassan Kunji ti aŋsarta Mâhdi taŋa Fachir lo kar, nindirniŋa ila ray ta mbo uraŋgala. Hassan Kunji ti juri Ârinje suro niyee ila mbo Masaraa mbo na tûte ilim koy ŋurim lay “Beri Masaraa nîŋa wî, beri Ârinje nîŋa wî mbo wasaŋanndiye. Kaa mîniŋa kanaa nîyee nene wî mbo de munjurinti” tirnen, unjuruna gu Ârinjewo uraŋgala. Hâgudu sene 1905 ilim du, Furta mbo Masaraa mbo usurinte gu, ti ŋurim taya juri tûkinde, yagu aye 5 ilim usuruna.

Hâgudu Sultan Âbakar ti gani tam imam noŋ azzan nige gi noŋ tenenniye. Ila i hâbutu ne îdiranise ilim kaawo sallu

indigeniseye, hâgudu ila i tiro mbo gê tîran so ndara mbo gê neya mbo nigeniṅa ye. Ila i Fâki Hammat gi noṅ Fâki Yunis Gereṅeṅgi gi noṅ ye, hâgudu gâdikandi gu Âbakarta molo sene 1930 nate gim kooy sutu Borno nî de yere.

Bûrti hukum ṅundi gi to

Sultan Âbakar ti hukum taṅ bûri kâddur torgoloṅiṅa, alle na gurii wî enarni gi molo, yagun hukum ta gi njuṅṅa tûto ninnde, hukum to fandaṅko markaziyo⁷ tinndana.

Hâgudu hukum sina gu, ornoṅta mbo mâlikta mbo wâyirinniye, hâgudu kâddi gu sultan de tâyirinniye. Yagune kaa i dîṅgarta ru hukumko sule ndîṅja îya irnen torgoloṅiṅdire.

Sene ili 1900, sultan Kera Furta nî ili molo gô nare ilu, hukum nara koy turbutiṅ lisu, kaawo du ndero, gani taṅ nenee de undunjin, hukum guri gi de yere, yagu Gereṅeṅ i saltana îniṅa yeka, hukumko rogoṅa wândaṅina, sene ili 1884 ye. Hâgudu Gereṅeṅ i tokotori Ismayil taṅa kaṅ mana yere, hukum ta gim.

Tokotori Ismayil taṅa kaṅ na wî i : Gereṅeṅ mbo fâkije mbo hukum Tûrki-Mâsiri mbo yere, yagun hukum Âbakar ta gim, Gereṅeṅ i nîyembo nasaṅana lo wandalaṅenniye, basaṅa wan âbbaṅaa wan wândariṅa wî wan, kooy inta molo de yere.

Hâgudu hukum Âbakar ta gim nâyirii îniṅa ganii kaṅ ye. I basaṅa wan wândariṅa wan dalaje wan yere.

1) Basaṅa

Basaṅa i sultan mbo munje nûkasi wî ye, hâgudu sultan taṅa dûmmo nâyirinniṅa wî ye. Basaṅa ira wî mi “bas geya ye” ru rakis ta mesere, yagu inko yande, “base” in ira-ken kaṅgi

⁷ Markaziye ira gi ti gani hukum ta fandaṅ gi ye.

nânanirenda, kana ta koy sultan mo nîne, hâgudu nûka tindan koy ti de gîlaŋ sultan mo nêri ye.

Base irag ti mâlik mo yande, wala sultan mo yande, ti nûrimeye, hâgudu tiro kaa kooy oŋoŋeye, jurim tîŋaran koy dîŋ taŋam kaa kâddur ûrciye. Basaŋa i sultanmo munje nindenda ye, hâgudu beri koy nîyembo nomoŋee nenee ye, hâgudu binije îniŋa koy njuŋŋa njiŋanta kâddur mbo naciai ye, hâgudu taŋ îniŋam nâyirii majiŋ mbo kadumaŋ mbo nenenise yere.

Basaŋa in ira-ken i dar mo darta îniŋa nenee ye. Sutuŋ but na ila koy “basaŋa” enaye, yagun sultan taŋ kimiŋ mbeli wî “âbbaŋa” uriye, hâgudu kimiŋ kâli wî du “âmmaŋa” uriyere. Basaŋa i tuu du darta nîŋ nenee ye, tu du darta nenenda ye.

Basaŋa wâkit ilim darta îniŋam nâyirinniŋa wî:

Mirsi	Sutu	Darta îniŋa kîbin indiriŋa wî
1 - Base Nomol	Gereŋeŋ Dûllaŋ	Kariyaŋ mbo Mestereŋ mbo
2 - Base Âli Atamtam (Nanuli ta kima)	Gereŋeŋ Dûllaŋ	Caki rî-saba Dar Masaram Âmunaŋ mbo sutuŋ Ârinje Gatina wâri ilim ninda wîm
3 - Base Abdulgadir Namsa	Gereŋeŋ Salame	Tâni, Fôfo, Kôbore (Dar Masara lardi Furta mbo olonam madaldi Âzzum mbo Bare mbo)
4 - Base Bukuri	Âmburcuŋ	Dûwed mbo Andorboro mbo (Âmburcuŋ)
5 - Base Ahmad Umar Abu Lafta	Gereŋeŋ Dûllaŋ	Hâbila Kejeŋgese (Gamaŋ)
6 - Base Umar Ismayil (Âbakar ta tîyar)	Gereŋeŋ Dûllaŋ	Kuma Fâkum (ma tîy-kede sene 1888 ye)

7 - Base Kâlifâ Rîzig (Fâki Mahamat “Âdingi Jîsa” ta tîyar)	Gufa	Dar Kododol (Fûkuṅaṅ mbo Dîsaṅ mbo), Koṅose (Nernej)
---	------	--

2) Wândariṅa (“makdum”)

Wândariṅa ira gi ti sultan tândariṅin nâyiri gi ye, sultan tândariṅi tene. Hâgudu basaṅa koy wândariṅi ene, yagun kâddikandi koy tândariṅju tene.

Daraṅi gîlaṅgi darje ṅundi gim ila i wândariṅa ye. I koy ganii mbara ye. Gîlaṅ na wî basaṅa ye, i darta îniṅam kîji lo, sultan ta ganim sutuṅ îniṅam nâyiri ye. Jaman ilim wândariṅaa wî i : dar Lerem, Bâchir te. Tiro nândariṅja ta gi, sultan Kera Furta nî gi molo ye. Hâgudu wândariṅa Dûdu Somkoye, ti du dar Mandara nîm Kuma Jâbuk ye. Tiro nândariṅa gi du sultan Masaraa nî gi ye.

Wândariṅa mbo basaṅa mbo neṅeṅesira îni gi, wândariṅaa wî i sutu Gereṅeṅ molo yande.

Basaṅa i wâri sultan ta gu do lo nîyembo njuṅṅa yere, hâgudu kana îni koy nîne yere, hâgudu wândariṅaa wî i gâyiriya îniṅa wî basaṅa molo dûmmo yere.

Daraṅi mbarlaṅa wândariṅi wî nî gi majiri molo yere. Intawo koy darta tuum naṅ kîji tûsarniyere. Ila mana i Kôfote noṅ Abdalla Ruṅa noṅ yere. Kôfote ti wândariṅa dar Dôyo lo Maṅgo lo yere. Abdalla Ruṅa du dar Jinene molo garbu nena gi kooy ta de yere.

3) Dalaje

Dalaje i kîji darta nîṅa ye, hâgudu inta mbo sultan mbo ṅuri înim nacu enendire, hâbutu ento ene-ken, i de sultan mo ko kûran nigerniṅa yere.

Juri Chawa ta (sene 1905)

Kûdo Chawa ti madaldi Mayota madaldi Bare mbo îdiranam saba hille Nûri molo tûkasi. Yagu saba madaldi Roye mbo munje, lardi Dar Masara tam saba dol na ilim muta-garbi Nûri molo n̄ellekandi to in n̄elle yande. Kuma Kitir molo Kûdo Chawa ti hille Murne molo koy in n̄elle yande. Gani ili ti idaa n̄iyembo tene, hâgudu saa koy kâddur tene, hâgudu boko d̄irim nena lo, târii mbo s̄iŋgee mbo kûmo nene gi lo, âsurosi taŋa koy mûriŋ ye. Ili bûrti Dar Masara mbo Fur mbo teneŋeŋeraye.

Juri ilim Masaraa mbo Furta mbo kambaskandu usun̄jurnaye. Hâgudu juri ilim de Masaraa sultan îni Âbakarko elaye, yagu saltana mbo kambaskandi îni mbo elendiyye.

Hâgudu juri ili de yande, Âli Dinar sultan Furta n̄ gi Sultan Âbakarko ma t̄bin-kede mirsala n̄jibiriri igenniye, Âli Dinar ti Dar Masaro koroo taŋam n̄sute lo tigen esinaye, yagu hâbutu katab ken unduŋo markinde.

Âli Dinar Dar Masaro koroo taŋam tûsto t̄kala gi

Âli Dinar ti Dar Masara guwo alle sene 1874 tindirni gi noŋ de n̄sute lo tigerniyere. Yagu Masaraa kûjo nda usunde, kambaskandi mbo de kusul sultan înu n̄juŋŋa ûsa. Âli Dinar du “Juri mbo de aŋelilti” ru Dar Masaro tun̄juruntem de tusula. Fâki Sinin Kâbkabiye na guwo du tindisto tinndegiye.

In ken Âli Dinar âskarta taŋa daraŋ mbara teŋeŋa. Daraŋi tu kûjo îni Adam Âli Rijala ye, daraŋi tu gi du Mahmud Dadaŋgawi ye.

Adam Âli âskarta taŋ mbo bûrti dar r̄i Zagawam ko hilleŋ Masbad mbo Kornaye mbo T̄ine mbo lafin, Dar Gimir do nusurite lo

tayi gu, sultanta Zogokor nîña koy tiro mbo îrmila, ganii mbara kiñinjir Dar Masaro wanjaña.

Darañi mbarlaña Mahmud ta gi du wâri muta dol bûrti madaldi Âzzum ta gu nanjañ sîr ena, Ârinje mana koy Bâni Halba mbo Hâbbaniye mbo juru, jaman Mâhdi tam suri nosiña lo kar Furta mbo îrmila, hâgudu kaa tuu mana koy, Birgitta mbo Bârtin mbo Bereje mbo hâgudu Masaraa Gireda taña koy îrmilanniye.

Sultan Âbakar Furta waro tinaña-kunuñ

Sultan Âbakar Furta waro tinaña-kunuñ, kaa kâddunjar taña mbo nâyirii taña mbo toron sossoko nundunuñu “Furta wî ganii mbara kiñinjir dînjo-dînjo ware, ñgo ken mandaltiyon?” tirnen, nâyirii tañ du kanaa mbara ûrana.

Kana tîyar ta Gâdi Tajaddin ta gi “Masaraa kooy gani tîlem de muta maka, Mahmudko murañgala-kodo, hâgudu rî maka, Adamko murañgalni. In menan, âguri amborfolti” in tîrnaña. In tîrnaña gu, kaa kooy oñonina. Hâgudu sultan koy toñonina.

Yagu kana Hassan Kunji ta gi du ñgo nira ye, “Furta gani mbara nare wîwo gê de mandalti. Gani mbara miñinjirin, tu rî natiña wî Tajaddin noñ nâyirii tuu noñ waka, Adam Âliwo wandalteye. Hâgudu âskarta tuu mbo du Sultan Âbakar noñ Wâzir Hassan Kunji noñ muta waka, Mahmudko wandalte” tîrnaña.

Kana Gâdi Tajaddin ta gi nîyembo tînaña, yagu Hassan Kunji du, kana ta gi de tûto sero “Tajaddinko ti de kamba yoñ?” ru tiro de tûren, Sultan Âbakar bere ta molo sûru âskartawo ganii mbara teneñjara.

Tajaddin celcelo de sîr kenu gani kallam nusurite lo rî-kanan nanjañ ko Adam Âliwo nandalte lo ko madaldi Gimirta nî gim tûnjura. Tûnjura gim, fircheñ Jabalta nîña mbo Gimirta nîña mbo

kar ûrmana. Hâgudu âskarta kar sa Tabun urim ûnjura. Iliwo Adam tinaña-kunuñ fariñ îrdim nda ôyna, Kûdo Andar lânin âskarta taña mbo gani Killekil dar Gimirta nî gim tunjuraniyere.

Hâgudu Âbakar du tîñaru erdi Gândi Koro Dîrijel ta gim njûru dûkum to cumañu hâgudu nas to tîrfila, dalañ Masaraa nîña wan Gereñeñ wan, hâgudu majiñ taña wan, kanaa nûyee kul îdirana. Ili molo sultan kurnañ Mogorne Nûri ta gim taka. Ili molo madaldi Roye ko gani Furta ûnjura gi molo nelle tûnjura.

Hâgudu gani Furta ûnjura ili, madari Bare mbo Roye mbo îdiranam ûnjura. Kûdo Chawa Gêra mbo munje njûru-kodo nursetiña wanamalanjirna. Wanamalanjirna gim, âskarta îniñ mbo malta îniñ mbo ununara. Hâgudu kosi sîñgeem dole unduña. Unduña ila Masaraa ngo ke ware-ken nesertiña yeka unduña.

Masaraa kar ûnjura-kunuñ, Furta darañu tu enjebena, Masaraa du darañu tu enjebena tîran udursurna. Darañi Furta nî gu uraᅅgala. Hassan Kunji ilu tîkala-kunuñ ᅅoñin “Furtawo modoroñi” tîrnaña, kana ta gu noᅅoñina kûyyende.

Furta i îkala gu “Masaraa wara-kunuñ ma ununarnde, asar kenî hâkkoy maka môdil!” ru kar odoroña. Kar odoroña gim, Masaraa i beri îniña njûru, tuu saa wandañen, tuu târii nî ganim ucin, tuu mukulaa erkecen, sêy inda gu, Furta kar Masaraawo odoroña.

Odooroña gim, Masaraa kar sultan tañ ûyom usula. Yagu darañ roᅅol, juru wândañinte gim, Marjan Nagayire ta kima kar ber mbo kaawo ruco “Dûmmo kâlana darañ kallo roᅅoli!” ru tena.

Masaraa îkala-kunuñ “Wâ!” in rînañ sultan bere tam dole tinde-de le wârcana. Le wârcana gi ta ja gi du, Sultan Âbakar ti inta mbo kallo tâyirinden inndendayaka, Furta oᅅoño ente ru le

kâriŋ wârcananniye. Yagu tiro mbo nusula wî majiri mbo fâkije mbo basaŋa mbo de usula. Sultan ta bere ilu “Zarzur” urinniye.

Furta Sultan Âbakarko îbina gim

Furta kar Masaraawo odoronja. Yagu erdi juri tam sultan mbo majiri taŋa mbo fâkije taŋa mbo basaŋa taŋa mbo de yere.

Ilim lîsa nîyembo kâddi tûka, sultan ta gani gim. Hâgudu Rahma Abdaraga ti âskarta Furta nîŋa mana lo sultanko nosinni lo tîkalu koy bânu mbo “Kîŋgi ili yaŋ, kîŋgi ili yaŋ!” in tîrnaŋan, nusurii Furta nîŋa ila kâriŋ de Sultan Âbakar tindam waren, nusurii sultan taŋa du walanin ige-de de, ñerem tûka.

Sultan tîkala gu lîsa kalla yanden, kimiŋ taŋ kuruŋ mara-marag de Bâdawi ira gu “Ko gaka, da na ta gula, Dar Berem ko!” rînaŋ, hâgudu kima ta Baharaddinko du “Maŋ du kaa naŋa mbo Dar Mabam kake!” tîrnaŋa.

Sultan ti âyŋge nda tîliŋano kosiŋ, sultanta guru ige gi noŋ ken, bere molo sîr datuŋgulo farach ken tunuŋa. Âskarta Furta nîŋa kâriŋ malaŋu urse-de, kâddunjar Furta nîŋa kar kîbin kul Fachir wanaŋa.

Ili jo 12 aye 5 sene 1905 ye. Fachir kul wanaŋi gim sultanko kucun dîri jîsam nunduŋuŋ kul wanaŋanniye.

Masaraa darko le warcana nî gi

Tajaddin ti daraŋi muta tîyar ta nî gu Furta nuran tîyar to Âbakarko îbina irnen tinaŋa-kunuŋ, rî lo asarko de gani juri tam taka. Sultan Âbakarko du Fachir kul waka, tarkinden le tarabi Hassan Kunji nî gi mbo Baharaddin Ndoka nî gi mbo rûcuŋu Mestere kar tanarka.

Hâgudu Ndokawo Âbakar ta ganim nduñu, tîran garbu ena Furta du wanarka. Hâgudu Turmunuñ Ceraw na mbo Iñgobe na mbo Arara na mbo Furta mbo usurunteyen Kûnjuldim tîran usuruna. Juri îniñ nîyembo unña yere, yagu Masaraawo uraŋgala.

Masaraa garbu kenu tuu Kuma Jâbuk waka, tuu du Kûjunuñ waka. Jaribe sultan ta gi du Dar Berem Sultan Aburicha tindam taka. Sultan Baharaddin ti du Abbache taka, in ken i kooy warcana. Âju koy wandajiñarniye:

Mahmud Dadaŋgawi dar mo taya

“Mîyarce kêreñan!” tire

Ndokata “Dar Batam maye” ru waye

Hassan Kunji ti juri Kunjuldi ta gim nayanni yere. Kima ta mbo koy yere, yagune kima to ilim nda uyanniyere. Kima ta “Baba, amboro ambucumaña” tirnen, baba ta du “Kambaskandi in ninda ye. Lîsa juri taña wî kambas nîña ye” ru tindila. Wâzir Hassan Kunji ti kano nûye kima ta ta gu kulu, kima to lîsam tinde de le taka. Iyañata âju wândajiña:

Kima na Mâhdiwo fârikko nda le

Wâzir tîle konji no de rêña

Kûri lo ganii mbara nda tûre

Hâgudu âji tu koy wâjiña:

Chette noñ de ginañanniye

Yagu kokori noñ jo de rêña

Wâzir bero no idam la

Hassan Kunji ti kâriñ bûrti Adde tag kîbin Dar Berem taka.

Tajaddin ti Hassan Kunjiwo kûrim kîbin, juri gîlañ na gim tîyar ta Âbakarko îbina gu tiro molo de ru tuyte mbo de tusula. Hassan Kunji kâriñ Dar Berem taka-kunuñ, Dar Masaro Furta molo

landir ula gu koy tar-kede, Tajaddinko ƚori Dôroti ta gim uya de Hassan Kunji Dar Masaram tâlandira.

Yagu Tajaddin noƚ Abduzen Tunuƚ noƚ Âli Sannan noƚ Dâwud Tunuƚ noƚ dar Njimi waka. Ili molo Tumtume dar rî waka, in ken wâyi îni iliwo kanaa nûyee ƚûyu enndenjebena. Hille Gûre mbo Kûjunuƚ mbo naƚ unduƚa. Unduƚa ili du kaa Foroƚ mo ye.

Masaraawo hâbi tela, Furta ƚelil darko ênjarni gi ƚgâri yoƚ?

1. Sultan Âbakar ti gâyiriya taƚam nîyembo bîye yen, kaa Masaraa tiro inndenderniye.
2. Hassan Kunji kaa nusuri Masaraa nîƚawo ganii mbara teƚeƚeragiye.
3. Furta i du kaa nîyembo juru nosi kâddur eneyye.

Masaraa darta waka wî

Nâyirii Masaraa nîƚa ganii kaƚ inƚira.

Som gîlaƚ na Baharaddin ta gi, Dar Mabam Abbache taka. Som mbarlaƚa gi Tajaddin ta gi, dar rî Tumtume taka. Som kaƚgalaƚa gi du, jaribe Sultan Âbakar ta gi mbo nâyirii taƚa mbo Dar Berem waka.

Daraƚi Dar Berem naka gu, sultan Dar Bere ta gi nîyembo kallo ken tandalayye. Daƚa Sinin ta baba, ti Sultan Âbakar mbo nâyirinni lo Dar Berem ko nâlandira mana lo, kûrbu oddore nosgi yeka tiro îrkarna, “Kûrbi ti ƚgâri ye? ƚgarnam kar Dar Masaram taya? Hâgudu ƚgo ken dora osiƚa?”

Kûrbi ti gigi noƚ ye, yagu ti suguri kaƚ nene gi ye. Masaraa gîlaƚ kûrbu kosiƚ-kodo gigu osiƚa. Kûrbi ti Bereje nî ye, sultanta îniƚa de nda oddoreye. Yagune âbbaƚaa Masaraa nîƚa mbo Bereje nîƚa mbo tîran mada laƚo inder-kunuƚ, mada kûjum nda toyona,

kîjii gînağ-gînağ geye wândañina, âbbaña Bereje mana “Kûrbu âmbi!”
tirnen kûrbu ûña, Masaraawo kûrbi mbo raña tândañina âji mbo:

Sultan Âbakarko âri noñ kîbin kul waka

Lîsa îya kire, hugura ñgo ken kâñgaytiyoñ?

Dar ñundim kara, guri noñ kindirndiye

Kâriñ kara, amboro mbo ñgo ken sawa kûti?

Âbbaña Masaraa nî Mânsur ta baba Bâdawi ira gi, âji gu
tinaña-kunuñ, koro ñuguri molo ndor “Mi ambarañen marnde, dar
mînim mâlanti!” tîrnaña.

Lêle ili molo, nâyirii taña wî mbo rôgol dar mo wâlantiña ke
inda gu, Tajaddin nusurii taña mbo karu Furtawo nunjurun rayin
darko landir-kodo, kaa taña Dar Berem ninda wîwo “Kare” ru
mirsala tena. Waren, Bereje du “Gû mbo manañi” ru ûrcuña. Yagun
Jîddo Tunuñ ti nimo ganim mo nabasenda lo cumesin talana.

Ili molo Masaraa kûrbu dora osiña, gâbine Bereje warañiña
gi ta jam. Yagu Bâdawi ira gi nîyembo oddore tosire. Ti kûrbu
gondokol fi noddore nî yere. Hâgudu Jîddo Tunuñ nîyembo
tûccumarin, iyañata âju wândañiña:

Jume noñ de cumo

Ira gu irsina de ye

Nima gi koroo naña me ye

Jîddo Tunuñ

Sultan Masaraa nî turlaḡa gi:

Tajaddin Ismayil (1905-1910)

Juriḡ Dar Masara taḡa koroo Masaraa nîḡam lasira (sene 1905)

Tajaddin noḡ Abduzen Tunuḡ noḡ Âli Sannan noḡ Tumtume waka. Tumtume ti Dar Masaram rî nîliḡe ye. Ilim i juriḡ usuriteyeka urguriye, yagu juri ti tîran râcawa ye.

Tajaddin ti mâlikta Masaraa nîḡa muta mbo garbi mbo ninda ilam mirsala nda tena, i Furta nîḡ koroo molo sule ninda ye, hâgudu kanaa nûyee taḡa Gûre Foroḡ mo tunduḡannîḡa ilam nâyirii taḡa tâyina. Juri kâddi gi ûraḡa yere, yagu Tajaddin ti kârifi tîḡa-kodo ḡoru juriya tândaḡinaye.

Sultan Tajaddin mirsala sultan Maba a nî gu nda tena, sultan Maba nîḡ awun tennde. Yagu ti awun tento tîkala awun tenan, tiro nda wâlandirti noḡ tirnen, îya tîrnaḡa. Hâgudu sultan Bereje nî gi du kano katab nda ken, Masaraa i Furtawo nûrci ye, hâgudu saltana koy Furta nîḡa ye, Âbakar ti kana ḡîlaḡ na gu tilinarniye ru, Tajaddinko kano katab ken nda tenjebena.

Tajaddin tîkala gu, kana igi kana Masaraa nî ye, hâgudu saltana koy îniḡa ye, hugura maḡi enende, Âbakar mbo ḡê Masaraa kâddur kîbin Fachir naḡ sûḡ mo maḡiḡ noḡ de ndîḡ orokesina. Orokesina gim, Masaraa tuu kimiḡ wan malta wan kooy le kârîḡ darko le tîḡ waka.

Kârifi tîḡa-kunuḡ, Tajaddin sîr ken dar muta hille Kôḡe lo ḡabare lo, Kûjunuḡ lo, kâddusar Masaraa nîḡa mbo kanaa nûyee mbo ilim me yere. Ili molo kul Maḡo tara. Dala Âdiḡi Kusube mana gu tarka. Dala Âdiḡi ḡgo tire, “Âmin kûdo mîni tûsusarḡa”

tîrnaḡa. Yagun tiro Furta firchekandu ûḡa tinderniyere. Yagun Dala Nḡindiko Maḡgo na gi îya tîrnaḡa.

Hâgudu Tajaddin Ŋgobe kaa toron nasa gu de tindila, ndira tag ḡgo tire, “Dar kîni yeka kûjoo lamin kindeto kinnde-ken, sefta kelebena, ḡorii kirana, âmburcuḡin darko malandir! Ba îya rînaḡ, kûjoo susin majikandu de kinndetiyan, ama kinta molo sule ye.” In tîrnaḡa gu, bûgulaḡ koroo lamin “Dar mînim mîsanti, Mula haywa tîrnaḡan” rînaḡ wâmina.

Ŋgobe lo sîr ken, Mestere kanaḡ nanjaḡ ko Dala Barkewo warka. Dala Barke ti Furtawo nûrcinni ye. Yagune Dala Jamba ti kurnaḡ sultanko tûrcuḡa, ko dûkum Furta nû Mestere na gu odorouḡa. Juri ilim Furtawo lamo ketel uraḡgala.

Ili molo kurnaḡ dûkum Furta nî kâddi Gilane na gim wanjaḡa, bûrti îni gim, Masaraa kûmagta-kûmagta ûrmakin Todoronawo ko Tûkul-Tûkulwo ko Gilane waka.

Tajaddin mbo Agit Tegele mbo îdirana, jechta Tegele taḡa wî i juri taḡa alle rogol telaye. Sultan mbo tîranu ko dûkum Furta nî Gilane na ilim munje de njûr, ḡun subbo tam elele de odorouḡa.

Wâkit ili kori ye. Târii nennemi nîyembo nurnaḡa yere, in ken Furta saḡan îḡnde, gi ta jam sâwiye mbo nennem mbo kâddur wayana.

Hâgudu Masaraa Furtawo rayo dûkum Adam Âli ta “Karag” ira ilim wayi gu til-til ken, ḡori molo nîḡa ila ko windila-kunuḡ, Adam Âli du lila mbo ken, kaa taḡa kul Dar Masara molo tîḡa. Adam Âli dûkum to le târiḡi gim, berig to sîḡgem kucuḡ, hâgudu kaḡgu tu bero jîso nunduḡuḡ, bânu nîbin tela. Kaḡgi ili bânu tosen, Masaraa du “Furta ôrgolin musurunteye” ru agit îni dûkum mo kar tayi gu, kâriḡ dûkumko fero de ela.

Kaa Masaraa jo mbîr mbo de Furtawo rayin dar molo ndîŋ dar înu ula. Yagu Mahmud Dadanġawi ta dūkum Furta nî, tîle Mogorne nêreŋarni ili koy kârîŋ Dar Masaro le tîŋa.

In ken Masaraa jo mbîr mbo de dar înu koroo îniŋam usa. Iyaŋata âju wâjiŋa, âji gi:

Juri mîni unŋa ye

Âyŋge tîŋari mbo mândaninaye

Beri mîniŋa fariŋ Furta nîŋa waŋanaye

Kucice mîniŋa ru Furta nîŋa iŋana

Majiri mbo kadumar mbo kîbin nda mula.

Juri Kejkeje tag (sene 1905)

Hâgudu Masaraa Furtawo raŋgal, Dar Masara molo ndîŋ-kodo darko rogora wândanina. Wândanina gim, Tajaddin Masaraa darta tuum nakarniŋa ila kooy turuŋa.

Dar Berem nakarniŋa ila kûjo îni Bâdawi Sultan Âbakar ta kima mbo jârîbe sultan ta gi mbo turuŋa, hâgudu Dar Mabam Abbache nakarniŋa wî du, kûjo îni Mahamat Baharaddin “Ndoka” noŋ âbbaŋaa taŋa noŋ turuŋa.

Hâgudu darko rogol, kallo tinjeteyeka, dalaŋ Furtawo nurcuŋanniŋa ilawo kuruŋ nar nunduŋuŋ, kana îni enanni gi bîye yeka nosiŋ, dar molo turaŋgalnde, simo kenu tela.

Hâgudu dalaŋ mbo fircheŋ mbo, alle Tajaddin mbo kû Furtawo nunjuruna ilawo du, aŋek tiro mbo nâyiritiŋa njuŋŋa tûsa.

Hâgudu Masaraa Dar Masara molo Âli Dinar taŋa âskartawo kooy rayin îndiŋa gu, Sultan Âli Dinar ti ano-ano tirnen, “Ama de Dar Masaro ko anjurunti” ru ruguro tinda gu, Sultan Tajaddin du kaa kaŋ nda tenjebena. Kaa tenjebena ila Sultan

Âbakarko ïbina ilu nûrantiya lo waka.

Âli Dînar Masaraa nû tîno nosiŋte lo, nîyembo ɲonin, âskarta taɲa mbo beri mbo kooy erdim ndîɲar, kaa Masaraa kaɲ na ilawo nînjikal-kodo ɲgo tire, “Âskarta mbeɲa wî njuɲɲa ye sul âskarta Tajaddin taɲa wî njuɲɲa yoɲ?” I du ɲgo ire, “Âskarta naɲa wî kâddur ye, yagune beri Tajaddin taɲa wî naɲa molo kâddur ye” îrnaɲa. Yagun Sultan Âbakar ta bûrti gu ûcaɲnde, kaa ila du kallikandi mbo de ken tenjebena.

Nâyirii Âli Dinar taɲa ila, Âli Dinar ti de jurim tato îya rînaɲ, nâyiri gi ta Gamaraddin Bârti kima gi “Ama de âskarta kul ko Dar Masaro âtturaɲti, hâgudu Tajaddinko koy tîyar ta Âbakar noɲ de kîbin nda anarti” tirnen, meremta du Bârti kima gu hinno nduɲ, hâirirta ndacin onjorona. Adam Âli du koy âskarta taɲa kul tîɲara. Furta rugul Dar Masaram wayiteyeka ware gu, âmir Sinin Kâbkabiye na gi tinaɲa-kunuɲ, Sultan Tajaddinko kano nda tenjebena, inta mbo alle jaman Mâhdi tam akuya njuɲɲo enerniye.

Sultan Tajaddinko kana gu ininaɲa-kunuɲ, fâkije taɲa mbo nâyirii taɲa mbo kooy toron, sossoko nunduɲuɲ, bûrti tîle mbo de tîɲa. Tajaddin ɲgo tire, “Âli Dinar jurim tare. Juri ta gi nîyembo njuɲɲa ye. Mi wî mîsante de ye, mi wî dîɲ muɲndiye, mi wî jo kûriɲ mînjikalndiye.”

Gamaraddin ûraɲa sa tûcuci mbo sîr ken, Dar Masaro tanjaɲa. Hâgudu ti de yande, sutuɲ tuu nîɲa âmirta ûrcuɲa: nûrcuɲa ila i : Âbakar sultan Beygo nî gi noɲ, sultan Zogokor Kûbe nî Abdarahman Fârti noɲ, wândariɲa Chârif Maydobta nî gi noɲ, sultan Bereje nî Adam Sileman Am Kardus na gi noɲ, chartaye Bereje nî Azzen noɲ, kooy Dar Masaram wara.

Masaraa Dîrijel mbo Kîrendik mbo olonam Rad Kejkeje

Furtawo wandala. Juru wândaɗartarna, juri îni gi nîyembo unna yere. Yagune Masaraa saltana îniɗam nîyembo njuɗɗu kusul surun Furtawo urayina, hâgudu kûjo îni nanara Gamaraddinko uya.

Gamaraddin tiro hinno nduɗ hârirta njonon ena kar, jurim kûde “Majin, nene kîni ɗgur yoɗ? Majin, nene kîni ɗgur yoɗ?” ru tiye-de, Tajaddin sîkal, ti gîlaɗ Gamaraddinko koro cumanɗ tenteɗa târiɗa, Âbakar taɗa kimiɗ du rayesin naɗ, Rad Andar molo saba Dîrijel molo saba naɗ uyanniyere.

Gamaraddin ti Dar Masara molo “Karo nar taɗu anndenti” ru tiye-de, dolo⁸ kenju uya. Âli Dinarko kano Fachir naɗ ininaɗa, gadam nuɗ tindernig koy wenjel! in kurnaɗ ɗgo tire, “Masaraa i gîba osenden Gamaraddinko uyoɗ?” Inko joo kaɗ rînaɗ-kodo, Âbakarko tuya.

Yagu Sultan Tajaddin tîyar ta Âbakarko Fachir uya ru indilagu, “Babi molo gândul tîlo indisan, maya tusndiye” tîrnaɗa.

Hâgudu nâyirii Sultan Tajaddin taɗa Furta uraɗgala-kunuɗ de usulnde, Dar Fur mo narku beri nda kul, iyaɗata nda kul le Dar Masaram wâlandira.

Rôgora Tajaddinta Âli Dinar mbo

Âli Dinar sultan Furta nî gi tîkala gu, Masaraawo juri mbo de nar turmandiyeka, juri ta kana gu le, “Kallikandi mbo de môrgolni” ru Sultan Tajaddinko kaawo nda tenjebena.

Njebenu ɗgo tire, “Môrgolto de anndegiye ru kitabko gadar mbenndiye, hâgudu ɗorim koy mâlandirndiye, darta mbara na wî kallikandi mbo de mâyiriti” tîrnaɗa. Yagu Sultan Tajaddinko Âli Dinar kitabko torfolnde âɗaru de mul-mul ken torfolu ru ininaɗa,

8 Dolo ira gi ti ru taye gu ûnjutaɗa gi ye.

Tajaddin kûri mbo kûran naso tîbinnden, kaa ilawo tenjebena Âli Dinar tindam wâlana.

Lân Tajaddin ru kûri mbo tûre gu indila, Âli Dinar njeba katab kenu naso nda îbinto ninnde “Ama Mulo awurakeye, Tajaddinko awurakende. Kitabta mâri arfola, naso tîbinndan, fâkijewo tenjebenin warin, uyo îniŋam de nda arfol” tîrnaŋa, Tajaddin fâkijewo nda tenjebena.

Tenjebena ila nî kûjo nâsibi ta Fâki Yunis te, tenjebena ila Fachir ukuŋuŋa ûcaŋa ili sene 1907 yere. Hâgudu nda lasira nîyembo kallo ken ndalu, malko koy nda tidibana, yagu naka wî nî Fâki Yunis kûri mbo kûran, netu tiŋanto îya tîrnaŋa. Yagu Âli Dinar masarak tîlo-tîlo tosiŋa ila mbo “Nan!” ru tûrana tiŋana, kaa ila kallo de wâlandira.

Hâgudu bûri ûcaŋa ilawo kooy mosende, yagu kaa tuu kîbisin enewo wabasiŋteye, hâgudu kaŋgi lo kaŋgi tam tacindito ena. Ili molo darta mbara na wî kallo de wâyirinniyere.

Juri jârîbe ta

Juri Chawa ta sene 1905 kâddi nûkarni ilim, Sultan Âbakarko Furta îbinarni ilim, âbbaŋaa taŋa mbo basaŋaa taŋa mbo tuu kâriŋ Dar Berem waka, tuu du kâriŋ Dar Mabam Abbache waka. Yagune Tajaddin ti kambaskandi ta mbo de bûgulaŋwo nâyawiretiŋ kalla in rogol, ko Kunjuldin surun, Mestere kar surun, Gilane surun, Kejkeje surun, Furtawo raŋgal Dar Masara molo ndîŋ, ili molo kambaskandi ta mbo de kûtim tuŋuŋa. In ken âbbaŋaa mbo basaŋaa mbo darta tuum nakarniŋa ilawo turuŋa wara.

Yagu kimiŋ Sultan Âbakar taŋa Baharaddin mbo Bâdawi

mbo “Saltana baba mîni taña multi” ru ena sañan ulnden, Baharaddinko sijn mo ûrsaña, Bâdawi du kâriñ Dar Mabam taka.

Saltana Maba nîña wî tîyar îni yan koy “Saltana awulti” ru tena îbinan, kosi udere, hâgudu Furta du tîyar îni lo “Hukumko awulti” ru tenan, tîfoñ Kuma Marre taña ilam wandacirre, yagu Tajaddin ti kana gu tennde, kallikandi mbo de kuruñ nar, simo ken, kimiñ taña jîse ken, Baharaddinko du dîñ tañam nucico tenarre.

Kaa saltana Gereñeñ nîña wîwo ulto ninnderniña

Juri toño na gi nîyembo bîye ye, njuñ usulndan.

Sene 1890 ilim Usman Jano kâddusar Âli Dinar tañ mana Mestereñwo nînjenu “Saltana kîniña Hajjam taña wîwo landiri!” tîrnaña. Hâgudu sene 1910 ilim, âskarta Âli Dinar taña mbo kima Hajjam ta mbo, hâgudu kâdducar dar Ereña taña mbo dar Jabal taña mbo Dar Masaram wanjaña.

Hâgudu Dar Masaram Faransiyinta waya, Tajaddin mbo usuruna, Sultan Tajaddinko uya. Uya ilim, sultan ta baba ta tîyar Âli Sannan uri ili kâriñu Âli Dinar tindam taka, Âli Dinar nîyembo kallo ken tandalaye.

Juri Dôroti ta ilim Sultan Tajaddin tîya gim, Baharaddin tôrin, Îdiris Añgara du “Lôran! Mañ de sultan gûka. Kaa nañawo kîbin, lîyarce naña du tîlo koy munje kûyye.”

Sultan Baharaddinko darju ena-kunuñ, Faransiyinta mbo rôgol gâyiriya tândañina, yagun tîyarta Bâdawi Faransiyinta mbo tôrgola gu toñoñinnden, ti koy darje Baharaddin taña wîwo kênju kul “Kûtim añañti” ru tena tasañannden, som to ken, Faransiyinta ndamo Dar Berem ko surisin hilleñ kâddur de tula, Faransiyinta nî kâddi gi du nda tumañirnden, Ndokawo kano nda tenjebenarniye.

Hâgudu tîyarce Ndoka taɗa Abdu Chârif noɗ Âli Sannan noɗ kâriɗu, Dar Fur mo Âli Dinar tindam ko “Awun ambenin, darje Baharaddin taɗa wîwo mulni” îrnaɗa. Âli Sannan ti “Saltana wîwo bîyo age” ru ke-de, ndû to de âgum tuluna. Hille Koɗose Jinene molo muta na ilu keɗeɗ kulu, taɗa de tigen, mama ta âmin Dâwud Bûbuli dargu tige-de, mama to du juri Dôroti ta gim uya-kunuɗ, Âli Sannanko “Âduwo nindiri kûyyenden, saltana wîwo ama Baharaddinko njûr awulti” ru tigen, Masaraa du kîbin naɗ Îngilizko ûna, koroo îniɗam tîya.

Hâgudu Âli Atamtam ta kima koy Faransiyinta “Awun ambenin, Baharaddinko njûr awulti” ru tena, yaɗun kaa nandadalu, ru teni gu indilina. Iyaɗata âju wâjiɗa:

In bîyee geyán!

Namu baba na to nande

Abdalkarim maɗ gadir le

Saltana nasara to ndide

Bûrti âbbaɗaa igerni gi

Jâribe sultan ta molo, hâgudu kaa tuu molo kooy “Saltana multi” ru ena, yaɗun saltana wî Gereɗeɗ molo îɗndiyye. Sultanta nîyembo kâddur yere, yaɗun Sultan Âbakar taɗ kimiɗ mbeli kaa kâddusar nûka de 40 yere.

Âbbaɗaa i ganii mbara yere. Âbbaɗaa tuu kadumari nîɗ kimiɗ yere, intawo Masaraa sule inndenden, bûgam kûde sultan mbo munje de wâyirire.

Hâgudu âbbaɗaa tuu, dasi îniɗa Masaraa mana wî du, mûco sule kulusu, hâgudu malta kâniɗa nenee oɗoɗ-kede kulusu ɗo, hâgudu kâli nomoɗe mbo beri kallaa mbo ulusirre. Wâkit ili Sultan Ndoka ta me yere. Masaraa nîyembo dabaro waɗana.

Basaṅa tu beri nene wî nî kâddi Tajaddinko nûrcirni gi, luk kaṅgi to nomoṅo neno îrkarni-kede ula gu, nene du tîṅara-kunuṅ basaṅa gu tuya. Iyaṅata âju wâjiṅa:

Hay Kondo, njulgi ta sanim kotu liyân!

Kimiṅ sâwije leya

Kimiṅ sâwije luduna

Nori Kuma Mûn tag

Nori Kuma Mûn tag tûka ilim, nori igi nîyembo kaa tûrgurtaṅare, Chârif Dudlam ta ja do lo. Ti Masaraa lo Furta mbo kûcaṅ sultan Kuma Mûn ta nûte lo, kumam lay nasko torfola, Tajaddin kinaṅ tanarka. Narku, nasko kul hâbutuu taṅa tene ila kooy kênju tula. Tuu kâriṅ dar Gireda waka, tuu du Dar Berem waka.

Kambaskandi Masaraa nî

Wâkit 1890 lo 1910 tîna, Usman Jano Dar Masaro tunjuruna molo, hâgudu Faransiyinta garbi lo oyora molo, bûgulaṅ Dar Masara taṅa mbo kâdducar îniṅa ornoṅta molo agitta molo, juriṅ Dar Masaram suri-de, juri taṅ do lo nîyembo osiṅa. Hâgudu kanaa nûyee wara molo, aṅek kûriṅ uluna.

Ili molok kambaskandi Dar Masara ta gi nîyembo tînaṅa, âmin-âmin koy kaa gureya elende, hâgudu iyaṅata koy âji nândaja elende. Kambaskandi Dar Masara ta gim âbbaṅaa mbo basaṅaa mbo nîyembo njuṅo usularre, wâri sultanta nî gu do lo, hâgudu gâyiriya îni gu sultanta kooy nîyembo aṅab înaṅa.

Faransiyinta Dar Masaram ma way-kede wâyirna wî

Faransiyinta Dar Mabam

Jo 2 aye 2 sene 1909, Abbachewo Faransiyinta ulanniye. Ili Sultan Dûd Mura ti sultan Maba nî yere, kêriŋ rî hille Am Chaloba ira ilim taka, hâgudu Faransiyinta du Adam Âsilko sultanko enarniyere. Faransiyinta Dar Mabam sene 1906 kûran elarniyere. Kar Abbache lay inda gim, Mabaa tuu îya ire, hâgudu lardi Masaraa mbo Mabaa mbo olona gu kurako, âskarta tuu saba kanaŋ enjebarniyere.

Faransiyinta Dar Mabo Abbachewo kul koroo îniŋam sû-kodo, bûtasi kanaa nûyee mbo ñorii mbo kooy nda kul-kodo, “Sultan Adam Âsil mbo minta mbo âmburci” rînaŋ-kodo, sultanko awun nigeti du unduŋa.

Hâgudu Sultan Âsil sultanta tuu darta mbo lardiŋ nene wîwo jo 5 aye 6 sene 1909 njeba nda tena, “Ama sultan Dar Maba ta âka!” ru nda tenjebena. Sultan Tamaŋ nî gi mbo, hâgudu Bereje nî gi mbo ñoŋin urcuŋa. Yagu sultan Masaraa nî Tajaddin noŋ, Furta nî Âli Dinar noŋ, Gimirta nî Îdiris noŋ i urcuŋde.

Sultan Tajaddin kano njuŋŋo katab ken nda tenjebena. Njeben ŋgo tire:

“Ama achaman te, kaawo nurchinda ye, hâgudu maŋ Mulo âsso ru ndela, dar ûwaŋ naŋaŋ nî gim lândira gi ta jam. Hâgudu Mabaawo kooy âguru nîrfila ye, hâgudu amboro koy Mula andela Dar Masaro landir Masaraawo âguru nînrifil andaye.”

Hâgudu Sultan Âli Dinar koy kano katab nda kenu ŋgo tire: “Hâbutu tu tinde, kaa kooy ose. Dar Tame noŋ Dar Zagawa noŋ Dar Gimir noŋ Dar Masara noŋ Dar Bere noŋ wî kooy sina-sina

ye. Amboro mbo ûcaṅan, amboro mbo mâyirin. Ūcuṅndan du nûkag ginaṅni!”

in tîrnaṅa.

Sultan Âsil ti nîyembo nilila lo kanaa Sultan Tajaddin mbo Sultan Âli Dinar mbo kanaa indila wîwo tosiṅa, yagu Faransiyinta i osiṅnden “Saba kanaṅ maye” ru wanjaṅa. Kônonel Faransa ta Fiṅgicho⁹ uri gi kûran ṅgo tîrnaṅa, “Dar Maba koy koroo mbeṅa me ye, hâgudu hilleṅ lardi mana wî kooy mi de murseteye. Hâgudu sultanta jire mana kooy Faransiyinta de kûmburseteye” ru njeba darta Dar Mabam mbo lardu na wîwo gani îniṅam nda tena.

Faransiyinta Dar Tame mbo Dar Gimir mbo waya ilim

Faransiyinta i gani îni gu mûgula ûsunjiyaka, ṅoṅo Îṅgiliz saba kanaṅ lo tarayan koy, lardi Dar Fur ta gi dol wanjafirnan koso ureteyaka inko igerniyere. Aye âdaylaṅag tônodi lallaṅ sene 1909, Faransiyinta Dar Tamem lay, berig îni suba kaṅ nene ilu wamina, sultan Tamaṅ nî Usman du kâriṅ Âli Dinar tindam taka. Hâgudu Faransiyinta Sultan Hassan uru inta mbo nâyiri to unduṅa.

Sene ilim de Faransiyinta Dar Gimir mo koy waya. Yagune Sultan Îdirisko Sultan Tajaddin kano nda tenjebena, fariṅ îrdim nda oyna kuran tinderniyere. Sultan Tajaddin ṅgo tire, “Sultan Îdiris, ma lo Kîrdiṅ¹⁰wo guruṅa waraye, maṅ wala Kîrdi lande, hâgudu na ja do lo dar mbem koy waraye, hâgudu ama mboro du bûrtu nda anti, hâgudu dar no koy bûrtu nda anti” in tîrnaṅa. In tîrnaṅa gu, Îdiris kuran kâriṅ ko Kîrdiṅ mo lay darko koroo îniṅam de tela.

Hâgudu Îdiris ti dar mo senem nûkasi wîwo Faransiyintawo

9 Mirsi gi kanaa îniṅa mbo “*Fiegenschuh*” katab iriri.

10 Kîrdiṅ ira wî i âskarta Faransa taṅa wî ye.

túnjite mbo úcaṅaye. Hâgudu malta koy túnjiteye. In ken dar ta molo kaawo ndîṅ roka koy tunusularre.

Faransiyinta Dar Berem waya ilim

Daraṅi Faransiyinta nî Dar Berem naka gu jek kallo ken wandala, in ken “Daraṅi âskarta nî Abbache na gu asarko amba njebeni!” îrnaṅa. Yagune sultan Dar Bere ta Sultan Bakitko warkinde, yagu Dar Gimir mbo Dar Tame mbo úcaṅa gi noṅ de, Dar Berem mbo koy úcaṅaye, bîyo îrnindito kallikandi Mula tira gi noṅ de úcaṅaye.

Hâgudu “Kanaa nûyeewo koy, kaṅgi nîyembo nindiṅana mbo, hâgudu bîyo amben nare mbo, wî mo de mameteye, yagu Faransiyinta osgi mbo de mameteye” îrnaṅa. Kana gu kâbten Faransiyinta nî mbo wâzir Faransi mbo úcaṅanniye.

Hâgudu gûca îni gu mîru wandayndirniye, yagu riyalta nî ganim dee kâddur mbo asee mbo kâciṅ munje nîṅa mbo uguyo koy únjite mbo úcaṅarniye.

Faransiyinta darta malaṅ îkalto enanni ili

In ken Kônonel Sultan Âsil mbo darko malaṅ îkalteyen, kano njeben ṅgo tire:

“Mi kîjiraṅu darta kîniṅam salam kemben mare, hâgudu Sultan Âsil koy minta mbo gê tati, yagu Âsil ti waldama de ye, ti sultan noṅ tande, hâgudu hilleṅ nîṅ nenee wîwo kindilin, hâgudu Islam gu de rûci. Mi gusunjuriya mbo tijara nî bûrti mbo mîkal magiye, hâgudu sultanta Mabaa nîṅa gani saltana nî gu le niyenda ye, juri tûka mbo Hij mo wagi mbo de niye ye” in îrnaṅa. Inko úranare, yagu Fiṅgicho Âsilko Abbache de le, ti kaa tuu wî mbo de taka. Lardi Dar Masara ta gi molo tândaṅinaye.

Faransiyinta Dar Masaram waya gim

Faransiyinta Sultan Âsilko koy indil-kede âskarta jon niye 582 mbo, berim niye du 129 mbo, inko kulu waya. Dar Masara ti Dar Maba taña koroo mo ye ru waya.

Wâkit ili korondiŋgi yere, asee koy ma idibannda yere. Masaraa i aŋsarta Mâhdi taña yere. Îŋgiliz kar dar Mâhdi ta gu kul saba lo kar Fachir tusula, saŋan Dar Masaram taynde, hâgudu Masaraa i Faransiyinta nîŋ ûyo sîkal kalla yanden, usurunte mbo de ûcaña. Hâgudu Masaraa i Faransiyinta ken Abbachewo ula gu osendire.

Yagu Masaraa i baka yere, kanaa nûyee îniña koy baka yere. Ili mbo koy “Kufarta dar mînim wayndiye” ru ôrgola. Hâgudu Faransiyinta i du, kanaa nûyee kâddusar “mutfaŋ” uri wî mbo, hâgudu kanaa nûyee njuŋŋa sina mbo ene gim kûde, Masaraa urannde, rayin dar molo îndiña. Juri ili nanna tâŋgit Sudan mo koy tûkindire.

Nori gim kûde, hâbutu ndaŋ-ndaŋ tinde mosiŋti. N̄ori Masaraa mbo Faransiyinta mbo usuruna gîlaŋ na gi Kîrindaŋ ye. Sa Cukaŋgi “Bîr Tawil” mo yande. Sa Cukaŋgi ta ili andikokota de ye, juri kalla gi Kîrindaŋ ye. “Kîrindaŋ” ira gi, sîŋge âbari goŋe yere, madaldi Kajje molo muta, taŋi sultan ta molo saba nîliŋe ye.

Mahamat Hawsati njibirtiriya Faransiyinta mbo sultan Tajaddin mbo olonam nâyiri gi sîkal ŋgo tîrnaŋa, “Ama Dîrijel ande-de, baba mbe Abbache tîya ru ambindila aka gim, juri Abbache ta gu Faransiyinta ken, asima Maba nî Abbache noŋ mâdine Atiya noŋ ula âkala. Hâgudu Abbachewo Faransiyinta ula gi juri mbo yande, Abbache taña nene lo kûriŋ mana kû nda ela de ula. Igi bûrti gi gîlaŋ na ndaŋ-ndaŋ gi ye. Hâgudu tu gi du sultan

Mabaa nî Dûd Mura kêriŋ darko tela, Adam Âsilko sultanko unduŋanniye” in tîrnaŋa.

Nori Kîrindaŋ tag (jo 4 aye 1 sene 1910)

Sultan Tajaddin Faransiyinta waro tinaŋa gim

Faransiyinta Abbachewo ula-kunuŋ Dar Masaram wayteyaka urgurinniye. Agit Mahamitta nî Fandago Sultan Dûd Mura ta kâddi lo ninderni ye, tîkala gu kana gi uji-uji yanden, Sultan Tajaddinko kano ken nda tenjebena. Kana ta ili ŋgo tire, “Faransiyinta wî Abbachewo kulu hâgudu Dar Masaram wayti ire, yagu kanaa nûyee nda wanarin, naytiŋa lo rûse inde gosin sêy!” tîrnaŋa.

Sultan Tajaddin waraga ta gu fùtturaŋ gâr ken tîkala-kunuŋ kurnaŋ nasko rofolu, hâgudu kâddunjar dar taŋa kooy kuruŋ toronu, waraga guwo gâr tena. Gâr tena kinaŋ, kâddunjar nusurii nîŋa wî mbo ken, Faransiyintawo wandalteg kûran, nusurii îniŋa Dîrijel lo kul Dôroti naŋ ûnjura. Njûru Faransiyintawo ilim rûseya wândaŋinaye.

Sultan Tajaddin âskarta taŋa todorona gim

Tajaddin âskarta Masaraawo gîlaŋ toron-kodo, hâgudu sutuŋ tuu Masaraawo nûrci juriŋ ûkan koy tiro mbo awun îrari ilawo, kanaa katab ken nda tenjebena. Nda tenjebena wî i Dar Bere mbo Dar Tame mbo ye.

“Faransiyinta Dar Maba molo tîŋar Dar Masaram wayi-ken, darta kîniŋam gîlaŋ wayti. Njuŋ kusuli, hâgudu Ârinje Salamatta mbo Ârinje Mâhamitta mbo Dar Mabam ninda wî, ki Faransiyintawo kunjurundan kanda bîye ye!” in tîrnaŋa.

Faransiyinta i Tajaddinko njebaa mbara nda enjebena. Tumtume kar-kar, Tajaddin du katab ken nda lan ngo tire:

“Fiṅgicho, maṅ 'Dar Maba mbe ye' rin kalla ye ru mbela, hâgudu 'Bereje mbo Tamaṅ mbo Gimirta mbo amboro âmburci ye' rin mbela, yagu Dar Maba ti garbi ye, Dar Masara du saba ye, ambirmilo koy menende, hâgudu aṅiṅ mîniṅ koy ûṅungusirinde. Maṅ amboro ândikalto ninnde-ken, gara ândikal yagu hassa yande. Bûgulaṅ mbeṅa wî amakar ye, hâbutu naṅa maṅ ninje ilawo nda urakende. Mal-mal geyán, rugula de ka!”

Hâgudu mirsal ta gi Alhaj Mahamat Fallati njebaa kulu Dôroti lo kurnaṅ Âbi Tarja taka. Gani Âbi Tarja ira gi, ti lardi guri Dar Fur mbo Dar Maba mbo olona mo ye. Njebaa kul tayi gu, andayta Faransiyinta nîṅa wî mbo îdirana, tiro kul Faransiyinta nî kâddi gim wanaṅa, njebaa sultan taṅa wîwo tûṅa.

Faransiyinta i gâr ken sîkalu, agit Mâhamitta nî Fandagowo kuruṅu “Kaa wîwo rîkarnu” irnen tîrkarna, ru wara gu indila. Faransiyinta njeba katab kenu ûṅa.

Kanaa îni gi “Mi Tumtume de mindeti. Kaka sultan kîni gu ndili!” îrnaṅa. Warteye ru eni gu, Agit Fandago ngo tire, “Ama kufarta mbo asurindiye. Sultanko kaka ndili, ti tusuruntiyan, Mula ta de awun tente” tîrnaṅa. Njibirtiriya wî Tumtume lo kurnaṅ ware gu, sultan kurnaṅ Dôroti lo gani ṅundim taka, gani ṅundi gu tiro hassa Jinene uriye.

Njeba Faransiyinta nî gu Jinene naṅu ûṅaye, hâgudu sultan ti njibirtiriya taṅa kâddur na wî koy ti ruguro tindaye, juru tusurunte-de yaka.

Hâgudu dîmaṅgatam Faransiyinta Tumtume lo kurnaṅ Kenndere kar ûṅjuro Sultan Tajaddin tinaṅa.

Faransiyinta i “Tumtume mindeti” îrni gu ano waminaye, Dîrijel dumi Masaraa nî gu gammu ento kûrim ne iyegiye, yagu sultan Dîrijelko fero telendaye, bûgulañ njuñña ilawo de namalañ telaye.

Ilim Faransiyintawo sîngee kûjom nda ûntaņa. Yagu andayta Sultan Tajaddin taņa Faransiyinta ñgur uson, ñgur uñunon, sero niye lo Kenndere kar ûnjuro sîkal, sultanko indila. Mirsalta kaa kañ, Masaraa mbara na wî i Mahamat Tûtuna non Abdalla Daca non, hâgudu Mahamat Harin Borno gi non tenjebena. Dûkum Faransiyinta nî gim munje waka-kunuñ, âskarta kâddur wasii îniņa mbo, hâgudu hâbutuu i ângit îkalnda îkala-kunuñ kuran fariñ îrdim nda ôyna, njeba wanaņa gu koy ûñu-kede le lândir hâbutuu îkala wîwo kooy sultanko indilaye.

Indila gim, ñereñgatam Tajaddin dîro kâddunjar nusurii nîņa mbo tena, ti hâbutu teni-ken, kâddunjar mbo sossoko tûñuñ-kede hâbutu kûjo ta mbo de tigende. Sossoko ñuñu ûranan, kana tîle kaa kooy oñonina ili mbo de hâbutu tigennyere.

Njeba Faransiyinta nî mirsalta kañ kul nañ kuran le wâlandira ilu, Tajaddin Umnda Hamid Mahamat Hawsatiwo tiro de ñû tenjebento îya ru, tiro mbo gê hâkkoy mirsalta kañ tenjebena. Ila i Masaraa lollo faranso nosi ye, gê iye-ken hillen Masaraa nîñam wakan koy ûranteyande, hâgudu sultan ñgo tîrnaņa, “Dîrijel ambanani ira-ken, bûrti madaldi ta gu kula kare!” tîrnaņa. In ken wayi gu, gani kusañ nîyembo lîngi tûka, Kuma Dîse Jinene mbo munje na gim ko oyona. Oyona gim, wasii dûkum Faransiyinta nî gim sîkal, asarko de gani înim waka.

Waka gim, Hamid Mahamat njebaa Sultan taņa wîwo tûña, i du tiro îrkarna. Rîkarnu ñgo ire, “Sultan Tajaddin ñgur yon?”

irnen, ti du “Madaldi Kajje tûsura” tirnen, “Ŋgâru ninnde tûsuroŋ?” irnen, “Saa ninnde tûsura” tîrnaŋa gu, i ŋgo ire, “I alle âguru waŋeroŋ?” îrnaŋa. Hâgudu kaa gê waka wîwo îrkarna, “Wî Sultan taŋ kâddunjar ye” tîrnaŋa.

Hâgudu Faransiyinta Fâki Azalo inta mbo ninda iliwo ŋgo ire, “Ka, Tajaddinko kano katab nda geni-ken, lêle talata guwo njindi mâri tara ambarkite. Ba tarndan, mi dar to mûmmanti!” in îrnaŋa. Sultan Tajaddin njibirtiriya taŋa kâddur na wîm Faransiyinta kallikandi mbo waroŋ, juri mbo waroŋ tosiŋa, juri mbo waro tosiŋa-kunuŋ, ti koy tusuruntem de turgula.

Hâgudu kaa kaŋ na Tajaddin tenjebena dûkum Faransiyinta nî gim naka wîwo, Faransiyinta “Dûkum Tajaddin tam ambaŋaŋi!” îrnen, i du bûrti kalla guwo nendelu, bûrti bîye madaldi kana ta sîŋgee rûkka nene ili do lo wanaŋi gu, Faransiyinta hâbutu îniŋa koy saŋan injennden, lenju nîyembo dabaro laŋan ko madaldi Kajje tandi goŋi kâddi ilim ûnjura.

Sultan Tajaddin Baharaddinko turuŋa gim

Kana guwo nînibinarni gi du Sultan Tajaddin te, hâgudu Sultan Tajaddin ti tîyar ta ta kima Baharaddinko kuruŋ ŋgo tire, “Gara baba na taŋa darje kul! Âmin-kede ama mbîya. Ama Faransiyinta koro kîbin salam anndiye, hâgudu kûjo nda asunndiye” rînaŋu, abed de ŋorim tayi-ken, tige gi noŋ salata rakaŋ mbara sallu tena, hâgudu ornoŋta taŋa bânû osoŋa, bûgulaŋ taŋa kul ŋorim sîr tena.

Sîr kenu, Kîrindaŋ gani âdu ta gim munje wara-kunuŋ, kaa taŋawo ŋgo tire, “Âmin na gu dar mîni ta jam mîsanteye. Faransiyintawo joo kûriŋ mînjikalteyande” rînaŋu bûgulaŋwo kooy sîŋgee goŋ mo tarcana.

Yagu Agit N̄indiko ti koy agit lo, n̄ori ilim nusuruna mana ye, t̄urana w̄iwo minañti. Ŋgo t̄irnaṅa, “Faransiyinta ma war-kede, âskartawo gani as meneṅeṅera. Som Chartayi Mahamat Bogo ta saba-r̄i gani âdu ta gim molo, h̄agudu som Firche Fâkum ta Hassan Arko ta gi du, garbi-r̄i n̄ukasi ye. Âdu ta gani molo, mi du firchen muta taṅa w̄i du muta dollo ye, gani âdu ta molo Sultan Tajaddin âbbaṅaa taṅa mbo, som îni gi du muta-saba gani âdu ta molo ye” in t̄irnaṅa.

Faransiyinta ukuṅura, yagu boro kiyessin n̄iyembo lenju karu, s̄iṅge tandi goṅi nda orgola ilim ûnjura.

Ûnjura kunuṅ, kâddi îni Fiṅgicho uri gi naddaraṅ îniṅa ganu anday ige ila mbo t̄ikala gu, kaa s̄iṅgee goṅ mo k̄umagta-k̄umagta m̄ukuran inden, s̄ikal gabu tena t̄irkarna ṅgo tire, “Kaa w̄i ṅgo ru inko t̄iran m̄ukuran indayoṅ?” tirnen, n̄ayiri gi sultan ta du “Kaa w̄i diyafen kanda wanaraye, kaa ila du kokor mbo marce mbo wanaraye, h̄agudu kaa ila du h̄abutuu inetiṅ kanda wanaraye” in t̄irnaṅa gu, kâbtenta k̄uri mbo ûrana.

H̄agudu inko ru k̄ure inda gu, Sultan Baharaddin noṅ n̄ayiri gi ta noṅ t̄urjumanu ta noṅ ukuṅura. Yagun Baharaddin bere molo koy t̄usurnden, Fiṅgicho t̄urjumanu t̄irkarna. T̄irkarna, t̄urjumanu ta du “Gi lo sultan te” tirnen, Faransiyinta n̄i kâddi gi du “Sultan Tajaddin ti kaṅgi kâddi lo m̄ugula lo, danndari t̄ir! in nene gi lo, kaṅgi farṅgi ye, igi kima sibina ye” in t̄irnaṅa.

Ti du “Gi de lo ti ye” t̄irnaṅa gu gabu tena. Yagu Fiṅgicho koro k̄ibin salam tenteyen tena gu, Sultan Baharaddin salam tento îya t̄irnaṅa.

Faransiyinta n̄i kâddi gi kano n̄uye ta gu sultanko de nanjaṅ ṅiṅu nundunul, sultanko tuccumaṅa tiṅanden, bere molo lâmin ko

foɗon tîbina, ko sam îliɗana. Fiɗgicho tafanju ludaɗ, Baharaddinko aɗgaro cumaɗ tenteɗa. Baharaddin du joko ludaɗ, Fiɗgichowo tidibana.

In ken Faransiyinta nî rusa tîliɗa ili bânu osoɗa tûka. Tajaddin kaa taɗa “Haddiye, ɗorim mayi!” tîrnaɗa. Dînjo-dînjo odorinɗa, dorinɗa îni gu ɗorii mbo kanaa nûyee mbo kooy mbo odorinɗa.

Nda tûkinden, Faransiyinta wârinɗeyen ena gu, bûrti înte kûyyenden, Masaraa Faransiyintawo kij! in malaɗ Faransiyintawo yawa de wândaɗina. Faransiyinta du “mutfaɗ” mbo juma de wândaɗina, yagu Sultan Baharaddin kâddi îni gu nda tuyayek, îkalag acaɗo enenden, le wâriɗa. Tajaddin âskarta taɗa mbo rayo-rayo tige-de, lardi Abbache tam de waka.

Ilam kâddunjar îniɗ wayana wî i Fiɗgicho noɗ Babara noɗ, Bâylaka noɗ Bayasir noɗ ye, hâgudu âskarta Faransiyinta mana wayana wî du 280 yere. Hâgudu merenɗ ûna-kede, hâgudu îbina-kede, yagu kâriɗ ɗori molo tîɗ Abbache naka wî 8 de ye.

Ila i nûka gu ûrananniye, hâgudu Masaraa nî ja do lo du Mahamat Lafta ta baba tûrana, Masaraawo koy kâddur wayana, kâddunjar mana Abu Ishag Sultan Âbakar ta kima noɗ, Âmin Abdalla Kochoka noɗ, Âmin ta baba Chekadin noɗ, Arbab Banda Gereɗeɗ mana noɗ, firche Mînjiri nîg Mahamat Nâdim noɗ, Base Kodocha noɗ, Abdalla Farraj Chekayi noɗ Sinin taɗ kaa noɗ, hâgudu Ibrahim kima Âbbo ta Tamaɗgi gi noɗ, hâgudu Yahya Abudan Ereɗa mana noɗ, Ahmat Âbbo ta kima noɗ, tîyar ta Ismayil noɗ, i kooy Dâwud Bubuli taɗ kaa ye. Yagu Sultan Baharaddinko du aɗgaro enteɗa, âbbaɗaa taɗ onoroɗa.

Jaman ilim Gâdi Ibrahim Sunusi kanaa nûka ila katab tena,

sene ili aye Fâturen mo jo 23 sene 1323 Hijiri, jo 4 aye 1 sene 1910 ye. Iyañata Abbache na koy âju wâjiña:

Ama igi Tajaddin te

Sef mbe neñene ye

Bere mbe amara ye

Kar andarko ayawe-de, Mâhdi de tarti

Nori Dôroti tag (jo 9 aye 11 sene 1910)

Saba kanañ na kaa ila, Faransiyinta nîyembo nda undumañnden, ili ta jam Kônonel Mol ñgo tire, “Kâddusar Abbache taña mbo, hâgudu Faransiyinta nîña mbo, kara amboro âskarta 300, hâgudu kanaa nûyee kâddusar âmbi-ken, maka Masaraa saba na ila meñelil!” tirnen, wâkit mal-mal tigen, Dar Masaro tanjañaniye.

Hâgudu Tajaddin ti nîyembo nilila lo, Faransiyinta Kîrindañ îkala gi noñ nindo wâl indendiyen kosiñ, kosi nda ken tinda gu, andayta taña ila Kônonel Mol Dîrijel taro sîkal, Tajaddinko ininaña. Mol munje tare gu, Tajaddinta kurnañu gani madaldi Rate uri Jinene molo muta-garbi nûkasim ko, gani Tanimi urim ûnjura. Hâgudu âduñ wî Dôroti gani Tajaddinta gim wara gu ganu fero de ôdila.

Dûd Mura Sultan Maba nî Faransiyinta uraŋgala ili du, Tajaddin nû hisko tinaña-kunuñ, ti koy gani ta molo kurnañ Dar Masaram kar “Faransiyintawo anjuriti” ru kûrim tunduña.

Tajaddin ti âskarta taña mbo kurnañu, muta-garbi do lo Faransiyintawo tandalteyen teni gu, Dûd Mura du Dar Masaram lukuñur “Gayit¹¹” ta Jibiril Dolke wo Tajaddin tindam tenjebena.

11 Gayit ti âskarta nî kûjo ye.

Tenjebena ko Tajaddinko tândala, Tajaddin du Jibiril mbo gê kaa tuu nendejebenu “Kaka Dûd Murawo ndâli!” tirnen ko wândala. Nândala wî nî kûjo, mama ta Âli Chawarinta nene gi ye, nîyembo kallo ken tandalanniyere.

Yagune Tajaddin tîkala gu “Dûd Mura ñori gim tayteyande” rînañu, gani kallam tunduña. Sultan ti ñgo tire, “Dûd Mura gi marcaña mîni ye, ñorim mandayndiye” rînañu, ti de âskarta kulu Dôroti taka, Faransiyinta mbo ilim tîran usuruna.

Nori îni gi nîyembo unña yere, ili ti jo 9 aye 11 sene 1910 yere. Ñori îni gi âskarta kallo onosiña lo, hâgudu kanaa nûyee njuñña nene mbo, hâgudu âskarta dar ta jam nusurii mbo tîlo yandere, yagu Masaraa i dar ta ja noñ, gani ta ja noñ, dîn ta ja noñ, nusurii lo kûmagta-kûmagta kanaa nûyee kâdducar wîm nanjañ lacu-de, Faransiyinta nî kâddi Mol uri ilu luy, hâgudu dabitta mbara uya. Ila i Joli noñ Berili noñ ye, hâgudu Mol ti Abbache ta kâddi yere jaman ilim, hâgudu âskarta Faransiyinta mbo Mabaa mbo Siniñgalinta mbo, inta kooy kâddur wayana-kodo wârîña, Masaraa rayo-de dar molo îndiñanniyere.

Yagun Faransa ti kaawo dartam ñelesiro kulusu kosiñ, Dar Masara koy tuu ila noñ de ru tena gu, Dar Masara Faransawo kooy gîjig-gîjig tendena, Faransiyinta kanaa nûyee îniña mbo Masaraawo 4444 wayana. Ilim kûde, Masaraa ñorii mbo sefta mbo nimañ mbo, hâgudu kanaa nûyee îniña gurii mbo kulu, ñorim ñari ciciri lacu-de, Faransiyintawo Dar Masara molo îndiña. Masaraa i kambaskandi îni mbo fariñ ludun darko rogol ula.

Gani Dôroti ta gi molo Farwali nate ilim Masaraa nîyembo kâddur êdera, hâgudu kanaa nûyee Faransiyinta nîña wî Masaraawo nîyembo eteresina. Kûjoo wan joo wan koroo wan, kooy keteren

warcana. Lêle ilu, kucice nû kaa nîna kîl, fir geya koy elaye. Hâgudu kimiñ dar kase tañ sâwije êreña ye, babas îniña wayasina.

Kâddunjar Masaraa nîsana wî

Masaraa tuu Faransiyinta tuu nêreña wîwo rayo yawo iyen, Sultan Tajaddin du kaa kâddunjar Masaraa nîna nîsana ila mbo akuyta taña mbo ndide, hâgudu kûri mbo kûre ngo tire, “Dâwud Bubulita Âmin Murta mbo ngur yoñ?” ru kûri mbo kûre, kaa nîsana wîwo lek ke “Dâwud Bubulita îsana, ama rêñ ngâru antiyoñ?” ru kûri mbo kûre tayi gu, âskari Siniñgalinta mana Faransiyinta mbo gê wara ili, kaa nîsana ila nî nurim fi sêy, kañgi taro sîkal kana nûye ta gu ciñgan, Sultan Tajaddinko uyogu de cumañ tuya.

Hâgudu lêle ilim, Sultan Âbakar tañ kimiñ mâri îya. Ila mana i Umar noñ Abdurawuf noñ Azzen noñ Îzeddin noñ ye. Hâgudu kâddunjar mana du Âmin Dâwud Bubuli noñ Base Âbakar noñ Fâki Âli Hassan noñ Âmin Bichara noñ ye.

Hâgudu daña Donji ngo tire, “Nori Dôroti ta gi noñ Kîrindañ ta gi noñ, daña nîkala ili ngo tire, 'Faransiyinta Dar Masaro sañan ulndiye, mi intawo kâddur mayana. I du sultanko koy amba uya, yagu inta mbo minta mbo mûnurakirna.'” Hâgudu daña Mahmud Jamba ti koy nîkala lo in tîrnaña, “Masaraa inko wayana gim iyañata âju wâjiñare, âji ili:

Kuma Dôroti duloño têreña

Gereñeñ inda noñ sâwije ye

Miskinta dee noñ ôliña

Mbeli Abtera tonoda

Masaraa kimiñ saa laje

In tiran koy mônodte de ye, Dôroti mônodte de ye

Dâwud Bubuli kambaskandi mbo de mîsanti tire”

Sultan Masaraa nî itilaja gi:

Mahamat Baharaddin “Ndoka” (1910-1951)

Sultan Tajaddinko uya-kunuŋ

Sultan Tajaddinko uya-kunuŋ, Masaraa gani ƚori ta molo wârcana, Faransiyinta nêreŋa ila ilim de uŋuna, Sultan Baharaddin kinaŋ nâyirii taŋa mbo sossoko ƚuŋ “Faransiyinta nêreŋa ila maka mayana monodi!” tirnen tîran ware gu, Faransiyinta ƚelle lo sîkal Masaraam ƚelle lo kanaa nûyee mbo wasu loynu, dîru nasko nucun inje gi noŋ, Umar Sultan Âbakar ta kima gi noŋ, Abduzen Âbakar noŋ wayana. Masaraa kârîŋ râcan kûmacim oyona, Faransiyinta du nêreŋa ila ganii mbara kiŋiŋir, tuu rî bûrti Gireda Dar Tame ta gu kîbin Abbache waka.

Yagu tuu bûrti Kuma Dûŋgi ta ilu kîbin, garbu nena ila Masaraa narku kooy idibana. Ârinje kimiŋ mana “Mana” ira wî i dar Masaram ninda lollo, ƚori Masaraa mbo Faransiyinta mbo usuruna, Kîrindaŋ ta ilim Faransiyinta mbo rîmil, Masaraawo olola ela. Hâgudu mbarlaŋo koy, ƚori Dôroti ta ilim koy mbarlaŋo olola, yagu eno koy enende, gi ta jam Sultan Baharaddin gani îni Kûdo Chawa ira ilim ko toron bûrtu tînbina.

Lâsira Faransiyinta nî

Raya nusurii Faransiyinta nîŋa ganii mbaram koy Kîrindaŋ mbo Dôroti mbo urayina gim, Faransawo nîyembo nda tundumaŋirnden, hâkkoy kaŋgi Agit Larijo uri iliwo Mol ta ganim unduŋa. Dîra Barlamen Faransa tam nîdirana wî kooy oŋoŋina. Dîra îni gim sene tîlem de, nusurii mbo kanaa nûyee mbo Abbache

ninda wîm rok nda enin, hâkkoy Dar Masaro lândir unjurunto ena.

Faransiyinta hâkkoy nusurii îniņa toron, Dar Masaram jo 2 aye 1 sene 1911 ilim karu ena, Masaraa mbo ñorii ganii as usuruna. Gîlanġu Todorona Agit Nindilili mbo usuruna, hâgudu Kuma Dûnġi ta bargim usuruna, hâgudu Kuma Kele usurunarniye.

Yagu kaa Masaraa hilleņ le, malta kul, kooy kûmacim dole oyona, Faransiyinta du darko rî lo muta-saba lo garbi gar-gar tîņ lândir Dîrijelko kûmman, hâgudu madari mbo kûdoo mbo gani malta saa wandaje ila gammu kesin, dee 2000 noņ ula. Yagu Ereņa mbo Jabalta mbo i “Faransiyintawo mûrciti” ru ko, inta mbo urgula, yagu Masara tîlo koy ko Faransiyinta mbo nîrmila kûyye, in ken Agit Milarid murabba tam katab ken tîrnaņa, “Masaraa i kaa nûrekiri ye, juri îni gi du gani ta yek usurigiye, dar îni ta jam.”

In ru nasari kûran murabba tam tunduņa, in ken Dar Masaro saņan eġelilndayen, taņ îmana njuņņa kallo kûyyendaye.

Âli Dinar taņ ġûrdariya

Âli Dinar Dûd Mura mbo Sultan Baharaddin mbo “Fachir kare-ken mûcaņa maka Faransiyintawo munjurin” tîrnaņa, wateyek ena gu, Masaraa Furta mbo alle wâyirna gu ndâyņar, fircheņ mbo dalaje mbo aġitta mbo ornoņta mbo sultan taņ nene Gereņeņ mbo kooy kûrdarnu tîran ŋgo ire, “Baharaddin 'Fachir aye' ru madaldi Barewo tilinan, mi sultanko Dar Masaro nîbinto tu munduņti. Âli Dinar mbo Faransiyinta mbo inġiġiro enende” irnen.

In ken Baharaddin tîkala nda tûkinden têreņa. Juri Masaraa nî gi tibiya, yagu Mabaa lardi dol na wî nda tibinda. Dûd Mura kaa taņa lardi saba dol na wî mbo tîran kûran njuņņa tûka.

Mayagine Dar Mabam Dûd Mura taɗ kaa

Aye 6 sene 1911 ilim, mayagine saba Dar Maba mana iliwo mayagine Kâdawi uriye. Hâgudu Faransiyinta koy in urinniye. Juri îni gi Dar Tame lo tândaɗinanniye, hâgudu juri îni gi ta ja gi, kaa Musliminta yanda mbo, hâgudu mîri sultan ɗundi ili tîndiɗara gi nîyembo unɗa yen, îwi nî jam de usurunanniye. Juri iliwo bûgulaɗ dar taɗa kooy urnaɗanniyere, Dûd Mura ti kûyyendirniye, yagu tînjariye.

Dûd Murata Dar Masaram wayi gim, kaa nâyirii taɗa wî mbo nîyembo lil waya. Waya gim, i Faransiyintawo unjurinndiye, yagun kaa Faransiyinta mbo nâyirii ilawo nîyembo toron wanarcananniye.

Yagune bûgulaɗ nusurii ila juru ela-kunuɗ, aye 8 sene 1911 ilim juri Dar Maba taɗ tibiya. Sene ili aye 10, 1911 Ndoka mbo Dûd Mura mbo bûto wabasiɗa juru ela.

In ken Dûd Mura ti Abbache tâlana, tiro mbo gê Âli Chawarinta nene uri gi mbo Faransiyinta mbo tîran usuruna, kaa ûtukta wayana. Yagun Âsil Dûd Mura mbo gani tîlem indeto toɗoɗinnden, Dûd Mura le Fartalame¹² taka.

Gûcaa Baharaddin taɗa (sene 1911-1912)

Aye ili mo de, Ndoka njeba Faransiyintawo katab nda ken ɗgo tire: “Babaɗ mbeɗa ɗori gim kâddur îsana, ama hâgu kinta mbo juru anndende, kallikandi mbo de mindeto annde” in tîrnaɗa.

In tîrnaɗa, hâgudu Âsilko kano nda kenu:

“Ama Sultan Ndoka Sultan Âbakar ta kima, Fâki Ismayil Âbdulnabi ta kima ye. Kâddi mîni Sultan Adam Âsil Mahmud

12 Fartalame (“Fort Lamy”) hassa Anjamena (“N’Djamena”) ye.

Chârif Abbasi gu katab nda ana. Amboro Mula kûti baban mbeja nî, ûwan mbeja nî gim andunduja, baba mbe ta tîyar Tajaddin tîya-kodo. Kaŋgi kamba yakunuŋ daraje tulan, bûrti nda nânjaŋa gi mbo tâyiri, hâgudu Sultan Tajaddin ti tiro nda nânjaŋa gi mbo tâyirna.

Yagu ama jera mbe gim, hâbutu Mula taŋam bîyekandu anende, hâgudu kintam koy bîyekandu anende. Êwan mbeja kallikandi mbo baban naŋa mbo wâyirinniyere, hâgudu baba mbe koy lîyarce naŋa mbo kallikandi mbo de tâyiriye, ili ta jam mi gi molo ûyom kinta mbo kallikandi mbo de, Mula taŋ gudura mbo minden, hâgudu Mula afud amben, âduŋ mîniŋa Faransiyinta molo hassa mesere-ken, dar mînu ñori tarmina. Hâgudu hâbutuu mîniŋa koy kooy wasi tiŋana, kaa mîniŋa hassa nîyembo away ru, kotin inîŋa kulu madari kanam de êreŋa. Ma lo baba mbe le, baba mbe ta ganim. Ñori ta wâkit tônoda. Mi hâgu maŋ riyo milindiye, hâgudu Faransiyinta koy bîyo menndiye”

in tîrnaŋa.

Hâkkoy Ndoka Faransiyintawo katab nda kenu ŋgo tire:
“Mi hâbutu ne hâkkuma Faransa ta gu munjurinto menende, Tajaddin ti wâkit ta gim Furta mbo tusurisina, yagu âmin-âmin noŋ yande, kaa saba kanaŋ lo Furta yoŋ kaa tuu yoŋ waren koy ama celcelo de kimbindili-ken kar ambarkiceti”

in tîrnaŋa.

Faransiyinta sîkalu ŋgo ire, “Masaraa i alle guru koy Dar Furko nûrci yere, hâgudu hâkkuma Îngiliz tag taran, i koroo inîŋam nûti ye. Yagu mi Dar Masara mbo Dar Gimir mbo fariŋ kâddur muduna, mi gîlaŋ darta wîm maya minde-de, gikawa

mîinig kaa nejelesireg tara ngâri yoŋ amba tîkalni” in îrnaŋa.

In ru ena, yagu gani tu madaldi Asuŋa molo garbi Kajje molo rî nûkasi gu Dar Masara molo sule elaye.

Ili molo gô nare guwo, Sultan Baharaddin Faransiyintawo saŋanta “Lala” tîrnaŋnden, gani ili Faransiyinta nîŋa koroom tindaye, hâgudu kanaa nûyee 80 juri Kîrindaŋ ta gim ulannaŋa ilawo koy lan tûŋa.

Ili molo Sultan Baharaddin Sultan Âli Dinarko konji agara ta nda tûka, ti njeba katab ken nda tenjebena. Âli Dinar sene 1912 ilim njeba katab nda ken ŋgo tire:

“Ama salam mbîrnaŋa, mi njebaa naŋa wî gâr ken mîkala, yagu mi kanaa nûyee wîwo lan Faransiyintawo nâ gu nîyembo nda mândasirna. Hâgudu maŋ kaa Islamko nenenda wî darko nda ûrse-ken, kallikandi mbo jêyti noŋ ndiroŋ?”

in tîrnaŋa.

Kana Faransiyinta irnen Dar Masaro nûtaŋ ûŋa gi

Âli Dinar Ndoka Faransiyinta mbo rugul kanaa nûyee juri Kîrindaŋ ta gim ula ila, nda talana gu nîyembo nda toŋoninnden, njeba nda tena.

Ndoka Âli ta njeba tare-kunuŋ de, ti koy jo 27 aye 1 sene 1912 ilim Faransiyintawo nda katab ken ŋgo tire:

“Ama Sultan Mahamat Baharaddin Âbakar Ismayil, kâddi kônonel kâdducar nî kâddig, ama njeba kîni gu sîkal tene wî kooy awosiŋa. Ki amboro madaldi Asuŋa molo garbi gu nîyembo lômko mba kena, yagu ama gani ilu kîmbiya noŋ de andaye, hâbutu kalla yoŋ bîye yoŋ kooy koroo kîniŋa mo ye.

Hâgudu ama kana kînu alendiye. Kinta molo annde gi afu

ambeni, kûrim âmbibani, kallo de mâyirin, kana wende mbe gi taña kinan! Hâgudu kana mbe tîle ama âwurana gi de ye” in tîrnaña.

Faransiyinta kûran ngo ire, “Hâbii mîniña Dar Masaram mindiyana wî kaa jîsaa 12, kaa Siniŋgal taña 218, kanaa nûyee 238, beri 290¹³, dîrije 70, niñ kanaa nûyee nîña 20,000 mindiyana, âmbiti” irnen. In ken Ndoka du dîye nî ganim, madaldi Asuña molo garbi, Kajje molo rî nûka gu nûtañ tûnanniye.

Dîye wî, Faransiyintawo nori Kîrindañ ta gi mbo Dôroti ta gi mbo wayananniña, wî nîña ye.

Ndoka kana tena gi du noru nucica ye. Hâgudu Âli Dinar Faransiyinta mbo sossoko nuñ, Dar Masaro bîyo ento îya ru tenanniyere. Hâgudu kaa Masaraa koy nîyembo kâddur îsana. Kanaa nûyee mbo malta mbo kâddur indiyana.

Mayagine Dar Masaram kûde na wî

Mayagine fâkije darawichta nî

Sultan Baharaddin Faransiyinta mbo kûcañu, hâgudu seno naro koy darko jubbu ken Faransiyinta tûnjito ûcaña. Sene ili du sereme tûka, sene ili 1913 yere.

Yagune fâkije mbo hâgudu kaa “Nâbiñ me” nira wî mbo hâgudu tu “Ama Nâbi Îsa ye” nira gi mbo tîranu, juru Musliminta yanda mbo, hâgudu Musliminta inta mbo nâyirii wî mbo, unjurito îrananniye.

Murabba Mâhdi ta gim katab ena raku, dîniya tunudi mbo tîñaru Dîjjelko tuyteye, Dîjjel ti du Mâhdiwo nuraŋgala ili ye. In ken Dîjjel ira gi du, hâkkuma darta neñelesiresina gi ye, hâgudu

13 Kitab tum beri 92 de tire.

mayagine Jîmeza Tunuḡ uri gi sene 1888 molo ninda ye, hâgudu Darawichta ira wî dar Masaram nindendirniḡa ye, yagu i Dar Tame mbo Dar Maba mbo Dar Fur mbo ilam ninderniḡa yere.

Hâgudu sene 1905 ilim Masara tu “Ama Nâbi Îsa ye” ru dar Masaram saba do tîḡarayye, tiro Fâki Âbbo urinniyere.

Hâgudu sininta waraḡ na wîm wâci nîyembo kâddi tûkaye, yagune juri Darawichta nî mbo Âmbiya nî mbo, hâgudu Duwaḡ nî gi mbo ḡori wasi de tûkasi.

Aye 6 sene 1913 ilim, Masaraa kâddi îni fâki tu mbo kurnaḡu Tumtume koku, dûkum Faransiyinta nû odoronḡeyeka ûrana. Odoronḡe gi ta ja gi du, Faransiyinta Kuma Turane dole hâbutu cukanḡu in îninjiriyte mbo, enjibirite mbo, indila. I du osenden, hâbi ililo tela, sa têrinden, dar mo wâci tûkaye ru ko unjurunto îkalanniyere.

Hâgudu sene ili me de, aye 11 ilim fâkije kaḡ sarsar¹⁴ noḡ kurnaḡu, Abbache ko dûkum Faransiyinta nû odoronḡa. Nodoronḡ naka wî wo kooy de wayana.

Hâgudu aye 11 lo 12 ilim Faransiyinta ḡgo ire, “Kaa mbara 'Mi nâbiḡ me' dar Masaram nira ila mana mayagino fâkije nî juru uru ena” in îrnaḡa.

Fâkije darawichta ḡgo kesin kaawo nunduraḡ naḡ unjurunniye?

Mayagine i kâddur yere, yagu darawichta kurnaḡu kumam yon, hâgudu hilleḡ gero-gero na ilam lay, kaawo âduwaḡ ndiru ḡgo ire, “Mada haram ta ye kaḡan! Hâgudu kaḡgi Muslim tando du yawa kitab kallaye tire. Hâgudu jurim kano nûye ta kima ili mintam tare-ken, saa de tûti, hâgudu bûta âdile korom mene gi du sef de tûti” in ru kaa toron, ano nda lamo, bûrti îni gu nîbu nîḡge

14 Sarsar ti chartayi yoḡ firche yoḡ ye Furtam

sultantawo ûnjurinniye.

Fâkije mbo wasko nige mbo 1000 noŋ tîran, kâddi înu fâku tu nduŋ Mulo rûjiya ndâŋin, gîlaŋ Jalala noŋ Istafur noŋ Salata Nâbi noŋ Bisimi noŋ, kaŋgi yakunuŋ âlifko âlifko rînaŋ, hâgudu fâkije kitab Guranko kiŋirnu lâwijem katab ken lukan, kaa jurim nati noŋ ninda ila kooy wandaŋenniye. Ndaŋa îni gi, kanaa nûyee mbo ucumaŋan, i indam saa tûkaste ru enarniye. Hâgudu siyamko koy joo kaŋ îbinarniye, ili du lêle talata molo kamis mo yere.

Mayagine gu sîkal nûranarni gi Dafalla Ajab te, ti du wâkit ilim hâkkuma mbo nâyirini yere. Hâgudu Ismayil koy tajir lo Fachir lo kar sûg tam kiye-de, mayagine ilawo raku nîkalanni lo tûrnarniyere.

Mayagine Fâki Dûdduk tag

Masaraa i wâkit ilim mayagine kâddur ûmerre, yagu mayagine Fâki Dûdduk Turmunuŋ na gi ta gi madaldi Kajje yere. Hâgudu mayagine Fâki Ishag ta gi du Jâbun yere. Hâgudu mayagine fâkije kâddur na ila dar Masaram muta do lo gani Îjgobe ira gi me yere.

Yagu Fâki Dûdduk tiro mayagine yoŋ kaa kooy osendire, yagu sultan mbo hâkkuma mbo de osinniye. Yagu nîyembo de sultanko nda tundumaŋnden inda gu, kaa du tiro kâddur ûrcuŋa “Sultanko anjurunteye” ru tinda gu, Fâki Ismayil ta kima Charfaddin tinaŋa-kunuŋ, âskarta kul kar Fâki Dûddukko kaa taŋa mbo yan, malta îniŋa kul naŋ, Gereŋeŋwo teneŋeŋa. Sene ili 1911 lo 1912 ye.

Mayagine fâkije garbi na nî

Fâki Dûdduk ta mayagine gi tînoda-kunuŋ kâddur koy uŋun-kede, mayagineŋ tuu îŋaranniye. Ganii ila i Mestere noŋ

Koṅose noṅ Kunjaṅ noṅ, Kuma Jâbuk noṅ Bîr Tebit noṅ, hâgudu Ceraw noṅ yere. Kâdducar îniṅa wî fâkije yere.

Mayagine gîlaṅ na gi, Fâki Ishag Daldum Âbbun na gi ta yere, tiro mbo sultan taṅa âskarta mbo nîyembo walfinjarisina, yagu tiro mbo fariṅ udun-kede, fâki ti sultanko nda tûsura, sultan du samu ken telaye.

Mayagine mbarlaṅa gi du, Fâki Abdarahman Kunjara mana gi ta yere.

Mayagine kaṅgalaṅa gi du, Fâki Yakub Bûku-bûku, Abbache dûkum Faransiyinta nî gim koku ṅgo tire, “Abdarahman 'Fâki Ismayil Abdulnabi ûwa Ndoka ta gi Kuzami ye, Masara yande' tire, hâgudu Abdarahman ti gi, 'Ama Masara ye, dar Masaram ama tiro molo fayit nene ye' in tîrnaṅa” ru tûrana, yagu Faransiyinta kana ta gu njuṅṅo nda îbinnde îkala gu, Ndoka ti Faransiyinta wayana wî nî ganim darko nûtaṅ tûṅayeka ûrandire.

Hâbi tela mayagine urnaṅarni gi

Sultan Ndoka ti baba ta ta tîyar Tajaddin taṅa ujim kitabko kulu tena, baba ta aduwaṅ Faransiyintawo kûjo nda tusundito tindilaye, yagu ila nîṅan, Faransiyintawo kûjo nda sun, hâgudu Masaraawo koy kûjoo tunjuna.

Hâgudu sene sereme mbo wâci mbo dar mo tûkani-ilim, dar Bîr Tebit mbo dar Koṅose mbo asee nîyembo kâddur enen, Sultan Ndoka koku, taṅim asee rikiṅ mbara, mbara 200 kîlo nûkasi ye jubbu ken toron kul, dûkum Faransiyinta nîm Tumtume mbo Abbache mbo naṅ tûṅa.

In ken kaa dar taṅa du nîyembo kana gu oṅoṅinnden, nîyembo ûresina. Sene 1913 ilim, aseewo kul naṅ Faransiyintawo tûṅanniyere, hâgudu dar taṅ kaa wâci inko tayaweg koy tiro

tendekerende. Hâgudu Ndoka fâkije koy jubbu geya tândañinaye. Fâkije jubbu nindigeya sultanta alle na wî dar mo enendiyee.

Mayagine Fâki Ishag Daldum tag

Hâgudu Ishag Daldum Âbbun na gi ta gi, dala Abdalbanat mâlik sutu Maŋgire-Mestere na nîg tûrana gu minañti. Ti jaman ilim nîkala lo tûrana ŋgo tire, “Sultan Baharaddin ti Faransiyinta mbo ma tûcañda-ilim, sininta tur tuñuno koy dar mo kañgi malta nene gim kar, malta taña ilawo kômañ tur ken, turlaña ilu kul, as na ilawo neno nda tilisiniye. Hâgudu seno tuñuno koy ñamii dee nîña mbo, ñamii tîniñ nîña mbo, kaa toron sultan taña dokorosi mbo gîrfeñ mbo nda wandamisinniye.”

Jaman ilim, fâkijewo jubbu geya afu tenanniye, yagune Ndoka Faransiyinta mbo tûcaña-kunuñ, fâkijewo koy kaa tuu wî mbo de sawu ken jubbu geya tândañina. Fâkije du kana ta gu oñoninden, fâkije ŋgo ire, “Ndokawo baba ta ta tîyar Tajaddin Faransiyinta nda jûran tîrnaña-kodo, Faransiyintawo nda sûru, mintawo koy âmbunjura. Ba ili yan, mi tiro munjurinti” îrnaña.

Fâkije tuu du îya rînañ ŋgo ire, “Sultan igi darje tula-kunuñ, kâddur ŋunu nîyembo njuñña tûka. Mi sañ masañanndiye” îrnaña, yagune fâkije tuu “Kûjo njuñña kû melendiye” ru mayagino wândañina.

Nândañina ila mana tu Fâki Ishag Daldum Dîsañgi gi ye, “Sultanko anjuriti” ru âskarta taña Âbbun todorona. Todorona-kunuñ, sultan kinañ Âmin Ahmat noñ Bâdawî noñ “Kaka narcani!” ru tenjebena.

Wayi gim, kañgi tu Fâki Ishag ta gani gu nosgi sêy tanaña, i gani inda gi tûrim kûde, sîŋgee rûkki mo yeka, Bâdawita ko kanaa nîyee mbo juma wândañina, yagun ñiñ îniña dole de walfinje,

gani fâki ta inda gi ngûrumi yeka. Bûgulaṅ fâki taṅa wî du ṅorii mbo ucumen, kâddu de indena.

Kaa nara wîwo sâwuye nîyembo tiyen, sam saa waṅanni waka. Waka noṅ, ndâynjara tu wândayṅara. Sa ta gani ilim dâṅari Dîsaṅ mana raku ṅgo ire, “Ki Dîsaṅ ke, Fâki Ishag ti du Dîsaṅgi ye. Kaka ndili, juru tela tara minta mbo turgulte. Ba îya tira-ken, mi karu, hilleṅ kîniṅa kooy kûmman, hâgudu sa gim kar dâkumko ken malta kîniṅa kooy kanda multi” in îrnaṅa.

In rînaṅ dâṅari mbara na ilawo wâyina ko Fâki Daldumko indila, tîkala gu kana gi bîye yen, kar Bâdawitawo tarka kul sultan mo wanaṅa.

Wanaṅa gim, sultan gi du ṅgo tire, “Maṅ ṅgâru ninnde amboro andunjurigiyon?” in tîrnaṅa. In tîrnaṅa gu, Fâki Daldum du ṅgo tire, “Sultanta alle na wî mintam maṅ ge gi noṅ nindo igendirre, yagu nûkag talfina” in tîrnaṅa, sultan du tiro “Hâgu gi ta kawo genan!” rînaṅ afu ken tela.

Hâgudu daṅa Abdalbanat ṅgo tire, “Fâki Ishagko ko nar sultan taṅ ujim nunduṅuṅ, sultan tîrkarna gu, awaykandi mbo de bûgulaṅ taṅa wî sultan taṅ âskartawo urano tûrana, sultan ṅem ken tecena.”

Hâgudu Bâdawita Âmin Ahmat mbo ṅgo ire, “Fâki Ishag Daldum ti sene 1905 ilim, Furta Mogorne lo enjebena 'Darko multeye' ru wayi gim, ti lo kûjo lo kurnaṅ, Furtawo raṅgasiṅ narkan, rayesin kâddi îni guwo koy nda luy raṅgal telanniyere” in îrnaṅa.

Wâci Bâdawi ta (sene 1913)

Mayagine fâkije nî mbo wâci Bâdawi ta mbo Dala Abdalbanat ti wâkit ilim sêy nîkala lo tûrana. “Âjumaṅ mbo Miṅiki mbo,

hâgudu caki muta-garbi Dar Masara taña wî mbo tîran kûcañ, sultanko kûti ta molo njûr, hâgudu hukumko Gereñeñ molo indisto ûrana” ru tûrana.

Beri âbbañaa nîña âsuri kâniñ indiñana gi

Yagun ma urnañ-kede, Bâdawi tañ kimiñ mbo majirii tañ mbo kar hille Ligatedu ira gim uñuna. Gêra îni gu, beri Bâdawi taña asee kaa away nira nîña indiñeteyen, kul wara. Hâgudu korondiñgu naro koy âbbañaa kimiñ îniñawo “Beri kanaña asee kâniñawo kindiñe-ken umurar” ru uñ-ken, kul êriyeka, kimiñ du âsurti warkam koy lay, asee kûjoo kallaa ila de keteren ndîñar, beri ûñjin, âsur nîñ nenee du oñoninden kâñiku gultaje igerniye.

Yagune hâkkoy Dala Abdalbanat tûrana, subbo eleleñ de Masaraa âsur nîñ nenee tîñar, darañ kimiñ beri nîñ nenee ilawo majiri îniña mbo kooy toroñ, Musa Acañgarewo luy, hâgudu inta mana koy tur luy ena, nêreña wândariña mana kañgi Ndirika uri gi de rêñ, libas mbo de ñarisin ko sultanko tindila.

Ndirika ñgo tire, “Lêle ilu ama hille Korñguñok Dabbe anderniye, hâgudu ama dala gani ili ta amboro mbo gê, wândariña Dono mbo gê mîru jubbu ke modorerniye, yagu wâkit ilim, kaa tuu koy Bâdawi taña hille Merem tam înderniye, inta mano tu Kîte urinniye, ilawo koy fâkije koku odoronjo ñkala, yagu kaa tuu lala îrnaña, 'Mayana wî majirii ye, îni jam kañgi kurnañ nûrante kûyye, yagu Kîte ti Mañgire ye, tiro muyan Mañgire Kamarañ lo, hâgudu Mestereñ Mestere lo waran, masañandiye. Yawiriya de kinnde-ken, maka sultanko munjuriye' rînañ ela. Ila wayande” Ndirika in tîrnaña.

Sultan Bâdawiwo tindila gi

Yagunuj kana Fâki Ishag Jâbun nag tena gi mbo nûño

enteyen, idaa Ɔgobe taŋ, tûri cukani ilam tîran, in de rînaŋ sultanko tindila. Sultan du Bâdawi noŋ Âmin Ahmat noŋ Chuluk noŋ todorona, hâgudu kaŋgi tu fâkije ena gu nîkala gi nda tukkurna, sultan du Bâdawitawo ŋgo tire, “Kaa ila mâtamusta ye, beri mbo munjuruna ru kenan, kambayanti” rînaŋ bûrtu tu tindila.

Bûrti sultan tindila ili gi ye, “Ba kayi-ken, kaa kana nûye nene jom niye ilawo dûmmo n̄elle kela-kodo, beri nîŋ nene ûyom kândariŋin iye-ken, kayi gu kanarkan, kanaa nûyee mbo kucumaŋa kela, dûmmo dûruj kena kâriŋi. In kena, ilim i idaa îniŋa ŋgûrumi ila molo tîŋar, kûmburcuŋi-ken kanara kaa kîniŋa rôciŋ kela, ilam loyni” sultan in tîrnaŋa.

Hâgudu Bâdawi nâyiri gi ta Gordole noŋ Ishag Diŋgila noŋ i Kariyaŋ mana ye, hâgudu Mîŋjiri mana noŋ nundurnaŋ ŋgo tire, “Kaka fâkijewo sultan malta kooy toron, Dîrijelko fero de le, malta kul Tumtume Faransiyinta tûn̄ni tanaŋa kirnen ndili!” in tîrnaŋa.

Bâdawi mbo Âmin mbo Kûdumule waka, bûrti Abusogo ta gi mbo Tundusa ta gi mbo jom niye ilawo Kûdumule le, beri nîŋa du waka. Ko wanarka-kunuŋ, kanaa nûyee mbo cumaŋ le wâriŋa, mayagine du ida molo yor rûcu wayi gu, Boyok “Kâmin” joŋgoŋ kanaa nûyee nene ila nî gim waya, nîyembo wayana.

Ilim kanaa nûyee nîyembo kâddur ûka molo, urunji ganu kooy dûŋgu tûsare. Hâgudu lêle mbarlaŋa gim koy, Bâdawita mayagineŋwo rûcu, Ɔgobe wâlana kaŋgu koy warkinden, Bâdawi Ceraw ko dûkumko tena.

Tîna mayagine nîg

Ili molo mayaginewo teŋelila, hâgudu kaa tuu gemaa kar malta kâniŋa gulusa wândaŋina, yagun wâci Dar Tame lo Dar Maba

lo Dar Bere mbo, kooy de wâci tûkare. In ken Masaraa ganu tu wato warkinden, Dar Berem waka, Dar Masara fero têreṅanniyere.

Ili molo Masaraa tuu âmin-âmin koy wâlandirnde, nîsana du îsana, nîjiri du ây de êreṅa. Sene ilim, wâci nîyembo kâddi tûka, in ken “wâci Bâdawi ta” uruṅarniye.

Fâki tu Koboska na ṅgo tire, “Fâkije amboro koy kar sossoko ambunduṅuṅ 'Maṅ koy minta mbo nîmili-ken, Fâki Yakub sultan ba tûkan, maṅ wâzir ta gûteye' îrnaṅa, yagu ama kanaa îniṅawo aṅoṅinden, le waka” in tîrnaṅa.

Mayagine i koy îsana, Bâdawi du gani juri ta molo sultan mo kar, sultanko nda tukkurna, Sultan Baharaddin ajab rînaṅ “Maṅ dar no rogola” tîrnaṅa. Hâgudu Kônonel Jolen¹⁵ jo 25 lo 28 aye 12 sene 1913 ilim Dîrijelko tîkal tara, hâgudu Bâdawi du mayagino nunjursin dikiro ketel nara lo, Kônonelko nda lukkurnu ṅgo tire, “Ama mayaginewo kooy dikiro ketel ara. Hâgudan ninda kûyyende, mayagine ṅundi tu tîṅartiyān awosendo” in tîrnaṅa.

Hâgudu “Ganii Âriṅaṅ nîṅa mbo Koṅosoṅ nîṅa mbo nîyembo mibilana” tîrnaṅa, hâgudu Bâdawi ṅori Kûdumule ta gu surun elakodo, dûkumko Ceraw hilleṅ ganii ilam munje ninda ila kooy kûmmanu, “Gani gu ama aworgola” ru tûrana, yagu Masaraa kâddur îsana wâci ta ja do, hâgudu sultan Bâdawiwo “Ka!” ru turuṅa, yagu dar mo kaa gemaa kâddur kar waya ru, daṅa Tollo tûrana.

Bâdawi kûti tîyar ta tam tuṅuṅto tindana

Bâdawita surisin “Darko morgola” ru ena-kodo, dar mo ṅamṅamire tîṅar dar mo cakatko wândaṅina. Kaa ganu kurako

15 Mirsildi gi kanaa îniṅa mbo “Julien” katab tiriri.

berjeŋ waya-kunuŋ de uŋunjeje ru, daŋa tu tûrana. Hâgudu Sultan Baharaddin “Ndoka” dar molo malta jubbu kesin Faransiyinta tûnŋi Tumtume taka-kunuŋ, tâlandir-kede ayeje as tuŋuna. Tîyar ta Bâdawi du kûru kûti tîyar ta ta gim “Aŋuŋti” ru, kaa sultan kûtu nûrsan le taka ilawo nunjuriya tândaŋina.

I du oŋoŋnden, kâbikarnu inda gu, sultan Jinene taro kinaŋ Âmin Barra kaŋgu nda njebenu ŋgo tire, “Lîyar na Bâdawi kûti na gim 'Aŋuŋti' tirnen, kâbikarnu minde. Maŋ gim garan! Hille Leriya taŋi da na ta ilim njûr!” tîrnaŋa.

Ti du ko Leriya tûnjura, kaa taŋa du sultan Leriya kar tûnjuro Bâdawita înaŋto îya ru, kaa taŋa hillo kij! in wamalaŋa.

Lêle ilu, hille molo kaŋgi koy tîŋ-kede usa, ŋeremko sultan kaa taŋa mbo malaŋ ko, Dîrijel taŋi tam ko tûnjura guwo, kaa kooy inaŋteyeka, kano nûyo wabasiŋa. In ken Bâdawi tîyar gi taro kosiŋ, tîyar gim ko salam ken ŋgo tire, “Faransiyintam gaka-kunuŋ kâddur de ŋuna, Faransiyinta mbuya yoŋ mbîbina yoŋ awosenden 'Darko asabo alendiye' ru, kûtim aŋuŋteye ru agen, kaa nûrsana wî du oŋoŋinden, mige-de garaye” in tîrnaŋa. Sultan tîyar to kûrim tîbinig koy kûru nda fasiŋ tela.

Yagu Bâdawi noŋ Âmin Ahmat noŋ kûriŋ mo kîbirnu, joo as uŋuna, kaa kâdducar sossoko nunduŋuŋu, aduwaŋ nderisin ena samu îrarna. Hâgudu Masaraa i mayagine kûde na de nîyembo kâddur esinare, yagu jire îniŋa saba na wî wan, rî na wî wan, nîyembo unjursinare.

Sultan Âli Dinar hukum ta gim nîyembo kadam tena, yagu waraŋko tâdara. Sultan Baharaddin ti koy waldamaŋ taŋa Fur gi noŋ Maba gi noŋ ken ônoda gi noŋ ken tônod tenarre.

Gûcaa Baharaddin taɓa Faransa mbo landir jera

Sultan Mahamat Baharaddin Ndoka taɓ saltana sene 1910 lo 1951 yere. Sultan Mahamat Baharaddin ti saltana wî baba ta ta t̄ɣar Tajaddin molo tulaye, ɳori Faransiyinta mbo ḡilaɳ îdirana Kîrindaɳ na ilim. Jo 4 aye 1 sene 1910 ilim, Tajaddin “Gara baba na taɓa darje kul!” r̄inaɳ t̄uɳanniyere.

Ili molo ûyom mana gu, dar Sudan kooy cakat t̄uka, sutuɳ tuu wî koy gani k̄ujo wandayto inndanarniye. “Adiriɳge furni” garbi na wî, dar kaa dûni nî gim lay, târii kallo sâkiri ninda ila wîwo kooy keferen wandaɳana.

“Adiriɳge furni” garbi lo oyora ira wî i ka j̄isa garbi lo karu, darta ka dûni n̄iɳa wîm layu, hâbutu îniɳa kâddusar kanaa n̄uyee ila mbo cumesin ka wo yan neɳelesire n̄iɳa wî yere.

Juri Bata ta inko n̄inaɳarni ilim, kaa nusurii n̄iɳa kâddunjar n̄isena ila tuu, Ârinje Mahamit ta nî kâddi Agit Rachit mbo, Agit Dababa mbo, nusurii Mabaa nî kâddi mbo, lêle ilim wayana. Ili molo nusurii Faransa taɓa wîwo b̄urti nda t̄utturarna, Nagib Fiɳgicho Abbache asima Mabaa nî gim layu, berig Faransa ta gu tamina, lêle ili jo 2 aye 2 sene 1909 yere.

Ili molo Sultan Mahamat Dûd Mura r̄i kanaɳ kâriɳ, kûmaci Kabaka tam taya. Kûmaci Kabaka taɓa ila n̄iyembo m̄uriɳ yaka, ili molo t̄injaru Faransiyintawo tunjuriteyen ko tayaye. Ilim Faransa Biritaniyawo teselaye ɳelesiram. Ili molo Faransiyinta nî kâddi mokokori taɳ njuɳɳa s̄u, “Ama koy mamlaka Maba nî gi mbo ye” ru Abbache lo t̄iɳar Sa Cukaɳgi (“Bîr Tawil”) ko aɳek njuɳɳa kûkodo, Dar Masaram ko Tumtume dûkumko tena. Yagun Masaraa Faransiyintawo n̄iyembo nda undumaɳnden, fariɳ kâddur ludunkodo Masaraawo b̄uto nda neteɳ-kodo, Dar Masaram wayarniyere.

Yagu Faransiyinta i saltana Dar Masara taṅa wîm de kûri tiyen, nejeliltiṅa lo igen, Sultan Tajaddin du Arari târcawiren nîyembo lîsan kambaskandu usunjurnarniyere.

Sultan Mahamat Baharaddin ti koy nîyembo tusurisina, yagu ti hâbutuu as bûrtim nda ucicen tusurito îya rînaṅ, Faransiyinta mbo tûcaṅa. Bûri as na wî i:

- 1) Sultan ta kanaa nûyee ene ila i gurii lo sinaa ye, Faransiyinta nîṅa wî du mûgulaa lo ṅundii ye, ila mbo saṅan usurindiye.
- 2) Dar ta kanaa nûyee ulisinniṅa ila bûriwo Faransiyinta ûrsaṅa. Darta ila i Lîbiya dollo du ulusirniye, hâgudu Dar Maba molo koy ulusirniye. Faransiyinta Abbache kar waya-kunuṅ, kaa lâfinjari tajarko igerniṅa ilawo kooy ûrsaṅa.
- 3) Sultan Âli Dinar mbo gâyiriya ta gu du, Âli Dinar ti koy Dar Masaram kûri tiyeyaka, tiro mbo tâyirnito îya tîrnaṅa. Âli Dinar ti sultan Âbakarko koy Fachir naṅ tuyaye, hâgudu Sultan Âbakar ta tîyar Jamaladdinko koy kûtim tuyaye.
- 4) Hâgudu Masaraa juriṅ mo kâddur îsana, bûgulaṅ mbo hâgudu kaa kâddusar kâkaragta koy kâddur îsana, hâgudu sultanta mbo âbbaṅaa mbo kâddur îsana. Ili ta jam îyaṅata âjii sâriyaṅ nîṅa wâjiṅa, ila ru wâjiṅa wî i:

Dôroti dûluṅo têreṅa

Gereṅeṅ kimiṅ sâwije êreṅa

Misikinta dee noṅ ôliṅa

Nûri kimiṅ Abtera¹⁶ tonoda.

Ili molo gô nare gu, sultanko naṅawe kûyyere. In kenu, Ndoka ti koy wâl! in nînarnu, kaa taṅa mbo kîrimkandi mbo de tindinniye. Hâgudu kanaa nûyee taṅa korom nduṅ le koku Faransiyintam tûcaṅa. Tûcaṅa-kunuṅ, Faransiyinta koy nîyembo

16 Abtera ti kana nûye ye.

noñinu, gâyiriya taña kûde na ilam koy wañayendire.

Hâgudu Sultan Ndoka ti koy sene wâci tûka ilim, dar molo marce mbo âriñ mbo asee mbo kâddur de toron, Tumtume nañ dûkumta Faransiyinta nîñam nañ tûnu-ken kiñiri iñenniye.

Hâgudu Faransiyinta du Ndokawo kanaa nûyee ûnjire, ûnji ta ja gi du, Âli Dinar kar dar tam tañañoñ, mayagine dar mo kûde ûkoñ, hâgudu fâkije “Ndoka ti baba ta ta tîyar Tajaddin kanaa tindila ila lin Faransiyinta mbo tûcaña” ru Ndokawo îya nira ila tiro nunjuriyam urnağan koy, kanaa nûyee ila mbo tusuriteyeka ûnjirniye. Hâgudu tîyarce taña yoñ tunuba taña yoñ kûti tam “Muñuñti” ru nige ila koy tunuraketeyeka ûñarniye.

Yagunuñ hâbutuu iña ilawo nda nîñgeya tândañina-kunuñ, Faransiyinta i koy sultanko nda nûka tindan koy nîyembo nda uciceto ûrananniyere. Masaraa du martu¹⁷ dartam îkarni ilu koy usula. In ken cakat lardim tibiya.

Sultan du mayagine hâbutuu kûde na ila nîge tûnji ilu îya irag koy tilisindirniye, nîge-de tûnjire. Hâgudu kîjirañu tarasko de tîke noñ, kaa garbi na nîña kûriñ mana nîyembo tosiñare. Yagu kîjirañu inko tîkarni ilim, kûti to koy tindiyanni tenarniye. Ili tîyar ta Bâdawi Ndoka kîjirañim ko kâddur tuñuna-kunuñ, “Ili yan, ama kûti Ndoka ta gim añaña sultan âwuni” ru tena, kaa sultan gani tam le Abbache kîjirañim taka ila du oñoninnden, kâbikarnu inde-de sultan tara elanniyere.

Îngiliz Fachir taya gi (sene 1916)

Îngiliz Fachir asima Dar Fur ta gim layu, berigko Îngilizi Mâsari ilu tamina ili jo 22 aye 5 sene 1916 yere. Ili molo gô nare

17 Marti ira gi ti ûwañ alle na darta tuum ko malta kâniña nunjurun kul êriniye.

gu, Faransiyinta i dar Gimirko le, sultan Gimirta nî Îdirisko “Mañ Fachir gaka Îngilizu raku!” ru ela. Ela Sultan Îdiris “Haywa” rînañ Fachir ko Îngilizu tarka. Îngilizi ñoñinu kallikandi mbo de dar tam ti de saltana teneto ûcaña. Hâgudu sultanko âte¹⁸ koy ûnjisinare.

Wâkit ilim de, Faransiyinta Îngilizko kuruñu “Dar Masara caki saba do na gim dûkumta keni!” îrnaña. “In kendan, Dar Masara ta lardi guwo gosinja kanda tâñiti. Hâgudu lardu koy kosiñndiye” in îrnaña.

Hâbutu ela Îngilizi kar Dar Furko teñelilanni gi, ruguluña gûca darta kooy na nî, Juri Gîlañgi Dîniyam Kooy Nûkanni ilim mo yere. Hâgudu Sultan Âli Dinar Furta nî ti Darta Usumaniya¹⁹ mbo nucicenni ye wâkit ilim.

Yagu Faransiyinta Biritaniyawo sel kar, ganii Biritaniya taytiña ilam, ti gîlañ taya. In kenu Îngilizi kar Dar Fur de lo tîna ye ru tena gu, “Dar Masara ti but ye, Dar Furko nurcinda ye” ru Îngilizko indila.

Hâgudu sene 1917 ilim Ndokawo Fachir ôliña. Lôra îni gi, Furta nîñ iyañata mbo kambas mbo nañ, majiri mbo kadumari mbo sûyu, dar înim walanto îya tire ru ôliñarniye. Hâgudu Furta tuu Dar Masaram kar nayarniña ila, Sultan Âli Dinarko uya-kodo Furta kârîñ kar Dar Masaram wayanniye.

Îngilizta du Dar Masara Faransa tañ korom mo ye ru, njeba numañe mbo de kenu, Faransiyintawo nda enjebena. Njeba îni gi Faransiyinta Ndokawo wândali-ken, mûcoo mbo kambas mbo kîbin tene ilawo tel-ken, dar înim wâlanteye ru nda enjebena.

Yagu Faransiyinta îkala gu, kana îni gi gani ta mo yanden, i rugulu, Îngilizko “Dar Masara koroo mîniña mo yande, Ndokawo

18 Âte ira gi ti hâbi nene ti de tûña gi ye.

19 Darta Usumaniya ira gi ganii wî Tûrkiya ye.

mi saɗan menjelilndaye, yagu kâciɗ taɗa ɗenjenjemwo de fokoton melaye, hâgudu dar ta gi du Dar Furko nurcinda ye, hâgudu Dar Mabo turcinde. Dar ta gi but de ye, minta mbo du kallikandi mbo de kâyiri mindaye” in îrnaɗa.

Ndoka du, Îngiliz kar Dar Furko kul Âli Dinarko uya gu toɗoɗina. Ɗoɗa ta gi, Âli Dinar ti baba to koy nuya yeka, ili ta jam nîyembo toɗoɗina.

Hâgudu Îngilizta Fachir kar waya-kunuɗ, Ndokawo aye 6 sene 1916 ilim njeba nda kenu ɗgo tire, “Kaa Masaraa Âli Dinar baba ta mbo gê tîbina ilawo fasiɗi!” rînaɗ-kodo, hâgudu “Ki kar Fachir kaya gu nîyembo âso kîmbirnaɗa” in tîrnaɗa.

Îngilizta Dar Masaram dûkumta ena wî

Faransiyinta Dar Masara ta lardi kalla tûto inndana, hâgudu ili tûte ili, Îngiliz kar Dar Masaram tay-ken-kodo, lardi ta bûrti gu enan, inta mbo nda kalla tûti. Hâgudu Îngiliz mbo du nda kalla tûti. In kenu caki Dar Masara saba do na ilim dûkumta njuɗɗa ena.

Hâgudu Îngilizta sene 1917 ilim, Dar Masaram saba do wayto ken, dûkumko tu Adire ena madaldi Asuɗa molo garbi, hâgudu hille Gilane molo rî sene ili mo de ye.

Yagune kaa Masaraa Sultan Baharaddin mbo tîran kûcaɗ “Îngilizta ma war-kede maka mandali-ken, dar mo wara wayni” ru waka. Yagu sene ilim Îngilizta saɗan Dar Masaram kar waynde.

Kuyu sene 1918 ilim, nîyo kulu kar Dar Masaram waya. Îngilizta Fachir lo âskarta îniɗa mbo kurnaɗ Dar Masaram saba do wayi gim, nusurii nî kâddi gi mirsi taɗa Hardi (“*J. H. Hardy*”) uriye. Hâgudu kana ninjibirte nî kâddi gi du mirsi taɗa H. A.

Makamayikil (“*H. A. MacMichael*”) uriye.

Dar Masaram saba dollo layu, erdi Kîrendik ta ilim dūkumko ena. Hâgudu gani ilim Tûrukta alle koy dūkumko enarniye. Ili sene 1874 lo 1884 yere. Ilim sultan tandala hukumko ne maŋgay-de ujunarniye.

Njeba hâkkuma Îngilizi ta

Îngilizi Dar Masaram tayan, “Ndoka mbo ŋgo ken mâyirnitioŋ?” ru njeba ken enjebena, ŋgo ire:

“Mi kâddu salam mbîrnaŋa, hâgudu nîyembo âsso mbîrnaŋa.

Hâgudu kaa tuu mboro kûti na molo mbûnjurti nira inde ru, kâddi Faransiyinta nî Abbache na ili ambindila minaŋa, yagunuŋ mi mboro mbo musuli-ken, kaa ila wâŋgacirnito minndegiyaka, lardi na saba na gim dūkumko menin, mboro mbo njuŋŋo musulteye ru mbûrujuna.

Hâgudu Makamayikilko munduraŋin, subuŋ mbara nare wî molo in dol na ilim, caki dar ta saba na ilim dūkumko tenteye.

Hâgudu ama maŋ nîyembo lilito annde, gâyiriya naŋa kûde na ilam minta ambiso koy menende, yagune ndaŋ-ndaŋ minndegi, mayagine kûde na wî wan, hâgudu kaa kûti na molo mbindisti nira wî molo, mi kooy nda mâŋgay-ken, kallikandi mbo kâyiri jêyto minndegiye.

Hâgudu lardi minta mbo Faransiyinta mbo muluna gi kallikandi mbo de tinde-ken, mâyirito minndegiye” in îrnaŋa.

Hâgudu kâddunjar Biritaniya na ila âskarta îniŋa Dar Masaram wayto kûcaŋ kano nda enjebena. Njebenu ŋgo ire, “Âskarta Dar Masaram nindetinŋa ila suba de ye.”

Hâgudu kâddunjar îniŋ koy kana Biritaniya lo nda enjebena

ilu ilinteyande. Hâbi ndaŋ-ndaŋ gi, Masaraawo ûrse-ken, kallikandi mbo de indeteye. Hâgudu Îngiliz gâyiriya sultan taŋam koy tiso tenende. Hâgudu âskarta hilleŋ molo ñelle inde-ken, sultan de hâbutuu inetiŋa koy toron naŋ, dûkumta îniŋam tûnjirniye ûrsenni gi ta jam.

Hâgudu Îngiliz kaawo tûrsegiye, hâgudu kanaa nûyee sultanko nda ênerinniye, kûti to tûrsete ta jam.

Dîra gîlaŋ na gi îdiranteg nîyembo ndeket-ndeketta tîrarin, in ken Ndokata nâyirii taŋa mbo kooy nîyembo ndeket-ndeketta tir-de, Îngiliz ta mbo îdirananniye. I alle Faransiyinta mbo gedo²⁰ enenni ilu ndâyu kûru wabasendiye.

Îngilizta dûkumko darta kamim enaye, yagun nîyembo kalla yere. Hâgudu Ndokata nâyirii taŋa mbo kooy kallo wâyirina.

Yagu gema²¹ aworata²² “Dar Masaro Îngiliz kar teŋelila maka mayni” ru Ereŋa mbo Mâraritta mbo Maba mbo, njeba katab esina, Kornaye lo kurnaŋ Kîrendik wara. Hâgudu kaŋgi “Sultan Jabal Mun ta âwuti” ru kûtim munje nindiniyaka ware gu, in ru ware gi noŋ yande. Îngiliz Dar Masaro teŋelilaye ru ware, yagu teŋelilndayen sîkal le wâlana.

Ndoka mbo hâkkuma Îngilizi mbo hâkkuma

Sudan ta gi mbo ûcaŋa wî (sene 1920)

Îngilizta mbo Faransiyinta mbo lardi ta jam rûse inde-de, jaman îni tônoda. Ndokawo Îngilizta Fachir urin taka. Dar Masaram wayte ta jam, sossokoŋ nîyembo uŋuŋgusisina ilim, kâddunjar Sudan taŋa koy “Dar Masaram mayti” ru sossoka ilim indirniye.

20 Geda ti kûriŋ mo gîbiriya ye.

21 Gema ira gi ti ŋoŋi ta mbo dar kânim naka gi ye.

22 Aworati ira gi ti dar kânim gû tanaŋa gi ye.

Sene ili 1920 ûranarniye. Hâgudu waraŋko kanaa njuŋŋa útuk na ilam ûcaŋarniye. Kanaa ûcaŋa ila i:

- 1) Sultan hâkkuma Îŋgiliz Sudan ta gi kar, Dar Masaram tayte gu haywa tîrnaŋteye, Dar Masara ti Sudan ta caki ye.
- 2) Sultan kurnaŋu, taŋ kallaa kâddunjar hâkkuma taŋa mbo âskarta mbo waytiŋa tederenteye.
- 3) Sultan kaŋgi tanaŋanan tayaweteyande, gâdiyo kenu kallikandi mbo de torgoreto nda enteye.
- 4) Kaa majiriwo ndînju roka tunusulteye, hâgudu mada Dar Masaram nêru ndaca tendelteye.
- 5) Sultan kanaa nûyee Dar Masaram ninda wîwo kooy nar hâkkumo tûnteye, yagu tiro nûrsetiŋa baka teleteye.
- 6) Jubbu geya chekta hilleŋ nîŋa dollo jubbu ken odoretete.
- 7) Sultan dee 500 kul Fachir tanaŋ-ken, ndîŋ ron njiŋanta Sudan ta kûjim oyniteye.
- 8) Sultan asee âskarta mbo nâyiri mbo inetiŋ kâddur todoronteye.
- 9) Sultan dar mo kaa oŋoŋen tindeto ba tinnde-ken, ti du gâr tigeteye, kaawo du gârú tindigeteye.
- 10) Sultan ba tindeto tinnde-ken, hâkkumo tûrciteye, hâgudu hâkkuma tira wîwo tenteye.

Sultan kanaa wîwo kooy haywa tîrnaŋa, yagu wândariŋawo kanjala mbo ken endeleŋto îya tîrnaŋa. Wândariŋa ira wî, i nâyirii sultan taŋa mana ye, yagu Îŋgilizi ti tosenden, kana gu tîrnaŋanniye. Hâgudu sultan kanaa nûyee kâddur tiro mbo inndeto tûrujurnarre.

Gûca îni gu kallo ûcaŋa, yagu Îŋgilizta kurnaŋ Jinene warte gu nîyembo mal-mal ena. Mal-mal geya îni gi, mayagine Sahuyuni uri gi N̄ala tîŋara. Sene ili 1921 yere. Hâgudu mayagine gim kaa

Masaraa kâddur nûrci raku, nîyembo njuŋŋa kû “Dar Masaram ayti” ru tena, yagun Ndoka ti celcelo de kurnaŋu, Fachir ko Îngilizta mbo kar Dar Masaram wayto tûcaŋa. Ilim mayaginewo âyŋge nda tîliŋana.

Sultan Ndoka tîkala gu, Îngilizta jire ta Âli Dinarko luy Dar Masaram koy wayto tîjirin, ti tîkala gu, kaa taŋa ŋorii alle na wîm nîyembo kâddur îsana. In ken ûyom mano sîkal, ti gîlaŋ ko inta mbo tûcaŋa.

Hâgudu gûca ta gu, tiro gû mbo wanaŋndaye, ti tîle to de ko inta mbo nûcaŋa ye. Kaa tuu nîkala îrnaŋa, kanaa nûyee Dar Masara taŋa sultan toron tûŋa ila, kooy wasi mbo nîbin ida ken, taŋ hâkkuma taŋa Ardamata na ila urucarniye.

Îngilizi tîkala gu, sultan taŋ tunuba mbo tîyarce mbo babaŋ taŋa mbo oŋoŋnde. Gâyiriya Îngiliz tirnen, sultan tâyiri ila tunuba taŋa kûti dar ta molo saltana wânjiso tîjirin oŋoŋinnde.

Sultan kuran tunuba taŋa toron ŋgo tire, “Ki ama tindam 'Bîyo menndiye' ru kara kitabko rofola!” tîrnaŋa. Hâgudu “Kara kanaa Îngiliz Fachir lo tirnen, ama gim age ilawo mba kiliwan!” tîrnaŋa. Hâgudu kaa nusurii dîŋ taŋam ninda ila molo kooy wasii kanaa nûyee ilawo koy toron tulanniyere.

Yagu kaa kooy i hukum ŋundi gi tûka molo, hâbutu koy in torgolonîŋo osiŋnde, hâgudu kaawo kooy teŋeŋa-kede mîru tonndondona.

Îngiliz kar Jinene tayarni gi (sene 1922)

Ilim Îngiliz ŋoŋinu sene 1922 ilim, kanaa ti tindila wî ûka, ŋoŋin kar Jinene asima Dar Masara ta gim taya. Kanaa ŋundii sultan mbo ûcaŋa ilawo tindilteyaka kar taya.

Gîlanġu madarsa “Jinene A” ira ilim tûnjura, gani ili âskarta jechta nî ye. Hâgudu balus ta nî gi du, sûġ Kunji “Joborona Tûrti” ira ili mo yere.

Yagu âbbaġaa îkala gu, i esere gi mbo âskarta hâkkuma taġa esere gi mbo îdiranden, inde-de wâkit dortola mo de âskarta hâkkuma taġa kaġ molo kâddur wayana.

Ili ta gi do lo îkala gu, hâkkumaġ mbara gani tîlem indendiye, wâru ñelle-ñelle nda kenu, hâgudu ganu âskarta nû Ardamate ndeleġ, hâgudu taġ âskarta nîġa mbo balus ta nîġa mbo edere na ilim, hâkkuma ta kâddu naġ nda unduġa. Ili ti âmin-âmin koy dûkumta jechta nîġa Ardamate ira gi ye.

Hâgudu sultanko du nâyirii taġa mbo Jinene ela. Sene ili mo de kurnaġ lardi Sudan mbo Cad mbo olona gu îġa. Hâgudu Ardamate lo hâkkuma Sudan taġa ġâyiriya Dar Masara ta gu ġâyiriya wândaġina.

ġâyiriya Ndoka mbo hâkkuma Sudan ta gi mbo (sene 1922)

Alle sultan mbo nenee taġa mbo de wâyirinniye.

Hâgudu hâkkuma Sudan ta gi ti kurnaġu, lardi taġa mbo hâgudu ġûca sule na mbo kooy koroo taġam tûsa, hâgudu hâkkuma Sudan ta gi Sultan Baharaddin nâyembo i oġoġo tâyirna. Kâddi Sudan ta kooy na nî ili sene 1922 ilim, sultanko binu kâddunġar nû nday nâyembo âsso tîrnaġa.

Sultan Baharaddin “Ama dar mbe mbo koy dôla Sudanko âwurci” ru kar hâkkuma Sudan ta gi taġ koroom tûka. Gi ta ja do lo, hâkkuma Sudan taġ ñoġin binu to fandaġko de tûġarniyere. Ili ti bini sultanta nî yere. Lêle ili jo 17 aye 1 sene 1922 yere.

Kâddi Sudan ta kooy na nî gi ngo tire, “Dar Sudan ti Kidewi hâkkuma Mâsar ta gi molo sule yande, gâyiriya îniŋam nîrmila ye” in tîrnaŋa.

Gi ta jam Mâlik Faruk Mâsar na gi Sultan Baharaddinko ngo ru tindila, “Kâddi Dar Masara ta Baharaddin maŋ kar hâkkuma Sudan ta gi taŋ koroom gûka gu, mi nîyembo moŋoŋina. Maŋ mintawo njuŋŋa âmbusa, mi mboro nîyembo âsso mbîrnaŋa. In ken mi kûji mîni gi molo âte mbîya ye.

“Maŋ kar dar Sudan layi-gim, hâkkuma Sudan ta gu kaŋgi tîle koy nda tîynde. Hâgudu na ja do lo njiŋanta koy milinko²³ koy tîndiŋde. Hâgudu n̄ori kînim juru koy kenndaye, kâddunjar de tîran kûcaŋ galam mbo de keŋek ken ela, maŋ kallikandi mbo de kar laya. Dar Masaro tiro alle guru koy neŋelila kûyye” in tîrnaŋa.

Hâgudu Îŋgiliz ta mbo Sudan ta mbo Faransiyinta mbo, hâgudu sultan Dar Masara ta mbo tîran kanaa lardi taŋa onoda.

Lardi Sudan mbo Cad mbo olona Faransa mbo Îŋgilizi mbo ûcaŋa gi

Dîreŋ mbo gûcaa mbo darta kaa jîsa nîŋa nîŋ nenee darta ŋelesira nî bûrti ûcaŋa.

Sene 1884 lo 1885, dîra Bârlin ta gim tîran, darta kaa dûni nîŋa ciciri eŋelesirete ta jam ûrana. Yagune Biritaniya mbo Faransa mbo i nîyembo nînaŋa yere, Biritaniya tiro âyŋge âŋgit nda tîliŋenda urinniye.

Hâgudu jo 21 aye 3 sene 1899 ilim, Biritaniya mbo Faransa mbo jo gîlaŋgi lardi Sudan mbo Cad mbo olona guwo inko ûrana.

Hâgudu sene 1919 ilim, lardi Dar Masaram ûrana gi, madaldi

23 Milin ti njiŋantam sibini gi yere.

Âzzum mbo Kajje mbo îdirana gi molo, hâgudu Kajje mbo Asuŋa mbo îdirana gi me ye.

Hâgudu sene 1922 ilim du Cad mbo Sudan mbo lardu îŋa. Gani turgula, kaa kâru wabasiŋare.

Gâyiriya Îŋgilizta Dar Masaram landir jera

Dar Masaro hâkkuma Îŋgiliz ta gu nûrcuŋ, hâgudu Dar Tamewo ela ilim, Îŋgiliz Dar Masaram kar taya. Hâgudu Sudan ta mbo Sultan Ndoka mbo kana nûndul, Fachir i nene de ûcaŋaye.

Îŋgiliz dar Mâhdi ta nunjurun tula ili, ñori Kerere ta gi mbo Andebekerat ta gi mbo ye. Hâgudu ñori Dar Fur mo taya gi Sili uriye, ilim Sultan Âli Dinar ko kuma Marre dole uyaye, gîlaŋgu Kâlifa Abdalla ta waldama ta mbo ñori Andebekerat ta gim wayana gi noŋ de.

Yagu Îŋgiliz ti Dar Masara taŋ ûyo tosendiyye. “Âli Dinar taŋ koroo me ye” ru tinda gu, Faransiyinta Dar Masaram kar waya-kodol nandadal tîkala gu, Dar Masara ti Dar Fur molo sule yoŋ tosiŋa. Kosiŋ ngo tire, “Dar Masara ti koy dar lo ninda ye. Ba ili yan, dîŋ taŋam awusulin mâyiriti” rînaŋu ngo tire, “Wândariŋa Îŋgilizta Difiz²⁴ uri gi kosiŋ nandadal sîkal, hâkkuma dar gi taŋ bûri tâyiritiŋa kallo nda menin tâyirin” tîrnaŋa.

Îŋgiliz Dar Masaro ûyom tanaŋto tindinanni gi

Îŋgiliz sîkalu, hâkkumo kûde no dôla tu Nînjiriya uri gu nda ena gu, nîyembo kalla tûkare, in ken “Dar gim koy ili mbo nuŋo menni” tîrnaŋa. Yagu dûmmo gani tôrgola-kodo, mayagine Sahuyuni ira gi sêy kaawo wîjik-wîjik nenden, bûri ŋundi tunduŋa hukum ŋundi gim.

24 Mirsildi gi kanaa îniŋa mbo “Davies” katab tiriri

Hâgudu Sirili Istak²⁵ hâkkuma Sudan ta kooy na nî kâddig ŋgo tîrnaŋa, “Jo 24 aye 3 sene 1924 molo, saltana Dar Masara ta gi koroo mîniŋam tûka” in tîrnaŋa.

Bûri Dar Masaro mal-mal nendena wî

Hâbutu kallo kentiyan, gîlaŋgu jarbu geya ye. Jarbu geya ti hâbutu îndisaŋin, gani nda tumaŋe-ken, tîŋar tunuse gi noŋ ye. Hâgudu gani nda tumaŋndan, kûnda ken tûruki gi noŋ ye.

Dar Masaro hâbi dûmmo nalana ili, Nînjiriya wo bûri ken orgola ila noŋ de ken Dar Masaro orgolteyen ena gu, Sultan Ndoka njuŋŋa tirnde, sîŋge gani nda tumaŋnda noŋ kana ta du tînende. Hâgudu âbbaŋaa taŋa mbo babaŋ taŋa mbo i âwuyeker noŋ hâbutuu kâniŋa bûrti-kede iŋe. Yagu hâkkuma njuŋŋa kûyyere, sene 1918 lo 1940 ilim.

Bûrti tu gi du Îŋgiliz tesere gu, sultan tunuba taŋawo teŋelesirende, intawo alle hâbutuu ke iŋenniŋa ilawo hâkkuma tinja, kâniŋ koroom de rêŋu kaawo nîyembo tal-tal esinaye.

Sultan Masaraa nî mârlaŋa gi:

Abdarahman Baharaddin (1951 - 2000)

Dâlîme Sultan Abdarahman ta gi

Hâkkuma Sudan ta gi Dar Masara taŋa kanaa wîwo tûreto îya ru, Sultan Ndoka tîyto ninnde tinde-de, sene 1951 ilim tîya. Hâgudu Îŋgilizta du nôron dar înim wate tûka waka. Hâkkuma kanaa Dar Masara taŋa ilawo nîniŋana noŋ de sog ken leyu, taŋa de tigen, Sultan Abdarahman tîkala gu, hâkkuma ta kana gi gani ta yanden, “Mâsar aka kâddusar Îŋgilizi Mâsar taŋa ilam âwurônin

25 Mirsi gi kana îniŋa mbo “*Sir Lee Stack*” katab iriri.

mba îkalni” ru taka gim, kâddur de tunjuna, kâddusar mbo îdirannden, baba ta ta tîyar Ahmat Adam Ismayilko “Kâddusar wî mbo dîrana kana gu sîkal!” ru le tâlandira.

Ahmat Adam Ismayil ti du waraga nare igu katab nda tena. Waraga Ahmat Adam Ismayil kâddi Mâsar ninda lo, Sudan tañ kanaa nûre gu katab nda tena, sene 1954 kâddi gi ti Gâhira tindenniye:

“Sultan Abdarahman Baharaddin abejegu lo Gâhira sêy, kâddunjar mbo kanaa Dar Masaro ujim nanañtiña mûranteye ru tinden, nda tânanjinden, amboro ândayin le tâlana. Ama du ate tûka, kana gu mîkali-ken, aka noñ tûkan koy, kana kûrana gu ândalteye. Ama haddiye Sudan mo ateyeka, 'Âwurana kaa gê mâyiri wî koy wâru âmbiya, aye gim de ati' ru kanaa ane w wo kâmbandalni ara. Kûrana gu, ko ândaltiyeka waraga gu anara. Kanaa wî:

Gîlanji gu: Ki kose, saltana Jinene taña wî, Sudan ta caki garbim lardim nûkasi lo, hâgudu Sudan Faransa mbo Sudan Îngilizi Mâsar mbo olonam nûkasi. Hâgudu caki ta tu Faransa taña koroom ye, hâgudu caki ta tu Îngiliz taña koroom ye.

Mbarlaña gi: Kana tu do lo du, Sultan Mahamat Baharaddin nîya gi mbo Faransiyinta mbo sene 1910 suri, nîyembo undumañirindirni gim koy, Îngilizta awun enin, Faransa ta bûrti gu tenteyeka turuña. Îngilizta karu, nuri înim layu, kûriñ mana ene gu rogolu, ûyom kallikandi mbo wâyirito ena gi, sene 1917 ye. Hâgudu sultan taña gâyiriya kûde na ilam tiso enende.

Kaṅgalaña gi: Hâgudu ki kose, gûca kaa kooy na nî gi, sene 1919 kaa tuuwo Sudan Mâsari Îngiliziwo keneñeñara, hâgudu “Dar Fur ta lardi gu sîkal!” îrnaña. Yagu lardi Cad ta gi Faransa

ta gi mbo nûrmana ye, Dar Masara ta gi du Biritaniya mbo tûrmana gi noŋ de tinde-de, sene 1919 lo 1954 tûka, Sudan ta gûca gi tûkaye.

Aslaŋa gi: Hâbutuu hukum taŋa nurguluŋuŋa waraŋ nûka ila, Sudan berig to tula. Hâkkuma Biritaniya tag tîkala gu du, gûca sene 1919 ta ilim Dar Masara tiro nûrci ye, yagu sultan Dar Masara ta gi ti tinnda molo ye, mbara nam tendeleŋteye. Faransawo tûrcuŋtiyoŋ, Biritaniyawo tûrcuŋtiyoŋ, ti tinnda molo ye.

Turlaŋa gi: Sultan Abdarahman Jinene guwo kanaa dol wan akuya dol wan, njiŋanta dol wan, koy Mâsar noŋ Biritaniya noŋ Faransa noŋ, hâbi wîm awun ige-ken wâyirito tîkala, yagu ndaŋ-ndaŋ gi ti tîle de tû-ken, darta tuu wî mbo akuya de kîbirnu wâyirito tîkala.

Itilaŋa gi: Sultan Abdarahman tîkala gu, Jinene ti du dar (“dôla”) tû-ken, Faransa mbo Biritaniya mbo Mâsar mbo awun ige-ken njuŋŋa kûku-kodo, ti tosgi gu tenteye.”

njeba in tîrnaŋa.

Ahmat Adam Ismayil lo waraga guwo sene 1954 katab tenaye, yagu lasira waraga taŋa ennde. Hâgudu kano koy ûrannde. In kenu âmin-âmin koy Dar Masara ta kana gu rekeceŋ de ela tindaye.

Gurnanja darajeŋ Dar Masaram

Wâkit Sultan Hajjam ta gim

Kaa Masaraa i Sultan Hajjam ta wâkit molo kooy hâkuraŋ²⁶ îniŋam sêy, dalaje îniŋ mbo kâyiri nindirniŋa ye. Hâgudu dalaje ira wî, i de lo mâlikta ye, hâgudu tîlo du “dala” uriye, i de lo kaa îniŋa mbo kâyiri indenniye.

Hâgudu Sultan Hajjam ti kaawo saltana taŋam hâbutu ŋundu nda tennde, yagu hukum Tûrki-Mâsari tara ilim, “Kaawo jubbu kigeti” ru, senem njiŋanta ŋgarna yoŋ tonndondona igerni gi de lo ŋundi yere.

Hâgudu Hajjam ti Masaraawo bûrtu tîlo tinibinteyaka, kaawo toro afu nindige, bûri kallikandi mbo daraje ŋundi gim indetiŋ nda tucisina.

Wâkit Sultan Ismayilta kima ta Âbakar mbo wâyirnag

Hâgudu Sultan Ismayil kar saltana Dar Masara taŋa tulag koy, Masaraawo nûcaŋa de raku bûrti Hajjam ta dîŋgarta²⁷ mbo hâkuraŋ mbo inda gi noŋ de tela, yagu tunuba taŋa mbo tîyarce mbo basaŋa tûsa.

Daraje “basaŋa” ira wîwo Sultan Ismayil de lo tenaye, dûmmo kûyyendirniye. Hâgudu waldamaŋ taŋa fâkije mâsikta îniŋam ninda wîwo du, hilleŋ ŋû wâyiriteyande, yagu jaka fataraŋ niŋa ilawo toro ineteye ru, Ismayil intawo tûna.

26 Hâkura ira-ken gani nene sutu tîle taŋa wî nî gi ye.

27 Dîŋgar ira-ken hâkuraŋ kâddur na wî lo tîran dîŋgar ûkasiye.

Hâgudu Sultan Âbakar kar saltana tula-kunuŋ, basaŋa baba ta mbo nâyiriniŋa ila kûti tam undumaŋnden, tuu yan, hâgudu tuu kanaa nûyee mbo beri uŋuŋgusiniŋa mbo kênjisan kulu, majirii mbo bûgulaŋ mbo toron, juri taŋ bûri nosiŋ ilawo ludun tela. Nenee taŋa Gereŋeŋ wâkit ilim tiro “Sultan majiri nî” uriniyere. Ili molo ti nenee taŋa Gereŋeŋwo nîyembo njuŋŋo nda tusula, kaa tuu Gereŋeŋ yanda wîwo eŋelesirendire.

Hâgudu dalajewo du hâkuraŋ îniŋam de telare. Dalaje i nîyembo njuŋŋa yere.

Gurnanja âbbaŋaa nî gi

Hâgudu sene 1905 ilim Tajaddin sultan tûka-kunuŋ, Âbakar taŋ kimiŋ kûti baba îni ta gu, baba îni ta tîyar Tajaddin kar tula gu, “Mi minde-de kar tula” ru nda undumaŋnden, ti du kanaa nûyee îniŋa mbo beri îniŋa mbo kooy nda tula, tiro molo ñelle tûsunde, tuu kimiŋ taŋ tuŋanawo jîse kesin, tuu du ganii wâyiritiŋa nûtaŋ tûŋa.

Yagu juri Dôroti ta gi mbo Kîrindaŋ ta gi mbo, basaŋa nîyembo îsana. Basaŋa nî ganim âbbaŋaa ula, i dar mo nâyirii ûka.

Âbbaŋaa i ŋgata yon?

Âbbaŋaa i Sultan Âbakar taŋa kimiŋ ye, hâgudu kâddur dâsi îniŋa Masaraa molok sule na ye, hâgudu tîyarce taŋa nîŋ kimiŋ mbo, tîsi taŋa nîŋ kimiŋ mbo, babasi taŋa nîŋ kimiŋ mbo, hâgudu majiri koroo taŋam nurnaŋa mbo ye. Wî i kooy Dîrijel kûde de uŋana nurnaŋa lo, gâyiriya saltana nîŋ nîyembo nosi lo, kaŋgi tu ûyo îniŋam tusulto osendire.

Sene 1910 ilim, Baharaddin Ndoka kar saltana tula guwo

âbbaŋaa tiro urakendire, hâgudu gâyiriya îniŋam koy i oŋoŋo-de wâyirire. Ganii îniŋam sultan tâyin, nige nigenda noŋ igere. Kaŋgi in ûyo îniŋam kusul “Îgo kigegiyon?” nira kûyyenden urakendire.

Hâgudu Îngiliziz tara gim koy, âbbaŋaa i oŋoŋo-de wâyirin sîkalu “Kaa wî lo dar taŋ nenee ye, kaŋgi naŋaŋte kûyyendon?” ru ela. Wâkit ilim, âbbaŋaa kaawo nîyembo dabaro wandaŋana. Hâgudu âbbaŋaa i lo Sultan Ndokawo mayagine nda nanara ye, hâgudu kaa in de nawo koy i lo dabaro nandaŋanarniŋa yere.

Âbbaŋaa i Faransiyinta mbo sene 1910 lo 1918 ilim wâyirinni gi mbo, hâgudu Îngilizta wara gim wâyirinni gi mbo inŋira. Sultan Ndoka gudura ne inta teŋelesirenden îkala-kunuŋ, Sultan Ndoka gudura tenenden, kana ta du tînenden, âbbaŋaa i mâlikta kûku kaawo away ninndiro tuu wayasina.

Hâgudu hâkuraŋ nîŋ nenee fircheŋ mbo dalaje mbo i âbbaŋaawo seŋ kûran ininendire. Hâgudu malta kâniŋ gulusa koy seŋ indilisindire. Hâgudu jubbu ke odore ilawo koy i de inerniye. Jinene mbo munje na ila mo de kâyiri, nelle na ilawo âbbaŋaawo de nda tela, i oŋoŋo-de kâyiri kaawo nîyembo nandaro inda gu, sultan Furta nû sene 1916 ilim uya.

Sultan Ndoka du Faransiyinta mbo kallo gâyiriya ndâŋin tena, mâlikta mbo dalaje mbo kanaa îniŋa nîne ûka. Bîyekandi âbbaŋaa nî molo ununara, Ndoka du gâyiriya taŋa alle na ilawo leyu, gâyiriya ŋundii ndâŋinu, âbbaŋaawo jeb ta molo de nîndiŋeya tândaŋina. Malta kâniŋam kosi wanjareto îya ru tûnjiniyere.

Gi ta jam Ndoka majiriiwo gâyiriya taŋam nar, tîyarce taŋa nîŋa ganii mbo, hâgudu mamaŋ taŋa nîŋ ganii mbo babaŋ taŋa nîŋ ganii mbo, hâgudu âbbaŋaa taŋa nîŋ ganii mbo, hâgudu Masaraa tuu Gereŋeŋ molo sule na mbo, gâyiriya kaa taŋa alle na

bîyekandi mbo nâyiriniņa ila nî ganim tunduņa. Ili molo gô nare gu, âminta²⁸ mbo wândariņa mbo, hâgudu kaa inta molo sule na wî mbo, majirii mbo i kidime wâyirna gi Sultan Ndokawo nîyembo awun tena, alle âbbaņaa mbo nenee taņa mbo wâyirinni gi molo.

Âminta mbo wândariņa mbo gâyiriya îniņa mîru nindigeya mbo, hâgudu gâyiriya tuu mbo koy ye. Hâgudu âminta mbo wândariņa mbo i mamunta âbbaņaa nîņa ye, hâgudu âbbaņaa i du ganii îniņam de inde-ken, hâbutuu inetiņa de nda ênerito enarniye.

Hâgudu âbbaņaa i mîru dora îni ili nîyembo kaawo wandaren, kaa du Îngilizî tara-kunuņ, Îngiliz mo dâlîmo lôliņ “Ka gara, kaa wî molo ambunus, mintawo nîyembo away ambinndire!” irnen, sultan wândariņa mbo âminta mbo kaa Gereņeņ mbo sule na mbo nar nda tunduņanniyere.

Hâgudu hâkkuma du âbbaņaawo kûru rabaso bûri kaņ tena:

- 1) Âbbaņaawo gâyiriya sultan taņa kûde na ilam gê wâyirito ena.
- 2) Inta molo baka de kulu, sossoka mîru ninndige wî nî gim naņ irmila.
- 3) Bâdawi Ndoka ta tîyar noņ, mama ta Ndilili noņ, Âli Abu Chanab noņ na wî Gereņeņ mana ye, intawo Dar Furta nî molo muta uņanaye, hâgudu wâzir Âmin Ahmat Abu Chuluk ti du Mâdaraņ mana ye, gi ta jam gâyiriya nenee îniņa nîm unduņaye.

Âbbaņaawo inko ken eneņeņera gi mbo, kooy wenderi hâkkuma taņa ûka. Hâkkuma kîbisin naņ sijin Fachir ta gim tûrsaņa. Âbbaņaa dâsi îniņa Masaraa yande ila sule nenee îniņam ko inda gu, kâni dabaro osenden, kaawo nîyembo tal-tal enarre.

28 Âmin ira-ken ti alle hakim tere. Hassa âmin iran du, kaņgi njiņanta ûņu-ken nundunji gi ye.

Firchekandi mbo darjeṅ tuu mbo

Firche ira gi ti mirsi kaṅgi kâddi taṅa yeka, dar Erenjam urinniye. Ereṅa firche uri gi, Masaraam mâlik mbo dimilij mbo dala mbo lo alle firche ta gani me yere. Mâlik mbo dimilij mbo kooy i de ye. Yagu dala inta molo dûmmo ye. Hâgudu dala molo dûmmo du ârkal te. Wîwo kooy kaawo gani tîlem toron, kallo wâyirito ninnde igerniyere.

Hâgudu Masaraa alle sutuṅ-sutuṅ mo de kucico wâyirinniyeka, ili ta ganim mâlikkandi mbo dimilijkandi mbo dalakandi mbo unduṅaye. Hâgudu mâlikta mbo dimilijta mbo kâddur de tîranu, kaṅgu tîlo de firche nûto endeleṅin firche tûteye. Hâgudu firche ili, intawo kooy todoronin, kallikandi mbo de wâyiriteye.

Hâgudu darje “ârkal” ira ili ti Îṅgilizta lo unduṅanniye. Ârkal ira gi ti gâyiriya fircheṅ nîṅa wîwo sene 1926 ilim nandadal tîkalanniyere. Hâgudu mâlikta mbo dalaje mbo hâkuraṅ îniṅam de jubbu igenniye. Hâgudu kana nûka tindan koy, i de kaawo toron nunduṅuṅ orgorenniyere.

Inta nokokorna ilu de firchem îniṅenniye, hâgudu dalaje mbo mâlikta mbo i fircho ela gani ta molo ganii îniṅam tacindire, i de wâyirinniyere.

Hâgudu sene 1938 ilim, fircheṅ 32 ûka, kâyiri wayi gu lândiru 26 ûka. Hâgudu mâlikta mbo dimilijta mbo hâkuraṅ îniṅam nîyembo jubbu geya kallo wâyirire, kaa îniṅa mbo wâkit ilim.

Wâkit Sultan Ndoka Îṅgilizta mbo tindenni gi

Sultan Ndoka ti gâyiriya taṅa kûde na wî koy ti toṅoṅo-de tigerniyere, yagun hâkkuma tosgi mbo yan awosendo. Sene 1921

ilim, kaa toron rogora mbo, hâgudu hâbutu geya mbo kaa in de na nîña, gâyiriya ilawo hâkkuma kaa tuuwo ndeleñ, sultan ta ganim nâyiritiñayeka tunduñanniye.

Maktab hakim Îngilizi ta gim unduña, kaa ila i Bâdawi noñ wâzir Âmin Ahmat noñ gâdi noñ, hâgudu wândariña dar Jabal ta gi noñ dar Ereña ta gi noñ yere. Wîm sultan ti kûjo îni ye, yagu kaa wî mana tîlo koy ti sañan tindisteyande, hâkkuma tosgi mbo yan awosondo.

Bûri hâkkuma tos-ken sultan tâyiritiña ila kañ ye, i:

1) Mâlikta mbo fircheñ mbo chekta mbo ganii îniña mo de ye, intawo sultan ndeleñ tunduñti, hâgudu ganii îniña molo koy tindisti tîle to de.

2) Sultan taña gâdiyeñ baka ûka, hâgudu ti gâdiyo tenan koy kañgu tuyto tenende, hâgudu kirama koy lardu nda ena ila de tunduñjiteye, hâgudu sijin to fandañko teneteyande, hâgudu majiri mbo kaa âlo lo nara mbo hâkkuma taña koroom de telteye.

3) Gâdiyeñ mâlikta mbo fircheñ mbo ena ila koy tele-ken landisiro eserteye, in kenu gani ilim gâdu gâdiyeñ sultan taña neserto unduña. Ili ti Gâdi Zâk-Zâki yere.

Sultan tiro tisa hâkkuma Îngilizi ta gu ti de kuruñ tanara. Yagu nda tunduñannden, kano katab ken hâkkuma Sudan ta gim njeben ngo tire, “Hâkkuma dar mbo, kañgi kamba iyaña kañgi kamba tu to niñan kul turaye gi noñ de mba tiniñana” ru tûrana.

Hâkkuma ti hukum ta jam kurnañu, âbbañaawo darje îniña molo njûr, ti kaa in de na wî mbo turgulto ninnde, bûgam²⁹ kûde sultanko tîlo tela. Hâgudu fircheñ mbo dalaje mbo mâlikta mbo ganii îniña inda wî mo de wâyirito kenu, gani sultan ta gim tiro tîlo ela.

29 Bûga ti mâdine ye.

Gâyiriya njiñanta mbo wândañina gim

Masaraa i gâyiriya îniña hâbutu sùg tam koy, tûkuyen mbo malta mbo kaya mbo nîndura de wâyiri-de, hâkkuma tara-kunuñ njiñanta ndîñaru, sùg Jinene ta gim njiñanta mbo de gâyiriya tândañina gim, Masaraa i njiñanta enenden, sùg Jinene ta gi molok koy kusulu sule de êreña. Njiñanta nî ja gim Masaraa i Jinene kûde layu, jariben ken êreñde.

Kaa Jinene kûde jariben ken nêreña wî i hâkkuma mbo, wâyirin njiñanta tûnji wî mbo, sùg mo mendeña ke nara wî mbo, hâgudu kidimen igen nara wî, tuu mâdinem kûde ganii nibilaye mbo ânii nusure mbo, saa kito nêru noroke mbo, hâgudu landii sùg mo nêru noroke mbo, ila de lo tañ kesin Jinene kûde êreña. Kidimen wîwo Masaraa i inndende, in ken Jinene molo sule de hilleñ ken êreña.

Hâgudu hâkkuma saltana sultan taña ilawo njuñña sûnju, aye naro koy sultanko njiñanta alle na mbo 425 tûnji to tena, sene ilim 1924 yere.

Sultan ti njiñanta nda unduña molo gô nare gu, kaa tañawo koy ûyo kalla mbo jera tândañina, hâgudu înim defta waran koy chayo ken nînja wândañina.

Gi ta kawa gi alle dar mo kûyyendirniye, hâgudu ti kañgi bûga ta kû, tiña mbo tañe mbo binije taci mbo, ti noñ tunuba taña noñ kooy hâbutuu ñundii de geya wândañina.

Hâgudu njiñanta taña wî, mîri molo ndîñar ûñjiyeka sîkalu, ti de mîru nindigeya tândañina. Hâkkuma tîkala gu, Sultan Baharaddin sultanta tuu molo njuñña tûka, sultan ti noñ ninda kûyyende. Ti Faransiyinta mbo surisin, hâgudu kaa tuu mbo koy kâddu tusuruna. Yagu sultanta tuum nûkasig tû-ken, kâli âji wândañiteg îya ru,

Îngiliztawo kurun tanara awun ena dar to rogol tula.

Hâgudu sultan ti nîyembo kalla tûka, kaa fircheṅ mbo chekta mbo koy lafinu, ti tindam de îkere. Sultan ti kallikandi mbo tâyirin wayi gu, nûburanṅ kaa taṅa ludun le njiṅanta de gulusa ndâṅin tindirka le tîya. Kima ta Abdarahman saltana tula.

Sultan ti Dar Masaram tîle de yere, yagu dîṅ taṅam nucice njuṅṅa tenere ila i firche Nernenṅi gi noṅ, Mesterenṅi gi noṅ, Fukunṅi gi noṅ, Firche Mahamat Yakub Rîzig noṅ, firche Kuma Mun ta gi noṅ, wî lo tiro nandalanenniṅa ye. Hâgudu dîṅ îniṅam kaa nusuri nîyembo njuṅṅa enere.

Jubbu geya ṅundi njiṅanta nî Dar Masaram ena ili

Jubbu geya njiṅanta mbo wândaṅina ili kalla yandire. Alle i zaka Mula tira gu de toronu sultanta mbo fâkije mbo chekta mbo mâlikta mbo, hâgudu sultan kaa ûṅtiṅa tîrnaṅa ilawo de ûnjinniye.

Hâgudu jubbu geya tuu ila du, hille yakunuṅ kûran ûcaṅa nda unduṅa guwo, sultanko hâbi hillem ti de kalla ilu nar ûnjinniye. Hâbii ûnjinniṅa ila, tîniṅi noṅ ṅami de ta noṅ nêru ûnjinniye, hille yakunuṅ.

Yagunuṅ Îngilizta wara-kunuṅ, jubbu geya sultan nîṅa ilawo rogoloṅiṅ, jubbu geya înu gâṅika nda nanarndito kenu, gûca jubbu nigeto ena. Gûca îni gim ena wî mâlikta mbo fircheṅ mbo chekta mbo, inta mana koy kaa kallaa, kaa oṅoṅo nûre, kanaa îni koy tîne ila 12 unduṅanniye.

Gûca îni gim, gûca gi ti mîtko nduṅ, hâgudu kûriṅ kâniṅa sîllaa ûs-ken, jubbu geyawo koy kallikandi îni mbo de hâbii jubbu entiṅa wîwo îndiṅarin siriṅ ulusito ena.

Hâgudu katab nige wî du fâkije yere, yagunuṅ hâbutuu

koyon̄ ònomise wîwo tîlo koy keñeñ ilisu enendinniye, kooy jubbu igegiye. Hâbi nôma guwo ganii útuk enin, útulaña guwo jubbu nige wî ulin, âday na wî neno nda ilisinniye, yagun sene 1924 lo 1925 ilim, kâddi hâkkuma ta gi jubbu geya hâbutu gulusa guwo leyu njiñanta mbo tândañinnayere.

Dîginiye

Jubbu geya koyo ònomise wîm igerni gu leyu, dîginiyo wândañina. Dîginiye gi ti kima mba lo kambaskandu nanarka mbo, kima kara mûcokandu nanarka mbo, indigenniye. Yagu iyaño kamba ta caku indigenniye, kitab mo koy iyaña ti kamba ta caki ye îrnaña gi noñ de. Hâgudu jubbu geya dîginiye ta gu leyu, jubbu geya hilleñ mo wândañina ili, ti jubbu geya kambas mbo iyañata mbo hillem ninda ila nî tânino nda unduñin, chek noñ kâddunjar hille taña noñ tîranu, nda unduña guwo ñgondo kenu kañgi tîle ta tânino nda unduñin tentiyon̄, nda undunjinniye.

Jubbu geya ila, mâlikta mbo fircheñ mbo kaa gema âlo lo nara ilawo kuru nêru, hilleñ îniñam nunduñugusu, “Jubbu geya wîwo wâlwala mûsunji” ru ke-de, gemaawo Dar Masaram kâddur ûsanniyere.

Hâgudu sene 1928 ilim du, jubbu geya wîwo du sininta kañ ñun geya wândañina, yagune dîginiye iyaña ta guwo ndis, kamba ta guwo du njiñanta rok nda ena. Hâgudu sene 1935 ilim, kañgi kûjom wan hillem wan kooy nindigeya wândañina.

Hâgudu zako ònomam ulusi gu, jubbu geya hâkkuma tañam njiñanta mbo gojeya wândañina. Hâkkuma taña wîwo mîru nendena gi, jubbu geya îni gi kaa hâbutuu koyon̄ ònomise wîwo ulusto îya ru, njiñanta de innden, kana gim fircheñ mbo mâlikta

mbo kurnaŋu jubbu ke, nenee îniŋa mbo ûyo unjurito îya ru kurnaŋ wâyrindire.

Yagu gûca 12 na nî jubbu nige wî, i de gâdiŋ lo hilleŋ malanjo kaŋgi nindiŋana tindan koy kirama ke, ilawo jebta îniŋam loyko igenniyere. Hâgudu hilleŋ nîŋ nenee du gûca taŋ nene hillem ko ba ûnjuran, hille taŋ nenee hille îni gu jubbu geya baka nda unduŋto ninnde, gûca taŋ neneewo âte nûnju, diyafaŋwo ndîjaru nda idibakenniyere. Ila “rachuwa” uriye.

Bîyekandi jubbu geya ŋundi gi tag

Jubbu geya ŋundi gi awaykandi kânu tosende, dar mo koyoŋ kônomoŋ kônomndoŋ ulusiye, hâgudu dar mo sereme yoŋ wâci yoŋ, hâgudu arko yoŋ dar mo tûkan koy, wâkit jubbu geya nî taran, kaawo gû mbo de nandarin nîndindiŋar ulusiye.

Jubbu geya alle na wî, i dar mo oyoŋa tôman de igere, hâgudu gulusa îni gi koy senen kaŋ ŋun jubbu igenniye, hâgudu i dar mo hâbutu ômoŋ ômndoŋ sîkal, dee nî waja tûkoŋ, hâgudu tâwi malta nî tûkoŋ, hâgudu waja kâni tûkoŋ tûkindoŋ sîkal-kodo indigerniye, yagu jubbu geya ŋundi gi ila tosende.

Bîyekandi ŋundi darko nôdilanni gi jubbu geya ye, jubbu geya îni gi asee nulusunda, sû nulusunda, do nulusunda, tûkuyo nulusunda, innde îni gi njiŋanta de ye.

Hâgudu njiŋanta rakica gi du nîyembo tâŋinniye, kaŋgi kimiŋ taŋ mbo âsur koyesin nôm, dîrije mbara yoŋ kaŋ yoŋ nucun, sûg Jinene ta moyoŋ Zâliŋge ta moyoŋ naŋ, jaribe asee oroke gim wanday-ken, tajirta nî kâddi gi simbildu torfolin, kaa kooy îdiranin, “Asee inna mbo de moronteye” tîrnaŋin, asee nîŋ nenee ila mbo oronan, dîrije nucun wanaŋa wî nîŋ koy warkicende. Hâgudu

îndiñin du, “Jaribe tañ minnde” ire, in ken ento osendi-ken, ndîñ ron koroo de rîfil le îken, kaa kambaswo nda tumañnden, dar saba kâddur waka. In ken kaa Dar Masaram rere ûkanniye.

Hâbi tela kaa Dar Masaro le îña gi, hâkkuma njiñanta tûnjinde, hâgudu njiñanta kañgi nîbina ili tabasende. Tabasiñan, ken rakica gi nîyembo tâñin, warka ilu hâkkuma jubbu geyam taran ndîñ usteye. Hâgudu nêrenji tindan koy, hâbutu innde gu enti. Tajirta hâbutu ñundi kaa osenda nêra ndâñin, âfandiñwo hâkkuma njiñanta îniña nar tûñan koy, tajirta njiñanta ilawo kulu Andurman enjebenin, budo nda ênerinniye. In enan, sûg Jinene ta gi njiñanta baka ûkasiyye. Hâgudu kanaa wî noñ ninda wîwo Masaraa mbo Furta mbo Ereña mbo osendiyye, yagu âfandiñ mbo balusta mbo de osiyye. In kenu, gi ta ja gim, kaa njiñanta baka rak nîbina wî wabasendiyye.

Hâgudu jubbu geya mbo gê na gi, kañgi malta nene ilu malta taña molok de nda ulusinniye, hâgudu nenenda ilu mirsi tañawo karras mo nduñu, galam taña ru girichko tîlo nda ulusinniye. Kaa îkala gu, dar mo ja-ken, malko neyoñ nendoñ, jubbu geya geteyeka îya rînañ, kaa tuu wâlandirnditiñaka de îña. Dînja îni gu “joñgojoro” urinniye. Hâgudu kaa nêreña ila du, hâbutuu sûg mo wanañan, njiñanta nêneriwo de goya wândañina. Ila i basalta mbo chetta mbo âñari mbo, wî njiñanta ênerin ndînju roko jubbu nige wîwo nûnju ununaraye.

Hâgudu Masaraa darko le dînja îni gi, jubbu geya do lo de yande. Gani îni ye, yagu kaa tuu tîñar nda undumañnden, gani numaño ninnde darko le îñaye. Masal ñgo tire, “Tîniñgi koy buraga molo buragam ninndikiliwo de toron, ñamu tige gi noñ de yeka, Masaraa koy îñaye”.

Masaraa njiñanta nî jam sule kidimem nîña wî

Masaraa i Dar Masaram kûde lar îrarindiye, yagu dar saba îkeyye. Sene 1925 lo 1935 ilim, Dar Masara târmina. In ninda gi mbo, kaa Gadarif nîke mbo Afirik Al-Wusta nîke mbo, Sudan mo kûde muta nîke mbo kesin wârcananniye.

Dar Masara taña kaa tîñ alu gîkeya gu awun nena gi, hâkkuma Sudan ta gi ye. Hâkkuma ti kaa alu wayi-ken tunucicendiyye, hâgudu majikandi koy tiyananniyere. In ken kaa gô ko, gô ko igenniye.

Kaa Dar Masara tañ gîlañ gîkeya îni gi, Kurdufan hille Nûhud ira ilim ko, njiñanta ôjiritiña wan, mûcoo ulitiña wan kulu êrinniye. In kenu kaa Nûhud naka ila nîña iyañatawo “Asabat Nûhud” undunurinniye. Masaraa i alle martu jiranta îniñam de ko, malta kul nar mûcoo ulusinniye, yagu hâgu Nûhud ko kadam kesin malta nar mûcoo ulusinniye.

Hâgudu bûrti mbarlaña gi du, bûrti Gatar ta Babunusa lo Nîala tara-kunuñ, kaa Gadarif gîkeya wândañinanniye.

Bûrti kañgalaña gi du, dîn ta ja dollo Jazira Aba Mâhdi ta gani ilim Nâbi Îsa tinde irnen, “Dar mînim koy kufarta kar âmbirigigire molo ây make” ru waka gu, Nâbi Îsa yande, Abdarahman Mâhdi lo ano lamo nâbi ye ru tindayeka sîkalu, Fâki Ma Koboska na gi ta le wâlandira, nêreña du êreña.

Kaa Masaraa Jazira Aba sene 1925 ilim, gîkeya îni gi nîyembo kâddi tûka, hâkkuma kuranu Sultan Ndokawo “Ti koy Abdarahman Mâhdiwo awun tige kînte” ru, kûri mbo tûren, Ndoka koy “Masaraa nîyembo Jazira Aba kâddur ye irnen, aka ama de âkalni” ru taka gu, kaa taña âsuri Abdarahman Mâhdi taña de rogoro, sîñgee ketero jûrum ke, in de-de igegiyoñ, njiñanta mbo

igegiyon, nusunjirindo ke inde-de ko tarka.

Hâgudu kâwaji hâkkuma Jinene ta gi mbo nâyiri gi, kano ndînar ngo tire, “Ibirik wardi gi molo ngâcirni, buta nola lâmi gi molo du ngâcirni, 'sebe' ginda ni molo du ngâcirni. Hâgudu njianta Mâhdi ta molo du ngâcirni!” tîrnaŋa.

Yagu lar lîrariya Masaraa nî gi Dar Masaro wandadal-kede Sudan mbo tîrmila, siyasa kâddur na berig Sudan ta gu wamina molo gô nare gu.

Giraye Dar Masaram

Kimin gîlan gâr nena wî

Hâbutu saltana nî ja do lo sâmu nenenda îndiyye, in ninda gi mbo, giraye kooy na nî yon, tîle ta yon kûyyendiye, yagu giraye tîle nindini gi, kanaa Mula taŋa de yeka, mâsik tam gâr igenniye. Hâgudu kanaa Mula taŋa gâr nige wî i kanaa ârinjeka katab geya osendiyye, yagu Guranko kîjim de îbiyye, giraye kooy dîn taŋa de ye, yagun madarsa fagi taŋa wan, tajawit taŋa wan, nâhu taŋa wan kûyyendiyye.

Gi ta ja gim, Îngilizta wandadala gu, giraye madarsa nîna wî koy nîyembo ndaŋ-ndaŋ ta yeka sîkalu, sultan taŋa kimin mbo, kâddunjar tiro mbo, nâyirii ila mbo gâr ken kitaba kosiŋ, gâyiriya sultan taŋa wan, hâgudu kaawo kadam igetiŋa wan, hâgudu sultanko awun ige-ken darko kallo tîbinteyeka, kimin Sultan Baharaddin taŋa ilawo de gîlan, madarsa Fachir ta gîlan na ilim giraye osinteyeka wanaŋanniye.

Kaa gîlan gu katab geya koso sultan mbo gê gâyiriya

nândaŋina ila Dar Masara mana yande, wala Masaraa yande, i Fachir gâr ken giraye mbo kitaba mbo kosiŋ kar, sultan mbo kâyiri nindenniŋa ye, ila i Ahmat Âfandi mbo Hassan Imam mbo Hassan Mâhdi mbo Dafa-Alla Ajab mbo, i kitaba koso sultan mbo gê Dar Masaram nâyirinniŋa ye.

Hâgudu kaa gîlaŋ Dar Masara molo Fachir ko madarsam naya ila i Mahamat ta baba Baharaddin noŋ, Sefaddin ta baba noŋ ye. Sene 1925 lo 1928 ilim, sultan kimiŋ taŋa wî madarsam tanaŋa.

Hâgudu sene 1927 ilim, fircheŋ mbo mâlikta mbo kimiŋ îniŋa madarsaŋ mo enjebeto tûrana, ilim nîyembo fircheŋwo dil tenarre, kimiŋ îniŋa gâr indigete ta jam. Hâgudu sene 1934 ilim, kimiŋ fircheŋ nîŋa mbo dalaje nîŋa mbo gâr indigete gu gâse yandiyye. Fircheŋ kimiŋ îniŋa girayem nenjebena wî i: Firche Musa Karama Mâkki Bilal Kamaran na gi, Mahamat Issag Mâhdi Forboroŋa nag, Adam Abdarahman, Mustafa Juldu Kîrendik nag, Arbab Îssa Adum Bîr Tebit nag, Abdalla Nîndiko, Yaya Bachar, hâgudu kaa tuu koy kimiŋ îniŋa enjebena.

Wî gâr ena gi ta ja gi, gâr geya mbo katab geya mbo kosiŋ, tunuŋge îniŋa fircheŋ wîwo awun igeteye. Awun geya îni gi, gîlaŋ njeba katab geya wan, njeba wanaran gâru geya wan, jubbu nindigeya wan, wîm kooy awun igeteyen gâr endenaye. Mbarlaŋa gi du, wajayta noram awun igeteye. Hâgudu kaŋgalaŋa gi du, baban îniŋa nî ganim wâyina yan koy wâyiriteye.

Sultan fircheŋ mbo mâlikta mbo “Kimiŋ kîniŋa madarsaŋ hâkkuma taŋa wîm kanaŋ-ken gâr igete” tîrnaŋa gu, fircheŋ mbo mâlikta tuu mbo kimiŋ îniŋa wanaŋa, tuu du kimiŋ îniŋa wanaŋto îya rînaŋ, kaa away nira nîŋa kimiŋ mbo inta mbo nâyirii nîŋa kimiŋ mbo de wanaŋa gâr ken wara.

Wara-kunuṅ, gâyiriya urguluṅuṅa, away nira nîṅa kimiṅ gâr ken nara ila gani raku, hâkkumam gâyiriya wândaṅina. Yagu fircheṅ mbo mâlikta mbo kimiṅ îniṅa madarsam nenjebennda, ila nîṅa kimiṅ koroo rok ken êreṅa.

Âfandiṅ gîlanṅu Dar Masaram nândaṅina wî

Gîlanṅu madarsaṅ i ganii mbara yere, mâsik mbo âfaranji mbo gani tîle mo de yere. Majirinta subbo mbo ṅerem mbo Guranko igennyere, hâgudu duro du madraso gâr igenniye, madarsam kûde de, fâki noṅ âfandiṅ noṅ gani îni tîle de ye, hâgudu âfandiṅ i du madarsa gîlanṅu na gu gâr ken nod, âfandiṅ nûka yere.

Âfandiṅ ila i: Hâdi Sale, Margani Mânsur, Musa Karama, Hamat Bilal, Mahamat Ishag Nahid, hâgudu Mahamat Adam Diṅgila noṅ yere. Inde-de, madarsa sina lo mâsik wan madarsa wan, gani tîle ili madarsa gîlanṅu na kû mâsikko tindisa.

Âfandiṅ majirintawo ajajatko nda kenu, gîlanṅu nara ilawo âfandiṅ madarsa gîlanṅu na gim kulu, tuu du sîg tam wan, majalas tam wan, fircheṅ nîṅ ganiim wan, katab nigeti kulu, tuu ilawo ludun ela.

Majirinta Dar Masara molo Mâsar naka ila

Alle kaa kurnaṅu gani madari kâddusar îdirana, gani Jazire ira ilim âṅari inditen nîkerniṅa ila koy lândiru, kimiṅ îniṅa madarsaṅ mo uluna.

Hâgudu dusuṅo dar Mâsar waci ili Dar Masaro nda tâtturna, Sultan Mahamat Baharaddin ti koy uji mana nîyembo nesere lo, kimiṅ Dar Masara taṅa wîwo Mâsar giraye osinjeteyeka

gudura nunju, Jama Âzhar ira ilim tenjebenniye. Hâgudu kaa tîlo-tîlo nîke mbo, hâgudu kâddur tîran nîke mbo de yere. Yagu kaa Kase taṅa wî, kaa Mâsar nîke wîwo kaa “Mâsar mate” in urinniye. Ila gani îkerni ili, Jama Âzhar noṅ madarsaṅ Mâsar taṅa noṅ yere.

Yagune Sudan berig to tamina-kunuṅ, sossokaṅ³⁰ hâkkuma taṅa kâddur ûka-kunuṅ, majirinta Mâsar gâr nige ila mbo sultan mbo êneṅina. Sudan mo kooy Dar Masara taṅa giraye de dole yere, yagun kana gânika nî gi tîṅara-kunuṅ, sultan majirinta Mâsar njeba nusulu, bûrti Mâsar ta gu tûrsaṅa. Tûrsaṅa, majirinta kîjiraṅim nara wî koy saṅan wâlände.

Wâlânda ta ja gi, alle sultan jatta mbo nuṅ watiṅ mbo tûnjiniṅa ila tela. Ili du, sossokaṅ hâkkuma taṅa kâddur na ila nuṅurim waya gi ye, hâgudu majirinta du koroo fere ye, sultan-kede gudura enende. Dar Masaram nêreṅa ila kumusanjiṅ kû, kaa dar garbi lo Hij mo nîke ilawo nenjebe ûka. Tuu ânari ninditetiṅa du Jazire enjebenniye.

Bûrti Mâsar ta gu ûrsaṅa gi

Majirinta ila kosi nûtturarna yakan, ila nî ja dollo dar koy ûyom taka. Hâgudu giraye mbo kaa gâr nena mbo nîyembo ndaṅndaṅ ta yen, kaa ila i kimiṅ îniṅa kâddur madarsaṅ mo ndaca wândaṅina. Kaa alle kimiṅ îniṅa madarsaṅ mo ndaca îya nîrnaṅa ila koy, kimiṅ îniṅa madarsaṅ mo ndaca wândaṅina. Hâgudu kaa Mâsar ko nara ila du, mirsi Mâsar uriwo nar, Dar Masaram kimiṅ îniṅa gura wândaṅina. Mirsi uri ila i Hilmi, Nâjib, Jamal, Kamal, inko uriye, hâgudu mirsi tuu koy uriye.

Sultan Baharaddin ti girayewo nîyembo ṅoṅo, kaawo kooy gudura nûnju, kimiṅwo koy njiṅanta nuṅ watiṅa mbo inṅantiṅa

30 Sossoka ti hâkkuma ta hizib te.

mbo koy n̄u, h̄agudu warago katab ken katime ta gu rofol t̄u-ken kul ikenniye. Inko tena ilim, nayii w̄wo kooy b̄urti nda t̄aṇindirre, h̄agudu kaṅgi n̄rkari gi k̄yye-kede de waci.

Inko tige-de de, sene 1955 t̄uka. Ili molo de majirinta mbo sultan mbo w̄nina, ili molo ḡo nare gu, majirinta M̄sar ḡkeya usula. Kana igi koy Sudan berigko tamina-kunuṅ, sossokaṅ k̄ddur na w̄ lo, giraye Dar Masara taṅa w̄wo d̄ummo talana.

H̄agudu sossoka “Hizbal W̄tani Al-Itihadi” ira gi lo majirin-tawo n̄n̄jenu, sultan mbo t̄anaṅina, Dar Masara d̄ummo t̄uka.

Madarsaṅ Dar Masaram h̄akkuma taṅa ḡlaṅ na w̄

Madarsa ti de ḡlaṅ na h̄akkuma ta gi hasa madarsa “Jinene A” uri gi ye. Tiro molo madarsa Kajja ḡlaṅgi uri gi ye. Tiro molo du H̄abila noṅ Mestere noṅ, h̄agudu K̄rindaṅ noṅ K̄lbus noṅ yere.

H̄agudu madarsaṅ n̄uri mana Dar Masaram k̄yyendire, yagu sene 1955 ilim, daraṅi ti de ḡlaṅ madarsam katab nena ila, madarsa N̄ala ta n̄uri mana gi mo yere. H̄agudu îmana-kodo, daraṅ mbara n̄uka ila, madarsa k̄ali n̄ ḡlaṅ na gi me ye. H̄agudu sene 1957 ilim ḡimeya onoda, mbeli lar l̄rarnu waka.

H̄agudu madarsa Jinene ta n̄uri mana gim, k̄ddi ḡuca ta kimiṅwo sero n̄bi ili, Sultan Abdarahman Bahraddin te. Ti Dar Masara ta k̄jo lo, h̄abutu kooy koroṅ taṅa mo ye. H̄agudu madarsa s̄anawiye mbeli n̄ k̄yyendire, yagu waraṅko enarre.

Giraye k̄ali n̄ṅa

Giraye k̄ali n̄ṅa n̄yembo mal-mal enarre, yagu madarsa ḡlaṅ na gi madarsa Jinene k̄ali n̄ ḡlaṅ na gim, âfandiṅ ḡar nindigerniṅa ila i: Manira Mahamat Baharaddin, Fatime Mahamat

Baharaddin, Zenab Abdulmula noŋ yere. Hâgudu ŋgo giraye nî jam mûre gi yan koy, Dar Masaram gâr ke ninda ila i kimiŋ kâddur dar mo nâyirii nîŋ Dar Masara molo sule na ye. Hâgudu tajirta nîŋ kimiŋ mbo bâlus ta nîŋ kimiŋ mbo de yere.

Madarsa sâlawiye

Dar Masaram madarsa sâlawiye gîlaŋgu ena ili, madarsa sâlawiye kâli nû Jinene enanniyere. Yagu tîrimbil kimiŋ kâli kîjiraŋim kul, Jinene lo Fachir kul naŋi-de kîbilig ken kâli mbara tayana. Ilim madraso lar ken Fachir wanaŋa. In ken madarsa Jinene ta kâli nî gu lar ken madarsa mbeli nî ilim naŋ urmana.

Giraye njiŋanta mbo wândaŋina gi

Hâgudu giraye daraŋi ŋuri mana gi taŋa wîwo njiŋanta mbo igerniyere. Hâgudu ilim koy nasaŋana nîŋ kimiŋ de igerniye. Njiŋanta ilawo “masarif” ta urinniye. Hâgudu kima tara, mirsi unduŋa-kunuŋ de, jineŋ 12 sene taŋa ulusinniye. Yagu majirinta tuu njiŋanta kooy enin, tuu du caku enin, tuu du caki ta caku igerniye, yagu hâkkuma mbo nâyiri nîŋ kimiŋwo in de de ulusirniye.

Yagu njiŋanta inko ulusi gim, kûde koy kimiŋ kaa away nira nîŋa mbo, tajirta nîŋ mbo, njiŋanta i ira wî ba wanarndan, kimiŋ ŋgo giraye nîbi yan koy urayere. In ken, gi ta jam kimiŋ kâddur giraye le dar saba joŋgojoro wa-ken, tuu du âskariyo way-ken, tuu du nenee îniŋa saŋan binu nda enndan, madarsam êrenjirniye.

Hâgudu kimiŋ in de ula wî koy, aru³¹ nenee ila giraye ilisire. Wâkit ilim, binije waci ila jilabiye mbo tûkuye mbo de yere.

Yagu hâbutu nîyembo bîye igenni gi, kimiŋ kaa away nira nîŋa mbo, boko nasaŋana nîŋa mbo, nîyembo giraye kîbu kosi nûttararna ilawo njiŋanta kâddur mbo ulusinniye. Tunuŋge

31 Aru ira gi ti kaŋgi binu nenenda gi ye.

wasannden, giraye le âskariyo de lay êreña. Tuu du juri muta na gim wanaña ñori tayana. In ken Dar Masara tañ kimiñ gâr nena baka ûka. Yagu kimiñ gâru nena wî, tajirta nîña kimiñ mbo kaa hâkkumam nâyirii nîña kimiñ mbo de yere.

Giraye mâsik taña

Yagune kaa Sudan taña nîyembo dînko oñonere, hâgudu âjii lâja koy darko ñona nîña de ye. Sultan “Madraso nurake mâsik Mâhat dar mbe ta gim tayti” tîrnaña. Igi ta ja gim, mûdunta Sudan tañam kooy gani gâr igetiña hâkkuma taña yanda ena.

Yagu gani giraye nî Jinene ena iliwo, kaa bas ke kimiñ îniñawo îniñendire. Yagu kimiñ Masaraa hâkkuma ta gim wayto îya nîrnaña ilawo de îniñerniye. Yagu majirinta ilawo “bas mâsik” urinniñaye. Hâgudu gani tum du “tañi târii nî” urinniye.

Nîyembo rakisko eserenniye, yagu kaawo fayt giraye tonosiña, dar mo jek nomoño wâyirin, kaa nîyembo ûñurenniye.

Hâgudu Mâhat iliwo madarsa ñuri mano enaye, sene 1969 ili molo gô nare gu, giraye nî kâddi Dîktor Mahayadin Sabir uri ili kurnañu awun tena, madarso ñuri mano enanniyere.

Kaawo giraye nafar nendena gi

Alle kaa nîyembo koñori lo inde-de, giraye nû bûrtu osenden, kañgi bontolonko tayan koy, “Gire nûcaña wasi Mula ta kûru tiña gi” urinniye. Hâgudu kirfito nûcaña ilu, “Ili mbo de kîbin wasi Jahanab mo wanañteye” urinniye. Hâgudu madraso koy “Îndiye” giraye kuffarta nîña mbo, hâgudu Tûrukta nîña mbo igeg urinniyere. Madarsa Îndiye uri gu, giraye njicil geyawo dar Hîn lo wanarayaka, Îndiye urinniye. In risin kaawo giraye nafar endenarniye.

Makatar girayem gîkeya nû

Fâki Ibrahim Yaya Abdarahman ɲgo tire, “Amboro baba mbe tîya sene 1954 ilim madarsam andanaɲa gu, giraye nî jam kaa hille mbe taɲa mbo koy dîra alanniye. Wâkit ilim tîrimbilita wan, dîrije ijar taɲa wan kûyyendire, in ken mi makatarko jom de mîkerniye. Yagu waram joo kaɲ yoɲ as yoɲ mûɲunjerniye, mayi noɲ.

Hâgudu waram seden bîyee ila inden, kurako wasi ken nâmalanjarnu mûɲunjerniye. Sedeje nî kâddi gi ti amara ye, ti wasi ta dâyko nîyembo turake” in tîrnaɲa.

Kimiɲ Dar Masara mana Mâsar Jama Âzhar Chârif gîlanɲu sene 1955 naka îla i:

1	Umar Chârif (Umar Charifta, i de gîlanɲ Mâsar naka ye. Hâgudu kimiɲ tunuba taɲa nîɲ kul Jama Âzhar taka.)
2	Mahamat Chârif
3	Adam Chârif (Ti sado ³² nula ye)
4	Nûren Mahamat Chârif (Ti koy sado nula ye)
5	Âli Mahamat Chârif
6	Abdulaziz Ibrahim Ismayil (Ti koy sado nula ye)
7	Ahmat Tîjani Baharaddin (Ti koy sado nula ye)
8	Âli Baharaddin
9	Mukhtar Baharaddin
10	Dîktor Âli Hassan Tajaddin (Ti koy sado nula ye)
11	Dîktor Mahamat Hassan Tajaddin (Ti koy sado nula ye)
12	Ahmat Hassan Tajaddin (Dobolomko ³³ nula ye)
13	Umar Hassan Tajaddin (Ti koy sado nula ye)
14	Abdarahman Adam Âbakar (Ti du Chumu nîyembo ajalko kallo nula ye)

32 Sada ira gi sânewiyo nod ulusigiye.

33 Dobolom ira gi sada molo dole ye.

15	Mârgani Mânsur Bâdawi (Ti koy sado nula ye)
16	Âbubakar Mânsur Bâdawi
17	Âbubakar Abdalla Sâyid (Ti koy sado nula ye)
18	Îdiris Abdalla Sâyid
19	Mahamat Sale Yusif
20	Abdalla Yusif (Ti âfandi tûka)
21	Mahamat Abdalla Gamarawi (Ti majirinta Âzhar naka wî nî kâddi tûkarre)
22	Sileman Abdarahman Ahmat (Ti koy Mahamat molo gu do majirinta nî kûjo tûkaye)
23	Ishag Rîzig-alla (Ti koy sado nula ye)
24	Îdiris Rîzig-alla (Ti koy sado nula ye)
25	Ishag Rîzig-alla (Ti koy sado nula ye)
26	Abdulwahi Hassan Adum (Ti koy sado nula ye)
27	Mahamat Îdiris (Ti koy sado nula ye)
28	Mahamat Yakub Bachar (Ti koy sado nula ye)
29	Âbubakar Mâhdi Mahin (Ti koy sado nula ye)
30	Âbubakar Mahamat Hissen (Ti koy sado nula ye)
31	Âbubakar Mahamat Adam
32	Hassan Mahamat Adam
33	Bâchir Âbdulgadir
34	Abdalla Kamis Adam (Ti koy sado nula ye)
35	Hassan Kamis Adam
36	Âli Tongo
37	Mustafa Abdulmajid
38	Âli Abdulmajid
39	Âbdulgasim Ibrahim (Ti koy sado nula ye)
40	Mahamat Âbdulgasim
41	Abdalla Bâchir (Ti koy sado nula ye)
42	Abdalla Hassan Zâmbur

43	Kher Hassan Zâmbur
44	Mahamat Hassan Zâmbur
45	Ishag “Hana” Âbakar
46	Abdulaziz Umar Imam
47	Arbab Yusuf
48	Mahamat Bilo
49	Mahamat Ahmat Harun (Ti koy sado nula ye)
50	Hissen Harun (Ti koy sado nula ye, hâgudu Abdarahman molo gu do chekiyo nulanni ye)
51	Îzaddin Ibrahim (Ti koy sado nula ye)
52	Abdalla Chekaddin
53	Mahamat Dafa-alla Ajab
54	Mahamat Abdarahman
55	Mahamat Âbubakar
56	Âli Mahamat Âbubakar (Ti koy sado nula ye)
57	Sâbil Abdarahman
58	Ahmat Abdarahman “Sotalarab” uri gi (Ti koy sado nula ye)
59	Âli Adam “Ibrahim Âli Adam ta baba”
60	Ibrahim Bachar Noman
61	Abdlla Mahamat Rîzig
62	Yakub Rîzig
63	Ishag Mahamat Rîzig
64	Hassan Mahamat “Hasuna”
65	Mahamat “Uztaz Tacha ta baba”
66	Mahamat Ishag
67	Mahamat Adam (Chek Kase ta)
68	Hassan “Al-Gamar”
69	Ahmat Mahamat Kâmun
70	Abdalla Hassan Gasim

71	Mahamat Âbdulkarim
72	Âbakar Dida
73	Adam Abdalla Gasim Usman Bahri
74	Hammat Ibrahim
75	Mahamat Adam Nimir
76	Mahamat Bachar Atim
77	Îdiris Barke
78	Ibrahim Mahajir

Nânjafira sultan mbo majirinta Jama Âzhar naka wî mbo enannîg

Majirinta murabbañ mo katab mena wî lo, i de gîlanġu Mâsar nakarniña yere. Ila lo dar mo lândir darko dâyko nda enarniye. Hâgudu kuruñ toresin, bûrti siyasa nû onosiña. Ilim kûde i bûri mayagine siyasa nîñ esina, inko ena gim, kosi siyasa nîñ âmbutturaja, majirinta Jama Âzhar taña ganii mbara ûka.

Ganii mbara na ila i tu “Hizbal Wâtani Al-Itihadi” uriye, ti kimiñ fâkije nîña mbo kaa away nira nîña mbo giraye nonosinje ye. Ila nige gi du Abdalla Hassan Zâmbur uriye. Hâgudu Abdalla Hassan Zâmbur ti siyasa nî ja gim nîyembo nînaña yere, hâgudu waldamañ taña Abdulaziz Umar Imam noñ, Kher Hassan Zâmbur noñ, i siyasam nîyembo nâriñanniña yere, ja sultan ta gim.

Sultan ti du kaa “Hizbal Umma” taña wîwo nîyembo kanaa îniña tinen, majirinta tuu Hizbal Umma ta mana ano lamesin, sultanko kano nda enjebena. Njeba îni gi du, “Som tu kiñiñ sultanko muyti ru musaddasta rokesin bûrim êreña” in ru enjebena. Majirinta Hizbal Wâtani Al-Itihadi taña du, kana gu kinañ majirinko tu nenjebena mano urcana.

Sultan du njeba gâr kenu, ñgo tîrnaña, “Majirinta kana gu

na nena wîwo tuu kîbina nare!” tîrnaŋa. Kîbin wanara wî, kûjo îni gi, ti Abdalla Hassan Zâmbur te. Intawo kîbinu Fachir ûrsaŋa, nasa gu kooy ûrana wabaŋa. “Gi ta kawo tâŋgit minaŋde, kûjo lamina ndû no nus!” in nira wî, nene Al-Wâtani Al-Itihadi taŋa ye.

Hâgudu Sâyid Zâyad Hassan Arbabko, Hizbal Umma taŋam kâddu gani Mestere tam wanara gim, kalala orona tenen, Abdalla Zambur îya tîrnaŋa. “Tâŋgit minaŋdo minaŋa, kaa kambaswo kalala osoyo, hâgudu kalala joya gi kambas nî yande wâkit mîni gim,” in ru tûrana. Yagu Hizbal Umma ta kâddi Abdarahman Mâhdi ŋgo tire, “Kalala joya igi tento tenende, kamba yoŋ iyaŋa yoŋ kima yoŋ, dar Sudan taŋa kaa alle na wî i osenden, kalala osoyenniye.” Inko nîrnaŋa wî i kaa mbara ye, Abdarahman Mâhdi noŋ Âli Mârgani noŋ ye.

Majirinta acaŋaŋ wî

Majirinta ila i lo, gâyiriya Dar Masara taŋa nandalaŋenniŋa ye, bîyee mbo kallaa mbo ndeto, dîra moyoŋ koy, sultan kano ti yando tûranan koy, i de gîlaŋ kurnaŋ sultan mbo kanaa nânjafirenniŋa ye dîraŋ mo.

Hâgudu sultan bîyekandu kânu dar mo tândaŋinan koy, i kurnaŋ kanaa ilawo kulu, hâkkuma taŋa kâddunjar mo nîniŋgerniŋa ye. Minaŋa, gojeya kâmari dîginiye nîŋa igendito, kaa dar garbi taŋa i hâbi dîginiye ira gu kaa kâmari nenewo de indige gu osire. Hâgu wandadala gu, kambas mbo mûcoo mbo kooy de indige gu tîjiŋara. Hâgudu gâyiriya sijin âmir ta gi mana ila koy, kaa tuu îya nira îŋara minaŋa.

Hâgudu kaa sijin mo rûsaŋ ene ilawo, gâyiriya kadumaŋ nîŋa mbo majirii nîŋa mbo wânayire. Nâyiriya îni gi, saa gûŋugusim nûndunjisa mbo kâtaf tam nonorta mbo kadam

indigere. Yagu wâkit ilim, sâfiyeṅ Dar Masaram wanarndirre, ili molo dûmmo wanara. Hâgudu sâfiyeṅ wanara-kunuṅ, dôgodigta ken, sâfiyeṅ mbara norta wândaṅina. Saa ênerinniṅa ilawo sultan mbo nâyirii taṅa mbo wandaṅerniye.

Hâgudu sultan ta iyaṅa Tarig nî da, kaa kambaswo saa nûndunjusa gu îya tîrnaṅarre. Tarig nî da tîkala gu, kaa kambaswo away nindiro rakas geya yen, îya tîrnaṅa. “Kaa kambas i juri taṅa de ye” tîrnaṅa.

Caki tu dollo du ûren minerre, Hizbal Umma ira ili ta ja dollo, Hizbal Umma ira gi wâkit ilim ti de njuṅṅa yerre. Kaa Hizbal Ummawo nûrci ila Mâsar ko Jama Âzhar gâr ken wara-kunuṅ, kanaa sultan nomoṅṅdo tâyiri ila kooy îya îrnaṅa. Giraye Âzhar taṅa wîwo, kaa tuu ndeleṅ kul kaa tuu eleteyandire, kaa Dar Masara taṅ kooy mbo, hâgudu Dar Gimir taṅa mbo, hâgudu sutuṅ kooy mbo wanaṅtiṅayere.

Mâsarko âsso mîrnaṅa, hâgudu kaa i de gîlaṅ bûrti Mâsar to lûtturaṅ gâr nena ila âsso mîrnaṅa.

Jat majirinta nî

Wâkit ilim, jatta îniṅa âbbo nuburuṅa noṅ muṅani noṅ, fîlta wanjana noṅ gaga noṅ, gîrfe sî ta baram nda oynin kul îkerniye. Ili ti mâmun makatar ta yen, kaa kooy osirniye.

Hassa koy, gîrfeṅ ila majirinta alle Mâsar nakanniṅa bûgam ninda ila nîṅ taṅ mo nduṅ ene. Korbiṅ majirinta ila nîṅa wî, âmin-âmin koy kitabta mbo mujallaṅ mbo biṅ de ene, sininta kâddur de nuṅuna.

Majirinta i gâr ke-de kâddur ṅun, giraye dole nam ko gâr kesin kar alle ena ila landir îkalan, giraye alle na wî ṅundii de nda ûkasi.

Gâdiyeñ hillem wayawenniña wî

Dar Masaram sultanko ma unduñda ilim, gâdiñ kañgu kirama entiyen, kaawo nîkarisin kañgu kirama igere, wâkit ilim.

Kaa tîran gâdiyo ige gi du mâsik mo yere. Hâgudu hille taña nenee koy hâbutu ene-ken, dîra îni mâsik mo de yere. Chek hille ta gu du “kâlîfe” urinniyere. Hâgudu kâlîfe ira gi, ti lo dîrañ hille tañam kûjo ye. Hille tañ nenee kaa kâddusarwo endeleñin, kâlîfe mbo gê nuñ kanaa nûka ilawo wayawenniyere.

Hillem kano ne dîram unuñan, kañgi hille ta kano ne nûrante tinda-ken wânjarindiye, wâru ûñ-ken tûregiye, kanaa ûre-de kar tarka ila. Kañgi hille mana ti sibina yan koy, kano tûranto tene-ken oñorendaye, îya du indirndayerere.

Dîre hille ta gi ti wâkit tîlem nônodisenda ye, yagu chek ti de sîkal tena, gâdiye ba tîyndan, âjawitta³⁴ mbara yoñ sîkal turuñin, kana gi tîyan haddiye, lala tîyndan ajalko lamin le wârcawiyere. Hâgudu kañgi nandañana gu, chek tîle koy kirama nda tunduñteye, yagu âjawitta osteye, chek kañgu ba kirama tena tunuba taña mana ko âjawitko kul taran, kana ilu landir îkalteye. Chek ti du tiro bas eno tîkalteyande, kallikandi mbo de landir îkalteye.

Kirama

Kirama kañgi nandañana guwo nda unduñtiyan, gîlanğu jâniye ta gu nosiñ-kodo, kirama âjawitta i de nda nduñ-kodo, chekko indilin toñoninin igenniye. Hâgudu bûrti tu dollo du, chek ti

34 Âjawit ti chek mbo gê gani gâdiye tam nuñugusi ila ye.

de kirama nandaṅana gu nda tunduṅin ken-kodo, âjawitta du chek tunduṅa gi molo dûmmo ûmmanin, kûcaṅ nda undunḅinniyere. Yagu gâdiyo landir îkalteyan, mâlik koy tinnde-ken ûcenniyere.

Hâgudu kirama kaṅgu nda unduṅa ba tîndiṅaran, chek hille ta gi taṅa koroom de indeteye, yagu âjawitta koy osgi mbo teneteye. Hâgudu chek kurnaṅ mâlik hâkuraṅ nî nene gu ko, kirama ṅû tenin, nêreṅa ilawo du chek mbo âjawitta mbo tîran, kaa hille taṅa kooy mâsik mo îdiranin, kirama ilawo inaye, kaṅgi kirama nda unduṅa gi mbo gê de.

Kirama nduṅa gi du kaṅgu dâlul geya ye, hâgudu kirama kaṅgi nda unduṅa gi hâbi tene gu ulusinniye. Kiramam ulusinniṅa ila i tûkuye yoṅ mûkuldi âṅari ta yoṅ, malta nîjiri tîce yoṅ dee yoṅ jôci yoṅ, hâgudu koyo ônomisem du kâcamuu yoṅ fîlta yoṅ asee soror yoṅ ulusinniye. Hâgudu hâbutuu tuum du ṅori yoṅ kenkeṅa yoṅ, kaṅa yoṅ torboṅa yoṅ, joka yoṅ tene gu ulusinniyere.

Sijinta guru igerniṅa wî

Alle sijn kûyyenden, iyaṅa yoṅ kamba yoṅ tandaṅanan sîṅge goṅim ucunḅin, hâbutu ndîṅar tujurnin wacacenniye, ndûm bîyo igendaye, nîyembo bîyo tenan awosendo.

Jamanko sijinta kûyyere, yagu sijn ta ganim hâbi tu “tûkurke” uriye, âdumo nar, âgu ṅurim kaṅgi ta joṅi tayte nanno leṅen, hâgudu âgu tu bûto kôr ento leṅen, kaṅgi jâniyan gi joṅu tay-ken kôr igegiye.

Tûkurkem kaṅgu joṅu nday kôr ba enan, ṅgo tigen koy, tîle to joṅu saṅan tîndiṅarndiye. Hâgudu kaṅgi ilu mâsik mo kamim, âyṅge dir-dir moyoṅ, wasarṅa nîyembo kîrima tira gi moyoṅ, eleken, bûgulaṅ muturakta kul malanjo-malanjo rujo dalul igenniye.

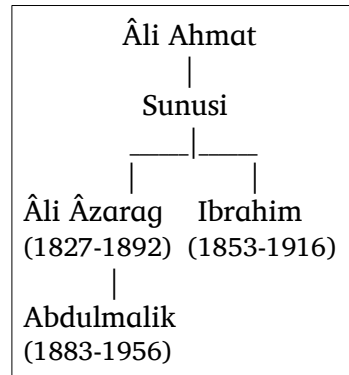
Yagu înesinte tûkan, tûkurke molo îndîjarin, nuba taña mbo gê daram nuñ tînesinin, landir tûkurkem kôr igenniyere. Hâgudu sugurti mo yan du kucuñ ilisinniye.

Hâgudu sijnin tu du, âgu kûllañu sereko in suru, tañu kedel dole rucu ela, ninda ilim jâniyanko ulunin, joo nda efela ilawo tonodin de ûtturarniye. Hâgudu âgu gi ti nîyembo sereka yeka, kaa tîle înu sañan oyosirendirniye.

Gâdiñ Dar Masaram

Gâdiñ Dar Masaram sene 1884 lo 1956 nayi gu, sininta 72 uñuna.

Yagu ila i kooy tîyarce mbo de yere. Ila i Âli Âzarag Sunusi ta kima Âli ta kima, Ibrahim Sunusi ta kima Âli Ahmat ta kima, Abdulmalik Âli Âzarag ta kima Sunusi ta kima Âli Ahmat ta kima ila, i lo gâdiñ lo kana “Cheriyâ Islamiya” tira gi mbo de nâyirinniña yere.

Gâdi gîlañgu saltana Ismayil Âbdulnabi tañam nâyirinni gi, Fâki Âli Âzarag kima Sunusi ta, kima Âli Ahmat ta, kima Umar ta, kima Mahamat ta, kima Adam ta ye. Hâgudu nuba taña Humer kima Saba ta, kima Yachejib ta, kima Yarib ta, kima Gahtan ta ye. Luña ta gi sene 1827, hâgudu wâkit gâdi tûkarni gi du 1884 yere. Ti gâdi lo kadam ke sininta 12 tuñuna, Sultan Âbakar Ismayil mbo. Hâgudu lîsa ta gi du, sene 1892 ilim tîya. Gimisa ta gi du hille Chañgalba ira Kîrendik molo saba do imisiñanniyere.

Hâgudu gani ta gim, tîyar ta Ibrahim, Sunusi Âli Ahmat ta kima tuñuñarniyere. Tiro luña ta gi sene 1853 uñanarniye. Hâgudu

gâdi gûkasa gu du sene 1892 tûkarniyere. Hâgudu gâdi tûka-kunuŋ, sininta 20 tuŋunarniye. Hâgudu lîsa ta gi du sene 1916 tîyarniyere. Tiro uŋana molo sininta 63 nenenni yere. Hâgudu gimisa ta gi du gani Ardamatam matar Jinene ta gi mbo munje na gim imisiŋa.

Ti Sultan Âbakar Ismayil mbo du kadam nena yere, hâgudu Sultan Mahamat Tajaddin Ismayil mbo du kadam nenarni yere. Hâgudu Sultan Mahamat Baharaddin Âbakar Ismayil mbo du kadam nenarni yere. Tiro Mula raham tenni, ti kûri ta kalla yere. Ti “fago” koy gâr nenarni yere. Hâgudu kitabta tuu koy nîyembo gâr nenarni yere. Hâgudu hukum ta gim koy, bûrti Mula tira gi mbo de tigere. Hâgudu tu mbo kû tu tilisindire, hâgudu hâbutu nûka tindoŋ, kaa lo êŋinoŋ nûrim lay torgorerre.

Gâdi Ibrahim Sunusi ti tîya, tîya ili sene 1916 yere. Hâgudu ti tîya, tîyar ta gâdi gi ta kima Abdulmalik, Âli Âzarag Sunusi ta kima, Âli Ahmat ta kima, sene 1883 uŋanarniyere. Ili lo sene 1916 ilim baba ta ta tîyar Ibrahim Sunusi ta ganim gâdi tûka-kunuŋ, sininta 40 tuŋuna, ti Sultan Mahamat Baharaddin mbo du kadam tena, hâgudu Sultan Abdarahman mbo du koy kadam ken sene 1956 ilim tîya. Mula raham tenni.

Ti sininta 73 ne-de tîya, hâgudu tiro ndûruk Tîrti muta garbi nuŋgusa “majalas” mâtine Jinene ta gim imisiŋarniyere. Ti kaŋgi nîyembo kalla yere, hâgudu tiro Mula saburko tûna, kaa lôriŋir kar ûyo taŋam uŋuŋan koy, kallikandi mbo de torgorere. Hâgudu ti bûrti Imam Malik ta gi mbo niyenni yere. Hâgudu ti nânanirenda lo, Mula tira gu de niyenni yere. Hâgudu târikta juriŋ Sudan garbi nûka wîwo kooy tosire.

In ken gâdiŋ mbo sultanta mbo kadam nena ila i:

- 1) **Gâdi Âli Âzarag** Sultan Âbakar mbo sininta 12 kadam nena yere.
 - 2) **Ibrahim** du Sultan Âbakar mbo sininta 6 kadam nena yere.
 - 3) **Ibrahim** Sultan Tajaddin mbo sininta 6 kadam nena yere.
 - 4) **Ibrahim** Sultan Baharaddin mbo sininta 8 kadam nena yere
 - 5) **Abdulmalik** Sultan Baharaddin mbo sininta 34 kadam nena yere.
 - 6) **Abdulmalik** Sultan Abdarahman mbo sininta 6 kadam nena yere.
- Jâribe tîle mo de gâdikandu sininta 72 nuɗunanniɗa yere.

Gâdiyeɗ Dar Masara taɗa

Gâdiye dala ta gi, koti molo dûmmo na, chekko nalfina wî de ye, gâdiye koti ta gu sultan de tigenniyere.

Sultan Hajjam ta gâdi gi Abay yere, hâgudu Âmir Ismayil kimiɗ taɗa mbo na nî gim, gâdiɗ îniɗa jâribe tîle molo de yere, i du sutu îni Bôrno yere, i kooy Fâki Âli Âzarag taɗa kimiɗ yere, Kuɗga indirka, Dîrijel kar hâgudu Jinene wayarniyere.

Gâdi tu kanaa Mula taɗa “Cheriye” mbo de nayawe tinderniye, yagu sultan ti koy gâdi lo, gâdiye ena gu, landir sîkal keɗek tenin wayawerniye, hâgudu gâdiyeɗ kâddunjar ilawo mahkama ta fandaɗ ilim de ken tayawerniyere.

Hâgudu tu dollo du gâdikandim Bôrno koy indirre, yagu Gâdi Zâkzaki de yere ti du Hawusa ye.

Gâdi Zâkzaki

Gâdi Zâkzaki tiro mirsi taɗa Mahamat Umar Zâkzaki urinniyere. Gâdi Zâkzaki ti kaɗgi mbarlaɗa gâdiyo nigerni mana ye,

ti kaŋgi kâjo ta nîyembo awun tigen, kaa kooy ajab irniyere. Ti fâki lo kanaa Mula taŋa nîyembo tosire, hâgudu ti Jinene kar tayi gim, giraye nîyembo koso kar taya, Sultan Baharaddin tiro gâdu tunduŋarniyere, mahkama nuri mana gim. Hâgudu ti nîyembo gâdiyo lila mbo ken tayawen, kaa kooy ajab irniyere.

Gâdiyeŋ koti taŋa

Gâdiye koti ta ilu, sultanko de nda enjebenniye, ba sultan dîye nda tunduŋan, ajalko enin, nuya gi taŋ nenee wî ajal ilim nda ênerirniye. Ba wanar-kede ajal ilu indilinan, sultan nâyirii taŋa tunduŋanin, hille îni moyoŋ, gani malta saa wandaŋe moyoŋ, ko malta warka ilawo, kaŋgi tîle taŋa yan koy, ila molo de dîye nîŋa kul, hâgudu joo taŋa koy kul îkerniye. Hâgudu kaa nuya gi taŋ nenee kurnaŋ maltawo toronu, kaŋgi malta nda ula gu nda walasirerniye.

Yagune nda uya gi taŋ nenee “Mal mbo koti mbo mûndulndiye” ba ira-ken, sultan tuyte mbo de hakam ken sijin ta gim naŋ tûrsaŋin, mbîri kaŋ tuŋun-ken, nda uya gi taŋ neneewo turuŋin wa-ken, kusaŋko njindi kaŋ kaa warniŋa mbo kaŋgi sijin mana gu ndîŋaru nûyu, “Kanaŋa ti kîni gu ken tuya gi noŋ de kena luyi!” ru tûnu-ken naŋ wayawerniye.

Inko de ke hakam ke inde-de, Îngiliz kar sîkalu bûrti hukum to Dar Masaram igeto nda tunduŋa, hâgudu jo 26 aye 3 sene 1929 ilim, kanaa ke kaawo Dar Masaram orgoretiŋa tunduŋa. Kaa tunduŋa ila i:

- 1) **Fircheŋ mbo dalaje mbo** hâkuraŋ îniŋam kanaa sibinaa wîwo, i de wayaweto nda tela, alle dûmmo ke wayawerni gi noŋ de.
- 2) **Mahkamaŋ kâniŋa wî** koy ganii as teneneŋera:
 - a) sultan ta mahkama
 - b) gâdi ta mahkama

c) gâdi tîle n̄uṅ tîndinasi noṅ

d) gâdi awun nige gi ta noṅ

Hâgudu mahkamaṅ wâyiri wî i hâkkumo nda nundumaṅda nîṅa noṅ, kanaa kotiṅ nîṅa nî noṅ, hâgudu majirii nî noṅ.

Yagun hâkkuma Sudan ta gi mbo Dar Masara mbo niṅiṅirarniṅa yere. Hâgudu mahkamaṅ wî i gâdiyeṅ nîṅa w,î Ardamata dûkum hâkkuma ta gim nakinda ye, yagu hâkkuma nda tanaran, i osi gi mbo ken wayawere.

Hâgudu mahkamaṅ wî i jâniṅ kaa gemam nûkasi gu tiso enendaye, ila i:

a) gemaa âlo lo wanara dûni yanda ila nî noṅ

b) kaa Mâsar lo nara ila noṅ

c) kaa hâkkuma mbo nâyirii ila noṅ

Yagun bûga ta kûjo “mutamat” ira gi, hukum mahkamaṅ wî ena gu teletiyonṅ caciyonṅ tu tentiyonṅ, tiro molo ye. Inko de kâyiri inde-de, berig Sudan ta gu wamina.

Ili molo gi dol lo, kûjo gâdiṅ nî ili, kano aye 8 sene 1957 ilim, mahkamaṅ tuu Dar Masaram bûgaṅ mo ento tûrana. Kûjo gi ti Gâdi Yaya Umran te.

Wâkit ilim mahkamaṅ 12 ye. Ilam kaṅ na wî i: mahkama sultan Dar Masara ta gi noṅ, hâgudu mahkamaṅ mbara na wî du, mahkama Dar Masara ta kooy na nî Gâdi Mahamat Umar Zâkzaki ta gi ye, hâgudu Mahamat Dar Gimir ta kooy na nî Sultan Usman Hachim ta gi ye.

Mahkamaṅ mbara na wî mbo, hâgudu mahkamaṅ âday na wîwo du, injiraṅa gi mo ye, gâr kena sîkali:

	<i>Mirsi mahkama taɗa</i>	<i>Mirsi kùjo taɗa</i>	<i>Gani hakam tigete gi</i>	<i>Darjeɗ mahkamaɗ nîɗa wî</i>
1	Bûga ta nuri mana gi	Mahamat Umar Zâkzaki	Dar Masaro kooy de ye, yagu Dar Gimir sule ye.	a) Gâdiyeɗ hâkkumam naɗ wayawe wî sijinko sininta kaɗ molo ûyom nîkenda gi ye. Hukuma du 200 Jine molo nalfinnda gi ye. Ruca du mahkama kâddi gim igegiye.
2	Kulbus Dar Gimir	Usman Hachim	Dar Gimir lardi ta molo kooy de ye.	b) Gâdiyeɗ hillem de wayawe wî i: Hukuma îniɗa 200 Jine nalfinnda wî ye. c) Kaɗgi nandaɗana gu hâbii ganii îniɗa ilam ene ila mbo unusegiye.
3	Mestere	Yakub Arbab	Mestere, Kariye, Bîr Tebit	a) Gâdiyeɗ hâkkumam naɗ wayawe wî sijinko sininta mbara nalfinjenda, hukuma du 100 Jine nalfinjendaye. Ruca du mahkama kâddi gim urceye.
4	Arara	Hasaba Al-Karim Âbakar Nindikonji	Firchekandi Nîndiko Adam ta gi noɗ Wenegaliya noɗ Charaw noɗ Yakub Âdiɗgi ta gi noɗ ye.	b) Gâdiyeɗ hilleɗ mo wayawe wî i: hukuma îniɗa 100 Jine nalfinjenda wî ye.
5	Hâbila	Namsa ta baba Abdulgadir	Nabare, Kamaran, Hâbila, Gûbbe, Maɗarsa, Mâgarura	c) Kaɗgi nandaɗana gu hâbii ganii îniɗam ene ilawo ndîɗ unusegiye.
6	Murne	Alhaj Mahamat Hassan Ndirka	Firchekandi kooy na nî Abdarahman Nûren noɗ Yusif Abdulgadir noɗ ye.	

	<i>Mirsi mahkama taja</i>	<i>Mirsi kâjo taja</i>	<i>Gani hakam tigete gi</i>	<i>Darjeñ mahkamañ nîja wî</i>
7	Kîrendik	Tajaddin Fudul ta baba	Firchekandi Âbakar Zîber ta gi noñ Âli Hanno noñ Ismayil Taga noñ Chalbi Mahamat noñ	
8	Abu Suruj	Musri ta baba Baharaddin	Gani Asungorta nî mbo Mâraritta nî mbo hâgudu Garga noñ Madmuri noñ Chali noñ Arigat noñ ye.	
9	Siliya	Ahmat Mâhdi Mahin	Dar Jabal ta nî kooy na nîg	
10	Al-Bandar Mahkama Al-Umnda	Hassan Jibiril	Firchekandi Jinene ta dar tañ kami mana wî	
11	Jimeza	Abdarahman Ahmat Bede	Ka Hawayta, Mâraritta, Gimir, Mahadi, Tarjam, Marasi, Ndûrukta kooy na nî ye.	

Bûrti kaa Masaraa alle guru iyenni gi

Bûrti Masaraa sultanko ene-kede kîbin iyenni gi, bûrti ili ti hâkuraṅ mbo dîngarta mbo Masaraa i “koyoṅa” urinniye. Hâgudu koyoṅa gi ti namalanjirna lo hâkura mbo nûne ye, hâgudu mirsi tu du “kâraṅgal” urinniye. Ti bûrti sultan mo koy “dîngar” urin osi gi de ye. Hâgudu koyoṅa yakunuṅ hilleṅ kâddur nene gi ye. Hâgudu koyoṅa ta nene gi ti sutu ta kûjo ye, hâgudu koyoṅa ta nene gu tiro “dala” uriye.

Hâgudu kâddunjar hilleṅ nîṅa ila i dala ta ganim nâyiri yeka, masarak mbo “kâlîfe” urinniye, yagun ârinjek kanaa waya-kunuṅ, koyoṅa ira gi mbo kâraṅgal ira gi mbo “hâkura” de kuru, hâgudu “dar” uriye. Dala ira guwo du “mâlîk” kuru, hâgudu sultan sona urinniye, yagu kâlîfe ira gi ârinjek kanaa mbo koy “chek” de yekan orgoloṅiṅaye.

Hâgudu Dar Fur ta bûrti gu orgoli gim, ṅundu in ûndula kûyyende, Dar Fur mo alle sultan kâddi gu “Chartawi” urinniye. Hâgudu wândariṅa garbi na ru urinniye. Ila molo hâbutu kâddur de ûrgurtarna.

Tûrukta mbo Mâsariyinta mbo ma warnda ilim, Dar Masaram fircheṅ as de yere. Ila i : 1) firche N̄nerēṅ nî gi noṅ 2) firche Fûkuṅaṅ nî gi noṅ 3) firche Mestereṅ nî gi noṅ 4) firche Mînjiri nî gi noṅ ye.

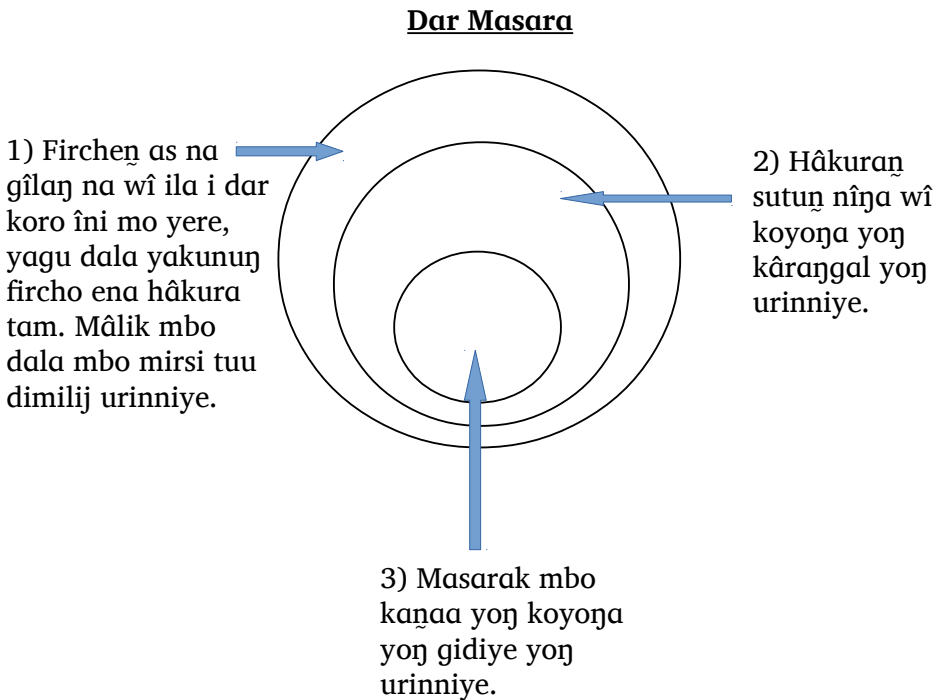
Hâgudu Îṅgiliz Mâsari tara-kunuṅ, Dar Masaro fircheṅ kâddur eneṅeṅera. Hâgudu firchekandi gi ti koyoṅaṅ kâddur tenere, hâgudu firchekandi gu dalaje molo undunṅinniye, hâgudu firche ti bûrti ṅundi gu nûrcinni ye. Yagu waldamaṅ taṅ dalaje wîwo neṅelenda ye, hâgudu firchekandi gi ti sutu tîlem de nusulnda ye,

kaŋgi hâbutu koso kaa mbo kallo nâyiri ilu de undunjinniye. Hâgudu dala taŋ nenee molo de undunjindaye, firchekandi Kino ta gu nda tûka gi noŋ, i dalo sutu mano unduŋnde. Yagu sutu Matarmbe mano Hassan Jukutiwo unduŋa.

Fircheŋ Dar Masara taŋa mbo Ârinje nîŋa umndaŋ mbo hâgudu sutuŋ tuu Jabalta mbo Ereŋa mbo, bûrti gâyiriya îniŋa nî gi, gâyiriya Masaraa nî gi mbo nûne ye. Hâgudu hâkura yoŋ dîŋgar toŋ gaŋgaŋ dalakandi ta yoŋ ye, hâgudu tuu nas ira gu nenee ye, yagu i ŋuri înim nânîkinda ye.

Dar Masara

Ganii but-but eneŋeŋeraye dîsir na injiraŋa gim sîkal:

III GANI MASARAA NÎ

Gani Masaraa nî alle guru lo koy Masaraa i gani îni inda gi mo de ninda ye, kaa kanaa kâddur de ûre, yagu wâkit wara gu nosgi kûyye.

Masaraa tuu i ser-de ganii îniyam ninda ye, tuu du sutuñ tuu mbo rûgurtarnu ninda ilawo “Masaraa Hoch” uriye, hâgudu Masaraa sutuñ tuu mbo rûgurtarnu nindanda ilawo du “Masaraa” de uriye.

Dar Masara ti Dar Maba molo saba nûkasi ye, hâgudu Dar Fur molo du garbi nîliye ye, hâgudu wâsikandi to joo mbîri mbo efereye, cukankandi to du joo aya mbo efereye. Masaraa i kaa cukani yande, wala dortola yande, nuri-nuri na ye, hâgudu fariñi îni du ililibaye.

Dar Masara tiro lardi ta ja gu bûri kañ mbo osiñaye:

- 1) Dar Masara sene 1874 ma tû-kede saltana Furta nîyam tinda ilim
- 2) Dar Masara saltana unduña molo sene 1874 gô do sene 1922
- 3) Dar Masara sene 1922

Dar Masara sene 1874 ma tû-kede saltana Furta nîyam tinda ilim

Furta nîyam tinda ilim, Dar Masara ti kûcañ tîle nûkindirni ye, yagu ti sutuñ-sutuñ kinjinjirin mâlikta mbo dalaje mbo de ne inderniye. Yagu lardu kaa kooy osgu igerniye, hâgudu ganii mbara niñiñira ye:

- a) Caki Dar Mabo nâbañina gi, “Saba nag” uriniyere, ti agit saba na gi tañ koroo mo yere, lardi to osiniyere, Tirja Dar Maba molo

saba urinniye, hâgudu muta kanaŋ du gani Masaraa Hoch urinni, mutu ken ko dar Bero fâŋin, hâgudu dar Ruŋa nîg fâŋin, hâgudu dar kaa Karaa ira nîg nâbaŋina ye.

b) Caki Dar Fur kanaŋ naŋ, tiro “dar Garbi” uriye, dar Garbi ti koroo mâkdum taŋa mo yere, lardi garbi na gu Tirjo Dar Fur urinniye, yagu caki muta na gu lardi to nosgi kûyyendiye, yagu Masaraa ilawo Masaraa Âmbus urinniye, hâgudu nîdirana ilawo Masaraa urinniye.

Dar Masara saltana unduŋa molo sene 1874 molo gô do sene 1922 ilim

Dar Masara ti saltana taŋa wî 1875 lo 1922 molo gô do unduŋaye, ilim Masaraa Dar Maba molo sabam lardim nindirniŋa ila, âmin-âmin koy mîdiriye madaldi Asuŋa uriye.

Hâgudu Masaraa Dar Fur molo lardi garbi na gim ninda wî wan, Dar Jabal ta nî gi wan, "Jabal Mun" hâgudu Dar Ereŋa wan, wî kooy Dar Masara mo de ye. Yagu lardi sutuŋ nî gi de teneneŋeraye.

Dar Masara sene 1922

Dar Masaro sene 1922 lardu îŋa, hâgudu dar Cadko dôlo ena ilim, Dar Masara ti Dar Jabal noŋ Dar Aboje noŋ, hâgudu Masaraa garbi mâkdumko nenee wî wan, hâgudu Masaraa muta na wî wan, hâgudu gani Siŋarta nî gi wan, hâgudu madaldi Kajje todorona wî noŋ, madaldi Âzzum Mâgurura do todorona wî noŋ, kooy Dar Masara ta saltana mo de yere. Yagu saltana Dar Gimir taŋa wî saltana Dar Masara taŋam kûde de ye. Yagu darje îniŋa nenerniŋa ye.

Lardi Dar Masara ta

Lardi Dar Masara ta garbi na gi ndâṅa to rî hille Jîmeza Haraza Aboje nî gi molo ndâṅin, muta do hille Gûndo Masaraa nî gi do kar, hâgudu garbi dollo Mâraritta nî lardi gu do Gargire wo kar, lardi Mâratinṅ mbo Aboje mbo ene gi do kar, gani kuma Turane ta gi do kar, hille Melle Aboje nî gu tîṅar, hâgudu kuma Jûlo Aboje nî gi do kar, muta garbi nanjaṅ, madaldi Ab-Geleṅ nakakare gim kar, lardi Aboje nî gu tîṅ, madaldi Ab-Geleṅko rucu âlo lo ko garbu ken, Giles ko nanjaṅ, Ûrkulu ko Lutok ko Kere ko Kâwde ko, hâgudu Lonḡe madaldi Hamare ko, kûmaci Lonḡe taṅa ila tîṅ, lardi Maba nî gu tîṅ, lândir sabbu ken lândir Fôje ko Chokoyo ko Coṅgore ko Kodolok Kendejem ko, hâgudu Kâṅgur ko Chîchi ko Kûrbulaṅ ko Tîrke ko Gunjare ko, Hajis ko Dûd Kunjara nî gim ko Rataye ko Matarude gani Am Ndam tam ko Nagire ko, wî kooy lardi Maba nî mo ye.

Hâgudu Gôs Laban Maba mbo lardu ko, Nagire ko Âbakar ko Âb-Dum ko Âb-Lêla ko, wî hilleṅ Kûrṅgulaṅ nîṅa ye, gani Am Ndam ta Aboje do ko, hâgudu Bereje mbo du lardi îni Dôroti ye. Hâgudu nanjaṅ Kamaraṅ wakaye, Kamaraṅ ili du i kooy Masaraa Kunjara mbo Maṅgire mbo ye, lardi îni du Lâyna Sisi lo Bede nokoṅoṅa ye. Hâgudu mutu ken Dar Berem naka ye.

Kanaa wîwo kooy nûrana gi mîyar Mahamat Ibrahim Bakhit, mâlik Hassan Ibrahim Hajar Hadid na gi ta tîyar lo tûranaye. Tûrana gim, kaa kâddunjar mbo sona mbo kooy oṅoṅina, sininta baka nene gi 70 ye, hâgudu i kâddurkandi îni gi 80 ye, i Abdalla Habaddin ta da tîya gim kalawam waraye, sene ili 2007 aye 4 jo 15 ye.

Yagu lardi caki rî do Dar Jabal ta lardu naka gu, tiro kaa kooy osgiye, hâgudu Dar Gimir ta mbo ye, hâgudu ndâṅa ta gi muta

garbi Kûdari mbo munje lo rîtu ken naka ye, Kuma Mun molo saba do. Ti Dala Daga ko, Kach-Kach ko, "Om" Jabal Mun mbo rîmil ko, Dar Jabal ta nî mbo, Dar Tamañ nî mbo rîmil garbu ken naka ye.

Lardi Dar Masara ta saba do nağ Arkala tûrana, gani madaldi Bare molo saba dol ko, kuma Kono wo nâbañina ilu, Masaraa i “Gani ili mîni ye” ire, yagu lardi ilu gani to nosgi kûyye. Gani ilim, hassa hilleñ Masaraa nîñ kâddunjar lo ninda ila koy gani Masaraa nî yoñ nândayi kûyye. Masaraa gani ilim ninda ila Chartawi Furta nî gu ûrci-de hâkkuma Mâhdi tag koy taranniye.

Lardi gu osiña gu, madaldi Bare tândañina molo kurnağ gani Kûl-Kûl ira gi mbo munje tîñar, Âzzum ko gani Mâgurura ira gim ko, garbu ken Forboroña ko, madaldi Âzzum mbo madaldi Kajje mbo îdirana gu do ko, rîtu ken ko madaldi Charoñ taka.

Madaldi Charoñ gi du madaldi Kajje mbo Âzzum mbo tîran madaldi Charoñ ûkaye, in ken Dar Masara ti hassa tinda gi noñ de tûka.

Dar Masara gani tûkasi gi, caki gani tamalaña Âmulmul nibiya rî lo muta na gi, 12 lo 15 acalta³⁵ idaa nî gi ye, hâgudu caki cukañgi saba lo garbi nibiya gi 21 lo 23 acalta idaa nî gi ye, hâgudu ti njira cukañgi Gîrintich ira saba lo, garbi nibiya gi molo saba do ye.

Dar Masara gosinja osiña gu, ti bûc tande, murabba yande, yagu ti njuluta ye. Caki rî na gi du rîtu ken sabu nena ye, in ken cukankandi ta gi rî lo muta 140 “mel”³⁶ ye, hâgudu dortolkandi ta gi du 30 lo 70 inko ye “mel”ta, in kenu kûñii taña 7000 lo 7500 “mel” namalaña ye.

35 Acal ira gi ti darje mâwiye ye.

36 “Mel” ira gi ti 1600 mitirta tene.

Masaraa ganii inda wî

Masaraa i Sudan mo ganii kâddur mo inde, hâgudu i Bar Cad ta gi molo garbi lo, dar Habach mo lardi saba do na gim nateg koy indaye, hâgudu Masaraa Cad mana wî, hâkkuma mbo nâyirii koy kâddur ye, hâgudu Guranko koy kîjim nenenniņa kâddur yere.

IV SUTUŊ MASARAA NÎŊA

Sûtuŋ Masaraa nîŋa dûsuŋ îniŋa mbo

Ibrahim Yaya Abdarahman ŋgo tire, “Ama dûsuŋ wî adroni gu nîyembo aymirna, hâgudu sininta 15 molo ando, kaa jimsiyeŋ kaawo nda nude wî awun ambena, dûsuŋ 100 ândiŋara. Yagu dûsuŋ sina, dûsuŋ kâddusar wî molo nîŋara wî tuu annde, hâgudu Masaraa garbi buhayrat Cad lo saba dar Habach mo, alle kûyyo, gim andayan koy ti fira ye. Hâgudu dûsuŋ wî awun andena kûyyenden tuu arkinde ama annde gi noŋ” in tîrnaŋa.

	Mirsi sutuŋ nîŋ	Ganii îniŋa
1	Âbidaŋ Marase	
2	Âbunaŋ Dûsuŋ îniŋa: Abiyat, Gamarkuŋaŋ, Tîlib, Dîlab	Maŋgalali, Hâbila Kejeŋgese mbo Hajilija mbo munje ye, Amndokon
3	Âfundaŋ Dûsuŋ îniŋa: Sâbun, Musa, Aba, Tûka, Minjaŋ, Âmunaŋ, Âbunaŋ. Hâgudu Macaŋ mbo Âjumaŋ mbo Mirkiriŋ mbo Miŋiki mbo koy dewan îni tîle ye.	Âfunde hille kâddi, Kondobe, Tachafa
4	Agaraŋ	I Surbakal, Jûro, madaldi îni du Kârchalfil ye, kuma îni du Sîrime ye.
5	Agumaŋ	Sîdag, Salka, Galala, Agume, Rûkka, Âfunde, Fâkije.

6	<p>Âjumaŋ Dûsuŋ îniŋa: Bataran, Keŋa, Dûduŋga, Gagura, Ûrta, Bar, Aba, Haj, Neles, Kâbinaŋ, Basko. Hâgudu Soroŋ, Maŋgire, Kunjara, Âfundaŋ, Marnaŋ, Komore, Jâbunaŋ, Kûsube wî mbo dewan îni tîle ye.</p>	<p>Bîr Tebit, Nûri, Dasa, Kôloldiyo, Tûnfuka, Magarse, Îriji, Ândiwen, Keŋa madaldi Kana, Mabaruka, Mestere, Kîrendik, Nadara.</p>
7	<p>Ajuro</p>	<p>I kuma Nûmuri nî gi mo ye.</p>
8	<p>Âmburcuŋ Âmburcuŋ Dûruŋga ira wî i dewan îni Mâdaraŋ mbo Mînjiri mbo Bâruŋ mbo Âfundaŋ mbo Foroŋ mbo Soroŋ mbo Ûraŋ mbo ye. Hâgudu dûsuŋ îniŋa du Matache, Dalme, Âriyal, Sâyid, Ramala, Umar, Majagaraŋ, Katul, Kâkariŋ ye.</p>	<p>Ûyor, Kenndere, Kîrendik, Firche Tachafa nî gim koy ganu nene ye.</p>
9	<p>Âmunaŋ Dûsuŋ îniŋa: Âmburcuŋ, Mbâri, Kûmuchaŋ, Tûkundaŋ, Kûdurnaŋ. Hâgudu Âfundaŋ mbo Macaŋ mbo dewan îni tîle ye.</p>	<p>Kûrbe, Âbu-Nayima, Mâzarug, Hachaba, Tifiriri, Tumtume Adire molo rî nag 40 km, Zayina, Gûndo, Sildi, Haracha, Tûbo.</p>
10	<p>Aŋgoloŋ</p>	<p>I Mogorne ye.</p>

11	Aṅgorloṅ	Hille îni Tûmi ye, inta mbo Jimiya mbo ye.
12	Araṅ	Gani îni Hijer ye.
13	Âriṅaṅ	Ida Sayal, Tîkirṅo, Kuṅga, Rose, Kîrendik, Mugchacha, Mâzarug, Hajar Cad mo Adire molo rî ye.
14	Asuṅaṅ Dûsuṅ îniṅa: Kunar, Bûtuk, Gântur, Silik, Nahas, Kunjuldaṅ	Jâbun, Ûturi, Negere Hâbila Kenjeṅgese molo rî, Kâmaliṅ, Âbu Dâyiye, Dâgajuro, Liliṅgi, Dalmaṅa-Amkaruba, Dôroti, Rijil-Nabag, Châtag, Gâdir, Tuga rî, Tândalti, Sildi.
15	Âwurnaṅ	
16	Bâruṅ, Sûgur-Goṅ, Dûsuṅ îniṅa: Senten, Sambu	Gani îni Âbun ye, dala îni du Mestere ye.
17	Dîrimbaṅ	Hille Mariyo, Fôji, Kûka
18	Dîsaṅ Dûsuṅ îniṅa Baraṅgar, Kuturṅga, Batan, Âmbul, Âdilim-goṅ, hâgudu ka daṅa Mûtu taṅ, Jurab, Andun, ka Dîse taṅ, Kileb, Fachir, Binadi, Kerteṅ, Jabir, Hamndun, Sika, Munjaṅ.	Hajar Hadid, Adire, Gilane Cad tag, Dîse, Gûbe, Giriri, Uchura, Dambusa Jagit, Milebide, hilleṅ Tûkul-Tûkuli lo koy, Boro, Njalate, Hachaba, Gâdir, Biske.
19	Dôlkoyonṅ	Kîrendik, Njocoke, Wadaṅala, Terbebe, Ndîta
20	Fartaṅ	

21	Foroŋ Dûsuŋ îniŋa: Sâbunaŋa, Saman, Jamaŋa, Tabit, Argat, Ramadan, Alim, Kîja, Jadide Kuma Furŋgi, Gâdir, Jama, Sâbun, i Tûnji mbo Mâdayne mbo ye. Fârigta, Zâwiya, Kâruba, Gos Kâdarug, Terbebe, Kîja, Tabit nira wî i helu Dar Bere molo Abu Sogo lo Dûrti lo Lâyuna lo ye.	Dar Îjôre mbo nîdirana wî i Tûnji, Jadida, Gâdir, Zâwiya, Kuma Furŋgi, Tare, Atamar, Bakhad, Amchidere, Mâdayne, Dîliso. Hajar Bakhad ti Gôndoroŋ molo garbi nûkasi ye, hâgudu Terbebe wo nûrci mbo ye.
22	Fûkuŋaŋ Dûsuŋ îniŋa: Sar, Arasaŋ, Mûrtaŋ, Nûtkum, Sakinaŋ.	Kuma Fâkum, firchekandi Kododol ta Gereŋeŋ nî Mahamat Yakub Rîzig, firchekandi Tabarig ta, Tândalti, Dîliso, Naga, Di, Zâwiya, Nîso. Hâgudu bûga îni gani dala îni tinda gi Kâdo ye.
23	Gafaraŋ	Abu-Dâyiye noŋ Joroko noŋ i ka Basi taŋ, hâgudu Harun Lâyimun, Nîndaŋ, Cheka.
24	Gamaŋ Dûsuŋ îniŋa: Jâmus, Âdilim, Asab- goŋ, Sarab	Dar Game Hâbila Kejeŋgese, Kuŋga Haraza, hâgudu Cad mo du Forkunjune, Nîl ta, Nugurme, Tembeli.
25	Gereŋeŋ Dûsuŋ îniŋa: Ūrut, Simbil, Dûllaŋ, Salame, Asumaŋ i du Dawe ye.	Cad mo Surbakal, Tôŋgori Kuma Gereŋe noŋ ye, Dîrijel, Jinene.
26	Gireseŋ i Komorem waci.	Bîdine noŋ Gonja noŋ i firchekandi Yaya mbo Musa Achigar mbo ta me ye. Hille Âbuluk molo saba i Komore ye, Gôs-Banat, Gûndo, Âmbikali ye.
27	Goŋkakaŋ Dûsuŋ îniŋa: Mile, Sade, Kokomi, Kâkaru.	Chabaki, Arafa, Furwali, Tututam, Joroko, Surbakal Cad mo ye.

28	Goṅ-Mûraṅ	Dûwed, Naga, Hâbila-Kanare. Hâkura îni du Adire ye.
29	Gufa Sîmbirkiṅ îniṅa dûsuṅ Terab mbo Tom mbo ye.	Mestere, Aram Tandala, Tulus, Hâbila Kanare, Âbulug, Aṅate, Kaṅimeje.
30	Gurambaṅ Dûsuṅ îniṅa: Âturon, Tana, Tâmbul.	Lamandi, Silika, Naganjo, Dîra, Andarboro, Sîdag lo madaldi Sayya kase mana gi molo gani Ker Wajid ye.
31	Iyala I Masaraa ye yagu i kanaa îniṅa ûre ene.	
32	Jâbunaṅ Dûsuṅ îniṅa Jâmus mbo Aba mbo ye. Hâgudu Âjumaṅ, Âmburcuṅ, Mestereṅ wî koy dewan îni tîle ye.	Ganii îniṅa Adire molo rî, Bîrega, Dûrti-Jâbunaṅ, Bûre, Tândalti, Tumurne, Ndîta, Mogorne, hille Fârig, Tôṅgori, Jâbun.
33	Jerkerereṅ Dûsuṅ Hasaballa- Goṅ, Bûkur-Goṅ, Sallum, Mundi, Tonoko, Dîdi, Gâmurkuṅaṅ, Asabalaṅ	Gûrum, Atamar, Gûṅgur i heluṅ Cad mo de ye.
34	Jibirnaṅa I Jimiya mbo ye, hâgudu dûsuṅo îni Mestere ye.	
35	Jimiya, Foroṅ	Kunjuldi, Bare, Koboska
36	Jûrnaṅ	Bûre, Jûrnaṅ, Kîrendik, Hijer
37	Kâdakaṅ	I Jârku ye.
38	Kâkaru I Goṅ Kakaṅ ye	Jîna, Kîrendik, Hâbila Kanare ti dîṅgar îni ye.

39	Kariyaŋ Dûsuŋ îniŋa: Jarab, Bataran, Jâmus, Matar, Gândul. Sutuŋ tuu inta mbo îrmila wî: Âmunaŋ, Tegerenŋ, Asuŋaŋ.	Kariye, Kîrendik, Jûrnaŋ Sudan, Dulle, Kâdo Cad
40	Kârmbaŋ	Bûre Kârmbaŋ
41	Kasabaŋ	Arara, Dâŋgajiro, Sînje ti Cad mo ye
42	Kâsaraŋ	Kîrendik
43	Kâyidaŋ	Amndokon
44	Kayilaŋ	
45	Kenndeje Abduruk, Fâkum naya ye.	Mirayat Kîrendik mbo munje Dar Fur molo du rî ye.
46	Kennderenŋ	Hachaba Koro, Kenndere, Ndîta, Sisi, Wîrkiche
47	Koboroŋ I Kobore ye.	
48	Komore Dûsuŋ îniŋa: Jumar, Ŋjarmaŋ, Sâbun, Koboroŋ, Rejeb mbo Tonortoŋ mbo, Tachafa, Bîyara, Jâmus, Machafaŋ. Hâgudu Kusube, Kasabaŋ, Lere, Gereŋenŋ, Khuzam, Dîsaŋ, Tenjerenŋ, Âjumaŋ, Ūraŋ mbo wî koy dewan îni tîle ye.	Aram Tandala, Tachafa, Kîrindaŋ, Bîyara mbo muta inta mbo gê nolona wî: Âjumaŋ, Jâbunaŋ, Mirkiriŋ, Âburundi, Bîr Tebit, hâgudu Adire molo muta.

49	Kunjaŋ	
50	Kunjara Dûsuŋ îniŋa: a) Âdukaŋ, Andaŋa, Ûlaŋ, Kobosoŋ b) Sagar, Tachamar, Chekh, Matiŋ, Kobosoŋ c) Lûkaŋ Dewan îni du Dîsaŋ, Tegereŋ, Numuri.	Dasa, Jâbun, Ker Wajid, Ifene Cad. a) Ganii îniŋa: Arara, Dâŋgajiro, Sanambe ti Cad mo ye. b) Ganii îniŋa: Ambiliŋ, Dasa, Ker Wajid, Kideda. c) Gani îni Fayge ti rî-garbi Hâbila Kenjeŋgese molo.
51	Kûnjuldaŋ I Asuŋaŋ Dalam, Jâmus-Goŋ ye.	
52	Kûrbulaŋ	Dûwed mbo Gireda mbo ye.
53	Kûrŋgulaŋ	
54	Kurtuŋa	
55	Kusube Dûsuŋ îniŋa: Tachamar, Siyam, Haj, Chekh, Fame, Dime, Tom, Jîgir, Nârji, Jamal, wî koy dewan îni Kasabaŋ mbo Âjumaŋ mbo ye.	Gani îni Asuŋa ye, kaa tuu du Arara ene. Ganii îniŋa: Arara, Charaw, Bîr Tebit, Mestere kaŋaa ene (kaŋaa îniŋa du Dâbbe, Mahmudi).
56	Lere Dûsuŋ îniŋa: Rûju, Jafal, Masmud ti kana nasa ta gi Machmud ye.	Libiri, Joroko, Arara, Kuma Gadi Namun tag.
57	Lisaŋ	Murne, Lise
58	Lîminaŋ	Gani îni hille Lîma Kîrendik na gi mo ye, hâgudu Sultan Tûrkucha taŋ tunuba ye.

59	Macakaraṅ I dewan îni Macaṅ mbo ye.	Agaraṅ, Gelu, Tamurne, Asuṅa
60	Macaṅ Dûsuṅ îniṅa: Kutur, Kâkirnaṅ, Chadaraṅ, Dîlmaṅ Umar, Âdilim, Machje, Tûkulaṅ, Ramalla, Katil.	Sâwe Tulus mo, Âfande, Ūrbe Âtite ti Mestere molo garbi ye, Tîre Kojojoma, Matache, Âbu Dâyiye, Bare, Marli.
61	Mâdaraṅ Dûsuṅ îniṅa: Sadan, Jîmel, Tukuli, Sadag. Dewan îni Macaṅ, Mûrlaṅ, Foroṅ, Faraṅ, Lîmaṅ, Âriṅaṅ, Kariyaṅ.	Gûraṅ, Hille Tîri, Kîrendik, Duduṅgusa, Hâjilija, Hille Fârig, Mestere, Hajar Hadid molo muta, Tumtume, Kuburaṅ
62	Magaraṅ	
63	Malmataṅ	
64	Mandara	Bede, Hajar Jâbuk, Korṅgoṅog, Tâjuna kase manaṅ
65	Maṅgire Dûsuṅ îniṅ: Tatur, Hassan goṅ, Jobo, Mînjirnaṅ, Diyab, Kusube, dar Sâyid mbo Kase mbo hâgudu Fatur, Ūrdi, Fasalaṅ, Gamar-Goṅ. Dewan îni Mirkiriṅ, Maṅgiriṅ, Mestereṅ mbo ye.	Ganii îniṅa Bede mbo Tîre mbo ninda ye. Hâgudu Mestere du dimilijta as ene, ganii îniṅa du Bîr Dabuk, Kamaraṅ Cad dûmi îni ye, hâgudu Tûkume ti kuma îni lo Cad mo Surbakal ninda ye. Hâgudu Gireda Dar Fur molo rî na gi ye, Hâbila Kanare, Jâbun Dîri. Hâkuraṅ îniṅa Bede, Terbebe, Kamaraṅ, Mestere, Gireda, Hâbila Kanare, Bîr Madina, Kîrendik, Haskinita, Chadar, Toto, Jâbun, Tîre.
66	Maṅgiriṅ Dûsuṅ îniṅa: Kûjuki, Wâlis, Najaṅa, Sâkinaṅ Ṇiriṅ	Wâygo, Caki Tândalti ta, i dumi îni Gireda ye, Maṅgire mbo gê ninda ye. Hâgudu i Adire molo rî Tumtume ninda ye.

67	Mara	
68	Marase ka Yaya Koskos taña ye.	
69	Matarañ	I Kuma Tare ye.
70	Mâratin Dûsun ãniña: Dûlo- gon, Niri, Chigiri, Kûjunğur. Dewan ãni Asunañ, Kûrñgulañ mbo ye.	Kûjunğur, Kûka, Rafida, Bîr-Saliba, Âbu Suruğ, Bîr-Tâwil, wî lo hâkurañ ãniña ye.
71	Marfa I Bôrgo mbo nûnana ye, hâgudu Muro koy inta mbo ye.	
72	Mereñ Dûsun ãniña: Sami, Sani, Naga, Munañ, Anndarab.	Asirne kaa Haj Chiger tañ, Jâbun, Kuma, Haraza, Sildi, Tîre ti Cad mo ye.
73	Merneñ	Koñose, Allamarga, Sândi Koro, Kûku Manda, Âbiñga-Gino, Hille-Zagawa, Hâbila- Bede, Bede, Korkoriye, Gondoroñ, Kuñga- Jabal-Sarir, Todorona, Nagali, Nadara, Kharuba, Adide, Nûri, Gândari, Adalata, Koñose, Dar Kerne, Jabal Kono, Gokor, Koro, Hachaba, Kondola.
74	Mestereñ Dûsun ãniña: Jode, Jodaña, Matar, Bedeña, Kôboron, Âmburcuñ	Gôs Gâduruk, Âbuluk, Mestere Kase, Gokor, Mestere Bûga, Terbebe, Kôndoli, Hajar Sileman (Âdilim-Jâmus)
75	Metermbe Dûsun ãniña: Hamid mbo Tabit mbo ye.	Ganii ãniña mbo hâkurañ ãniña mbo gani Albas ira Cad mana gi me ye, hâgudu Sudan mo du gani Kino Sudan mana gi me ye.
76	Migimsa	I Tûre lo hâgudu Bûre hâgudu Jinene molo saba ye.

77	Miniki Maŋgirta i ganii îniŋa Cad mo ye. Dûsuŋ îniŋa: Jide, Subaŋ, Giren, Malik, Sali, Fatur, Hasaballa.	Ŋgobe, Daŋkaj, Dâŋgaje, Joroko.
78	Mînjiri Dûsuŋ îniŋa: Abdulgadir, Sileman, Hândal, Sâbun, Jasir, Turmundaŋ	Fora, Himeda, Mesmeje, Kâŋti, Mûkute
79	Mirkiriŋ Dûsuŋ îniŋa: Jame- goŋ Margaraŋ, Kûdusaŋ, Âturun, Ardeb, Bûre. Dewan îni Maŋgire, Maŋgiriŋ, Tâchurkuraŋ, Kâkaru, Komore, Tenjereŋ.	Usure, Wadaŋala, Âburundi, Tâni, Kôbore, Bûruŋguru, Jinene caki muta dollo nag, Tarcana, Safari, Garkuŋo, Amndokon. Hâkura îni Jumal Sûgu Dar Bere Cad mana gim, hâgudu Sudan mo Dar Fur mo ye.
80	Mîrnaŋa	I Acamara ye.
81	Morloŋ Dûsuŋ îniŋa: Achigar, Ambari, Tumur i Mûruŋ Baŋge ye, Sâyid, Nur, Fudi.	Hille îni Murle ye.
82	Mura	Am-Uch, Tachukuraŋ, Kâlmakarika, Hajar Leben, Âmuraŋ, Fagas, Asuŋa, Kîrendik molo garbim.
83	Mûraŋ Dûsuŋ îniŋ: Jâmus, Aram	I Kuma Furŋgi mo ye. I sutu ye, kaa cukani lo mûgula ye.
84	Murga mbo Marfa mbo i ûwa îni tîle ye, i Gereseŋ de ye.	

85	Mûrunaᅇ Jaba-gon Dewan îni Surbaᅇ, Mestereᅇ, Âmburcuᅇ, Mûrlaᅇ, Nerneᅇ.	Kîrendik, Agunaᅇ, Kurca-Turmunuᅇ, Meleli- Marli, Dîrimba, Alache Cad.
86	Mbâri	I Kamalaᅇ ye. I kaa daᅇa Kîya noᅇ Jime Nagarji noᅇ Sileman Dûᅇgursuk nîᅇa ye.
87	Nayiᅇ	I Abu Dâyiye lo kuma Dîri lo ye.
88	Nerneᅇ	I dûsuᅇ mâri nârcana ye, ila i: a) Siger noᅇ Âbus noᅇ Gonti noᅇ Doᅇga noᅇ Dâᅇgisaaᅇ noᅇ, i dûsuᅇ tur lo dalakandu Koᅇose nene ye. b) Agaraᅇa, Salaᅇa wî dûsuᅇ nene gani îni ili Nagale ye. c) Marbe i dalakandi îni gi Bare ye, i ka Abdalla Atim taᅇa ye. d) Kerne dalakandi îni gi Sûgu ye. e) Âroᅇ kuma îni Âre ye. f) Fatarᅇgi Tandanara noᅇ Âriᅇgi Tandanara noᅇ, gani îni Namaᅇay Bare ye.
89	Nûmuri Fôji	Magarse, Wiresa, Kûburi, Ichbara Gôs, Wadi Hamra ti Cad mana Âsoᅇgur ta mbo lardu eneᅇiye.
90	Sataᅇ intawo Aᅇgorloᅇ ûrci iraye	
91	Sîrmaᅇ	
92	Sîrmbaᅇ	
93	Soroᅇ mbo Foroᅇ mbo i koy tîlo de ye. Dûsuᅇ îniᅇa: Abudaᅇ, Kâdijaᅇa, Chârif, Hachaba.	Mejmere, Terbebe, Ker Wajid Cad, Ndîta Korbo na gi noᅇ Mâdayne noᅇ i du madaldi Bare ta gi mo ye.
94	Surabe	
95	Surbakalaᅇ	Kondobe, Tabarig, Surbakal
96	Surbaᅇ, ti de kâddi ye, tiro molo tuu dûsuᅇ kû îᅇa.	Bûre, Kîrendik, Amndokon, Galala, Fajara, Jokhana, Cad

97	Tandaŋa	I Mînjiri mbo Tenjereŋ mbo olona mo ye, kuma Kûjunuŋ Kase me ye.
98	Târsumbe I ka Chek Yusif taŋa ye. Dûsuŋ îniŋa: Asuŋaŋ, Nimin, Jâmus, Tôr ye.	Tulus, Sûgu, Noye, Tûnfuka, Gûndaŋ ti Cad mo ye.
99	Tegereŋ	I Kariyaŋ mbo lardu ene. I kaa Abdulaziz Hilu taŋa ye, ganii îniŋ: Dar Tegere, Tîrti, Leriya, bûga Jinene molo rî ye.
100	Tenjereŋ	I Njalate molo rî do ye, i ka Fâki Charfaddin taŋa ye.
101	Tînaŋ Dûsuŋ îniŋa: Argat, Faŋir, Sakiŋ, Bargari, Kûmba	Hajar Hadid Cad mo Macaŋ mbo gê ye.
102	Tîraŋ	I Biske mbo Adire mbo olona mo ye.
103	Tonortoŋ I Komore ye, hâgudu Goŋkakaŋ mbo koy ye. Dusuŋ îniŋa: Jâmus, Gamar, Jamaŋ.	Âsumuluk, Dûwed garbi, Kâskidik, Kûka, Dûrub.
104	Tôroŋ Dûsuŋ îniŋa: Maraban, Sibiyani, Muse, Kennde, Achagar.	I Mestere kûde ye, Mâbarike, Kume ti Tîre ye, Derende, Barde.
105	Tûraŋ Dûsuŋ îniŋa: Dôr, Jabir, Âsad.	Mogorne, Fârikta, Mbimbice, Fôji, Sildi Kase
106	Ûraŋ Dûsuŋ îniŋa: Aba, Ñeles, Salame, Hije, Aboye	Mâburuka, Kîrendik, Nadara, Ñûri, Bîr Madina.

Sutuŋ Masara nîŋa saŋan todorona wî 106 ye. Yagu îwi molo koy kâddur ye, nêreŋa wîwo Mula taŋ gudura mbo tummu menti.

Bereje Masaraa

I Dar Masaram ninda ye, hâkuro înu koy nene ye, hâgudu i Masaraa mbo jîse îrarnu rugurtarnu ninda ye. Hâbutu bakam mo yan awosondo, inta mbo Masaraa mbo sajan neñeñerndiye. Hâgudu gûreya îniña koy masaraka de ye, hâgudu mûrnu-mûrnu tûka gim koy, i de lo Masaraa mbo kusul fariñ Dar Masaram nundunaniña yere.

Âmin-âmin koy inta mbo minta mbo duñ mûnjurindaye. Ganii îniña: Kûjunuñ Kase, Kûjunuñ Gûre, Dîwed, Naga, Fôfo, Ârum, Dîro.

Dûsuñ îniñ: Kûmu Kujuruñ, Lâruke, Nîjimi dûsuño îni Daldokochoñ mbo ye, Dîwed dûsuño Kûmu wâzir Hassan Kunji nîña ye. Ganii îniña: Girese, Fôfo, Dîro, Âruñ, Arara, Anndoborro, Ramaliya, Kûka ye.

Îwi i ûwañ îniña Kuma Dûñgi lo Urbe lo nârcana ye, ganii wî lo dûmi îniña ye, hâgudu i kaa Hassan Kunji taña lo Dar Masaram gidiiyeñ mâri ene, gidiiyeñ îniña tuu Cad mo Âbuluk ye, tuu du Sudan mo Kuma Dûñgi me ye.

Gidiiyeñ Dîwed, Bare, Nûri, Njimi, Kûjunuñ, Dîro, Fôfo, Mâmun wî lo gidiiyeñ Bereje nîña ye. Bereje Cad mana wî Kûku uriye, Dar Masaram ninda wî du Kûmu uriye. Yagu sâñakar ye.

Dewan îni Macañ, Âjumañ, Mestereñ, Mañgire, Mînjiri, Dîsañ, Mâratin, Âmunañ ye.

Firchekandiñ Masaraa nîñ dar Sudan mana wî

1) Firchekandi Nerneñ nîg

Firchekandi Nerneñ nîg ti dar Kerne ta gi ye. Ti firchekandi kâddi lo guri ye Dar Masaram.

Ti hukum Tûrki-Mâsari Dar Fur mo kar tay-kede lo ninda ye, sene 1874 ili molo ây dollo ninda ye, yagu tiro molo de fircheñ tuu wî kooy eneñeraye. I firchekandi garbi na Mestereñ nî gi noñ, hâgudu muta na Mînjiri nî gi noñ, hâgudu firchekandi Nerneñ nî gu, tiro dar Kerne urinniye, hâgudu wâsikandi ta gi ti nîyembo wâsiye yere, hâgudu ti tindam kûde hâkurañ kâddur inderniye.

Firche N̄nerneḡ n̄i gi ti Bilal tere, d̄iḡ taḡam nuciceḡ du N̄uren Kuru-Kuru Kodo T̄âkija urinniyere. Yagu juri T̄âkijo ta kase Melkeje ta gim, Furta n̄i k̄ujo Usman Adam Jano yaka, Masaraa n̄i k̄ujo du Sultan Âbakar taka usuruna ilim, Firche Bilal b̄ubuḡ luykurnu³⁷ n̄ori ilim takinden, N̄uren d̄iḡ taḡam nucice gi taka. Tiro firche tenjebendaye, ti de kurnaḡ taka. Ilim Firche Bilalko n̄juru d̄iḡ taḡam nucice gu unduḡa. Hâgudu tiro molo kulu Umanko ûḡa. Hâgudu hâkkoy Umar tinda molo kulu N̄urenko nda walana.

Ti tene-de, kima ta Abdarahman kurnaḡu baba ta ta ganim tuḡuḡa, hâgudu Abdarahman ta kima Adam kar, baba ta ta ganim tuḡuḡa. Firche ta gani gi du hille Allamarga uri gi mo yere, ili molo lar ken Murne b̄ugam wanaḡa, firche Adam Abdarahman ta mahkama koy ili mo yere.

Firchekandi Adam Abdarahman N̄uren ta gi, dar Kerne:

	Hillen	Sutuḡ Masaraa
1	Jargusere	Foroḡ + N̄nerneḡ
2	Kûkumanda	Târsumbe + Âmburcuḡ + N̄nerneḡ + Mûrlaḡ + Maḡgire
3	Sândi Koro	Târsumbe + Âmburcuḡ + N̄nerneḡ + Maḡgire
4	Allamarga	N̄nerneḡ + Mînjiri + Târsumbe
5	Ndatirne	N̄nerneḡ + Mînjiri + Târsumbe
6	Konndata	Mînjiri + N̄nerneḡ + Dîsaḡ
7	Dôroti	Fûkuḡaḡ + N̄nerneḡ + Dîsaḡ + Mesterenḡ + Âmburcuḡ
8	Hachaba	Dîsaḡ + Târsumbe
9	Ûcce	Macaḡ
10	Bertenu	N̄nerneḡ

37 B̄ubuḡ luykuriya igi ti kaḡi kâni kâddi hâbutu tento koso-koso wâl de n̄iniri gi ye.

11	Hille Zagawa	Ñernej
12	Hâbila Bede	Foroñ + Mañgire + Macañ + Ñernej + Mestererñ + Âmburcuñ
13	Kondola	Jâbunañ + Gereñerñ
14	Âbiñgar	Ñernej + Kâsarañ
15	Korkoriye	Ñernej + Kâsarañ
16	Kôkota	Ñernej + Kâsarañ
17	Njalate Tembeli	Gufa + Âmburcuñ
18	Njalate	Dîsañ
19	Gôndoroñ	Târsumbe
20	Naga	Fûkuñañ + Gufa + Gereñerñ
21	Gereño	Ñernej + Âwurnañ
22	Urabe	Ñernej + Âwurnañ
23	Urabe Kûdo (Bîrka)	Ñernej + Âwurnañ + Âmburcuñ
24	Leriya	Âmburcuñ
25	Nujutuchki	Tînañ
26	Gidera	Âjumañ
27	Tûndusa	Âjumañ
28	Askinite	Âmburcuñ + Ñernej
29	Istirene	Ñernej
30	Tarcana	Fûkuñañ + Ñernej + Âjumañ + Âmburcuñ
31	Doforta	Ñernej
32	Dofor Iñundi (Jâdid)	Ûrañ
33	Dofor Fur	Ñernej
34	Kamkule	Ñernej
35	Barakat	Kâkaru + Ñernej
36	Hijer	Ñernej + Ûrañ. Yagu Ûrañ i ka baka ye.
37	Korbo	Ñernej + Târsumbe
38	Dîrese	

39	Sisi	Ñernerę + Ūraņ + Mîņiki
40	Ambortonag	Ñernerę
41	Mîndiņe	Ñernerę + Âjumaņ + Dîsaņ
42	Genderne	
43	Suranġe Aboje	Ñernerę
44	Bardane	
45	Nabagaya	
46	Rimaliye	
47	Hachaba	
48	Galala	Ñernerę + Gufa
49	Mutukurne	Ñernerę
50	Ichbarra	Ñernerę
51	Murne	Fûkuņaņ
52	Wiresa	Ñernerę (Bîr Madine) + Ūraņ + Târsumbe
53	Mogorne	Tîraņ + Âfundaņ + Soroņ
54	Mogorne-Birnatjak	Tîraņ
55	Tôngori	Tînaņ + Âfundaņ
56	Âfande	Âfundaņ + Âjumaņ
57	Tâjuna	Tîraņ + Andaņa
58	Rûkka	Tînaņ
59	Fârikta	
60	Bîdine	Giresę
61	Sarifa	Ñernerę
62	Bûre	Tînaņ + Giresę
63	Kûdumi	Tînaņ
64	Farjane	Tînaņ
65	Urabe Urbe	Fûkuņaņ + Ñernerę + Goroņ
66	Urabe Urbe Itete	Fûkuņaņ + Ñernerę + Goroņ
67	Ñûri Koma	Ñernerę + Ūraņ

68	Ñûri Ajilija	Ñerneŋ
69	Ñûri Bede Anşar	Ñerneŋ
70	Ñûri Bede	Ûraŋ + Ñerneŋ
71	Ñûri Hille Kâwde Kâddi	Ñerneŋ
72	Ñûri Cólolo	Ñerneŋ + Ûraŋ
73	Ñûri Haraza	Ñerneŋ + Foroŋ + Târsumbe
74	Ñûri Katire	Dîsaŋ + Âmburcuŋ
75	Mejmere	Soroŋ
76	Hajar Atama	Soroŋ
77	Ârdeba Melmele	Dîsaŋ ilim firchekandu enegiye.
78	Rimaliye	
79	Hille Fârik	Âmburcuŋ + Kûrŋgulaŋ
80	Dîdingaji	
81	Bakit Âwukar nag	Foroŋ
82	Sildi	Âbunaŋ + Macaŋ + Ûraŋ + Dîsaŋ
83	Ârdeba	Dîsaŋ + Macaŋ + Marfa
84	Ustane	Âbunaŋ + Dîsaŋ + Gufa
85	Côrkoldi	Tînaŋ + Gufa + Dîsaŋ
86	Kîgilo	Âjumaŋ + Ûraŋ + Âbunaŋ
87	Araza	Âbunaŋ + Gufa + Macaŋ + Ñerneŋ + Dîsaŋ
89	Konde	Âbunaŋ + Dîsaŋ + Macaŋ + Kunjara
90	Istiware	Âbunaŋ + Kunjara + Dîsaŋ
91	Rôci	Macaŋ + Âjumaŋ + Kunjara
92	Galala	Âjumaŋ + Âbunaŋ + Kunjara
93	Ñariya	Âjumaŋ + Âbunaŋ + Ñerneŋ
94	Werjek	Ûraŋ + Maŋgire + Kunjara
94	Hugune	Dîsaŋ + Âjumaŋ
95	Kûjuŋgur	Mâratinŋ + Macaŋ + Dîsaŋ

96	Haraza Nûri	Âjumaṅ + Macaṅ + Âbunaṅ
97	Galala Tajaw	Âjumaṅ + Asuṅaṅ
98	Tagata	Marfa + Dîsaṅ

2) *Firchekandi Fûkuṅaṅ nîg*

Firchekandi mbarlaṅa gi Dar Masaram rî do lo nûkasi gi kaa Masaraa mbo kaa Ereṅa mbo olonarniye, ili ti dar Fiya wo nûrci nî yere. Fircheṅ caki ili taṅa ila i:

- 1) Mâlik Ishag Ndokoṅ, ti hâkkuma Tûrki mbo kadam nena ye, hâgudu hâkkuma Mâhdi ta gi mbo du kadam nena ye.
- 2) Mâlik Hassan Êrko 3) Zakariya Harun 4) Mahamat Ibrahim Gâse.

Sutu gi taṅ fircheṅ tuu koy indaye, ila i:

- 1) Firchekandi Tachafa ta 2) Firchekandi Annur Umar.

Hille Niso ira ili alle ti taṅ baka de yere, hâgudu ti Ardamata molo muta nûkasi nî yere, gani ili du ti Fûkuṅaṅ nî kâddi Ishag Ndokoṅ ira gi tîndinasiniyere.

Firchekandi Mahamat Ibrahim Gâse ta gi, dar Fâkum:

	Hilleṅ	Sutuṅ Masaraa
1	Tândalti	Fûkuṅaṅ + Kasabaṅ
2	Gelu	Fûkuṅaṅ + Kasabaṅ + Tîraṅ
3	Kûrti	Âriṅaṅ + Kasabaṅ
4	Adar	Dimilijikandi Yaya Mustafa Ereṅa nî gi
5	Dûrti Muṅgache	
6	Welo	Fûkuṅaṅ + dimilijikandi Adam Âddum Fûkuṅaṅ nîg
7	Masalme	
8	Konndobe	Fûkuṅaṅ

9	Baguda	Fûkuṇaṇ + Kasinaṇ
10	Hachaba	
11	Cherchere	
12	Ndâtirne	
13	Chamich	
14	Ṇogome	
15	Salafaye	Fûkuṇaṇ + Kasabaṇ + Âriṇaṇ + Kâsaraṇ
16	Jarban	Gereṇeṇ
17	Ûrbe	Fûkuṇaṇ + dimilijkandi Bendikoṇ ta gi Ishag Âli Dûden
18	Borta	Fûkuṇaṇ + Kasinaṇ + Kûrṅgulaṇ. Dimilijkandi ili du Gereṇeṇ nî ye.
19	Milebide	
20	Gije	
21	Am Sibeka Kûrṅgulaṇ	Kûrṅgulaṇ. Dimilijkandi îni du Arbab Îdiris
22	Gargar	Dimilijkandi Mâratiṇ nî ye, dimilij îni gi ti Yusif Goṇ-Furṅga
23	Tajuna	
24	Talaya	
25	Ârbukune	
26	Dûrti Zaltaya	Fûkuṇaṇ + Kasabaṇ. Dimilijkandi Jâbunaṇ nîg ti Annur Tombocha ye.
27	Dallam	
28	Bûre hille Mâraritta nî	
29	Bûre hille Tamaṇ nî	
30	Dûrti Jâbunaṇ	Jâbunaṇ
31	Dîleba hille Masara	
32	Hajar Zagawa	
33	Khachkhacha	

34	Dôroti Borno	Kasabaŋ + Fûkuŋaŋ + Kûrŋgulaŋ
35	Ichbare	
36	Babunusa	
37	Dîleba hille Tamaŋ nî	
38	Jokhana	
39	Abrom Îbet	
40	Dîleba hille Masara nîg	
41	Gelo Tamaŋ	
42	Gelo Maba	
43	Jaraf hille Mâryam ta	
44	Jaraf hille Âbakar ta	
45	Am Judul	
46	Bîr Kilab	Fûkuŋaŋ + Kasabaŋ + Kûrŋgulaŋ
47	Hille Manzula	
48	Kûrke	
49	Jokana hille Mahmud ta	
50	Jokana hille Chek Jîddi ta	
51	Jôz Jamat	
52	Simiŋaŋ	
53	Kîr-Kîr	
54	Amkulol	
55	Rahad Mâryam	
56	Tole	
57	Ârdeba	Mûllaŋ
58	Mûlli	Mûllaŋ
59	Atiya	Dîsaŋ
60	Jeta	Kâkaru
61	Njalate	Dîsaŋ
62	Daŋkuc	Miŋiki

63	Kolonje	Kâkaru
64	Jâbun Kuma	Lisaŋ + Kunjara + Âbunaŋ
65	Jâbun Jadide	Âjumaŋ
66	Jâbun Haraza	Macanŋ + Âbunaŋ
67	Jâbun Bûle	Kunjara
68	Jâbun Halawa	Kunjara
69	Jâbun Arara	
70	Jâbun Daŋgajiro	Âjumaŋ
71	Jâbun Gûndo	Kunjara
72	Jâbun Kestere	Kunjara + Âjumaŋ
73	Jâbun Âdukaŋ	Kunjara

3) Firchekandi Mestereŋ nîg

Firchekandi kaŋgalaŋa gi Mestereŋ nî ye. Ti mâlikta (dîmilijta) taŋa kâddur yere, yagu i sutuŋ but-but yere.

Hâgudu ilim kûde koy mâlikta daraŋu-daraŋu walfinjenniye, hâgudu firche îni du Mahamat Arbab tere. Yagu tiro molo gîlaŋ na gi tîyar ta Yakub Arbab tere. Hâgudu Mahamat Arbab mbo Yakub Arbab mbo gani îni gîlaŋ na gi ti Âbuluk mbo munje hille Mestere Kase urinniyere. Hâgudu ili molo Mestere Bûga uri hasa na ilim wara.

Hâgudu mâlikta îniŋa nînaŋanniŋa ila i: Mâlik Jumma ti wâkit Mâhdi ta ilim nâyirinni ye, hâgudu Usman Jano Furta nî iliwo koy neŋelilanni yere. Hâgudu Faransiyinta mbo koy nusurunanni yere. Hâgudu Dala Nonno mbo Dala Kunji mbo i fircheŋ kâdducar yere.

Firchekandi îni gi molo de saltana Dar Masara taŋa urnaŋanniyere, Hajjam Hasaballa Fartaŋ Mestereŋgi gi dol lo.

Firchekandi Mestereᅇ nî Firche Mahamat Arbab “Nîl”:

	Hillen	Sutun Masaraa
1	Mestere Bûga	Mestereᅇ
2	Tûndusa	Mestereᅇ
3	Konndoli Base ta	Mestereᅇ
4	Konndoli Haraza	Mestereᅇ
5	Abusoga	Maᅇgire
6	Âbota	Mestereᅇ + Maᅇgire
7	Kojo	Mestereᅇ + Maᅇgire
8	Ârdeba	Maᅇgire
9	Keteltek Dala ta	Maᅇgire
10	Hârunaᅇ	Mestereᅇ + Kulije
11	Gûndoo	Âfunduᅇ
12	Ajilija	Mestereᅇ + Kulije
13	Sale ta	Kusube
14	Kunjuldi	Jimiya
15	Mbûrgifilo	Mestereᅇ + Kunjara
16	Kûdumule	Mestereᅇ + Mînjiri
17	Dâbbe	Maᅇgire
18	Tûmi	Surabe
19	Naga-Naga	Maᅇgire
20	Sisi	Maᅇgire
21	Kôllongo	Mestereᅇ
22	Barde	Tôroᅇ
23	Barde	Ûraᅇ + Kunjara
24	Dôyota	Mestereᅇ + Âmunuᅇ
25	Mâbarike	Ûraᅇ
26	Kûdumi	Ûraᅇ + Kariyaᅇ
27	Muddata	Ûraᅇ

28	Fâtagta	Mestereᅇ
29	Kôᅇgi	Mestereᅇ
30	Todorona	Ūraᅇ + Maᅇgire
31	Sere	Mestereᅇ
32	Tindita	
33	Keᅇa	Âjumaᅇ
34	Derende	Tôroᅇ
35	Ajilija	Macᅇᅇ + Âjumaᅇ
36	Tûrjo	Mestereᅇ + Mirkiriᅇ + Maᅇgire
37	Âwuye ta	Maᅇgire + Âmunaᅇ
38	Amara ta	Âmunaᅇ
39	Kijil-Kijile	Mûruᅇᅇᅇ
40	Kurca	Mûruᅇᅇᅇ
41	ᅇjarama	Mûruᅇᅇᅇ
42	Jîmeza	Mûruᅇᅇᅇ
43	Kûkaye	Âfundaᅇ
44	Wereweta	Âfundaᅇ
45	Gûri Fârik	Âfundaᅇ
46	Gûri Bede	Âfundaᅇ
47	Gûri ᅇoro	Mestereᅇ
48	Abbune	Âfundaᅇ
49	Kâᅇimeje	Mestereᅇ + Gufa
50	Hajar Jambe	Âfundaᅇ
51	Terbebe	Foroᅇ + Soroᅇ
52	Hajar Sileman	Foroᅇ + Soroᅇ
53	Sa ᅇebe	Kunjara
54	Âjiji	Kunjara
55	Uᅇana ta	Kunjara
56	Kerwajit	Kunjara

57	Aboje	Kunjara + Bâruᅇ
58	Tîrti	Tôroᅇ
59	Tîrti Amndokon	Tôroᅇ
60	Dîra ta	Tôroᅇ
61	Dîkiᅇa ta	Tôroᅇ
62	ᅇâltita Hille Kâddi	Mesteroᅇ + Kunjara
63	Bôᅇta	Âjumaᅇ
64	Bârbari	Kulije
65	Nûrkani	Mesteroᅇ
66	Jumata	Ûraᅇ
67	Ârdeba Mâratin̄	Mâratin̄
68	Bara	Ûraᅇ
69	Jîmeza Saba	Mâratin̄
70	Jîmeza Nimidig	Tôroᅇ
71	Korboje	Muruᅇaᅇ + Kariyaᅇ
72	ᅇaltita Istirene	Kunjara
73	Sisi	
74	Kûrti	Maraᅇ
75	Todorona	Mesteroᅇ + Ûraᅇ
76	Kotoketa	Mesteroᅇ
77	Sâdi ta	Gufa
78	Hille Firche	Mesteroᅇ
79	Ndukure	Mesteroᅇ
80	Kâskidik	Lisaᅇ + Maᅇgire
81	Chadar Kamaraᅇ	
82	Chadar Mâhdi ta	
83	ᅇoro Âdiᅇgi	
85	Hille Sulaye	Kunjara + Kusube
85	Nurune	Gufa

86	Tândusa Sibina	Maᅅgire + Mirkiriᅅ
87	Hajar Sileman Bîliyota	Mestereᅅ + Jerkereᅅ + Âmunarᅅ
88	Ŋgâᅅgisa	Maᅅgire
89	Gûndo Daltarᅅ	Âfundarᅅ
90	Arona	Maᅅgire + Mestereᅅ

Mâlikta dar Mestere tar firche Mahamatko nûrci wî i 20 ye:

	Hillen	Mâlikta
1	Keteltek-Maᅅgire	Dimilij Abdalbanat
2	Kurca-Mûruᅅarᅅ	Dimilij Mahamat Âdiᅅgi
3	Kônndoli-Mestereᅅ	Yakub Ndindi
4	Derende-Tôroᅅ	Dimilij Abdarahman Âbolo
5	Tûrjo-Mestereᅅ	Dimilij Rijiko
6	Mâbarike Ūrarᅅ	Katir Raᅅga
7	Ker Wajid-Kunjara	Dimilij Âli Girman
8	Terbebe-Soroᅅ	Ahmat Adam Âbakar
9	Ŋôre-Komore	Nôrome
10	Kunjuldi-Jimiya	Fâki Yakuba Nôrome
11	Ŋoro Garbi	Dimilij Diᅅgila Mestereᅅ
12	Gûri-Bede	Dimilij Uchar Âfundarᅅ
13	Kôbori-Jumata	Dimilij Bare Mâratinᅅ
14	Tândusa	Dimilij Îdiris Baraka Mestereᅅ
15	Gûndo-Kusube	Dala Îdiris Kusube
16	Bârbari	Fâki Karama Kule
17	Mestere-Mestereᅅ	Dala Tacha (Mahamat Adam)
18	Âbota	Dîya Âtim Mestereᅅ
19	Kôᅅgi	
20	Aboje-Bâruᅅ	Dimilij Abdalkarim Juma

4) Firche Mahamat Yakub Rîzig

Firche aslaᅇa gi Mahamat Yakub Rîzig sultan taᅇam dũmmo n̄ayirinniᅇa mana yeka “Dũmmo na” uruᅇaye. Firchekandi gu mirsi in ru ũᅇa gu, gani tiro ũᅇa gi taᅇ nenee w̄i k̄addur ye, ila i Mesterenᅇ, D̄isaᅇ, Kariyaᅇ, Fũkuᅇaᅇ mbo ye.

In ken w̄iwo toron firchekandi gu K̄alife R̄izigko ᅇũ, sultanko ũnurcuᅇanniye. In ken kaa sultan ta taᅇi mbo munje ninderniᅇa ilawo “dũmmo na” urinniye.

Dar Firche Yakub ta gi n̄iyembo w̄asiye ye, kaa ninda w̄i du sutuᅇ k̄addur ye, h̄agudu darta k̄addur (h̄akuraᅇ) ye. Firchekandi ilu tiro Kododol uriye.

H̄agudu Firche Yakub Kododol kurnaᅇ M̄adayne taka, firchekandi ili ti Jinene molo garbi ye.

Firchekandi Mahamat Yakub ta gi:

	Hillenᅇ	Sutuᅇ Masaraa
1	M̄adayne	Foroᅇ + ᅇnerenᅇ + Maᅇgire + Mesterenᅇ
2	Hajar Gigite	Soroᅇ + Âjumaᅇ + Maᅇgire + Mesterenᅇ
3	Abusogo	Foroᅇ + Kariyaᅇ + Maᅇgire + Miᅇiki
4	Njimi	Kariyaᅇ + Fũkuᅇaᅇ
5	Gokor Merem ta	Fũkuᅇaᅇ + Gufa
6	Katire ta	Fũkuᅇaᅇ + D̄isaᅇ + Soroᅇ
7	Kododol	Fũkuᅇaᅇ + D̄isaᅇ + J̄abunaᅇ
8	J̄udul ta	Fũkuᅇaᅇ + D̄isaᅇ + Ũraᅇ + K̄urᅇgulaᅇ
9	Wadaᅇala	Fũkuᅇaᅇ + ᅇnerenᅇ + Mirkiriᅇ + M̄adaraᅇ + Dolkoyoᅇ + ᅇumuri + Kennderenᅇ + S̄irnaᅇ
10	Usure	ᅇnerenᅇ + Mirkiriᅇ + K̄irnaᅇ + Âjumaᅇ
11	Siratiye	Macanᅇ
12	Coroᅇ	D̄isaᅇ + Fũkuᅇaᅇ
13	Coyo	Karnaᅇ + Fũkuᅇaᅇ

14	Mâkkada	Mâdaraᅇ + Kulije + Fûkuᅇaᅇ
15	Agurmula	Miniki
16	Kûraᅇ	Jerkereᅇ + Miniki
17	Saraf-Jidad	Mâdaraᅇ
18	Korboje	Maᅇgire + Jaba-goᅇ
19	ᅇoro	Maᅇgire + Miniki
20	Chadar Mâhdi ta	Maᅇgire
21	Chadar Kamararaᅇ	Maᅇgire + Mestereᅇ
22	Agume	Fûkuᅇaᅇ + Gamaᅇ + Âmunaᅇ + Kunjara
23	Ajilija	Mâdaraᅇ + Sîrinaᅇ
24	Hille Tîri	Mâdaraᅇ + Miniki + Sîrnaᅇ
25	Dûduᅇgusa	Mâdaraᅇ + Ūraᅇ
26	Birediya	Mâdaraᅇ + Âjumaᅇ + Sîrnaᅇ
27	Kûrti	Mâdaraᅇ + Mînjiri + Kenndereᅇ
28	Teᅇeᅇo	ᅇumuri
29	Doᅇgeta	Mâdaraᅇ + ᅇumuri + Foroᅇ
30	Daltaᅇ	Âjumaᅇ + Mestereᅇ + Foroᅇ + Tôroᅇ
31	Kechmere	Gereᅇeᅇ + ᅇumuri + Maᅇgire + Ūraᅇ
32	Kôᅇeta	Gereᅇeᅇ + ᅇumuri + Maᅇgire + Ūraᅇ
33	Kelkej	Mestereᅇ + ᅇerneᅇ
34	Gokor Âmunta	Mestereᅇ + Maᅇgire + Foroᅇ
35	Achaba Kondoroᅇ	Mestereᅇ
36	Âbuluk	Maᅇgire + Mestereᅇ + Kunjara
37	Gôs Kâduruk	Maᅇgire + Mestereᅇ
38	Kharuba	Foroᅇ + Mestereᅇ
39	Kuᅇga	Mestereᅇ
40	Am Haras	Mestereᅇ + Foroᅇ + Maᅇgire
41	Mestere Kase	Mestereᅇ + Foroᅇ + ᅇerneᅇ + Maᅇgire
42	Adala ta	

43	Bede	
44	Kase	
45	Konde	
46	Ichbare	Dîsaŋ
47	Dâlike	Dîsaŋ + Kenndererŋ
48	Mbâri	Dîsaŋ + Kenndererŋ + Fûkuŋaŋ
49	Tândusa	Dîsaŋ + Dôlkoyorŋ + Kenndererŋ
50	Naddara	
51	Raŋga	
52	Bâbunusa	Fûkuŋaŋ + Kenndererŋ
53	Tore	Dîsaŋ
54	Wânji	Dîsaŋ
55	Tâbari	Dîsaŋ
56	Jarabi	Dîsaŋ
57	Dûnuka	Asuŋaŋ + Kenndererŋ + Fûkuŋaŋ
58	Njimi Coyo	Asuŋaŋ + Kenndererŋ
59	Âdikoŋ	Âdikoŋ + Asuŋaŋ + Fûkuŋaŋ + Kunjara
60	Hâbila	Goŋ-Mûraŋ + Kûrŋgulaŋ
61	Gerreŋ	
62	Geŋe-Geŋe	
63	Ndîta	Asuŋaŋ + Dôlkoyorŋ + Kenndererŋ + Goŋ-Mûraŋ + Jâbunaŋ
64	Sisi	
65	Koro	
66	Hachaba	
67	Kenndere	Kenndererŋ

5) *Firchekandi Kariyaŋ nîg*

Firchekandi dar Kariye ta gi ti firche Diŋgila Charara yere.

Sutu Kariyaŋ i gani kâddi îni ta gi Faŋgaŋta ye.

Firche Kariyaŋ nî gîlaŋ na gi Nîdig Adam tere, tiro molo Diŋgila Charara yere. Dar ta gi du Firche Mahamat Yakub mbo hâgudu Firche Mahamat Arbab mbo, hâgudu dar Cad mbo olonam gani ta reke de ye, ti du Jinene molo garbi nûkasi ye, yagu firchekandi ti de sina ye.

Firchekandi dar Kariye ta ye:

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
1	Tîcho	Mâdaraŋ + Mestereŋ + Surbaŋ + Kariyaŋ
2	Dûda ta	Mâdaraŋ + Mestereŋ + Kariyaŋ + Komore
3	Milebide	Mâdaraŋ + Kariyaŋ + Dôlkoyon + Maŋgire
4	Siratiye	Âfundaŋ + Surbaŋ + Fûkuŋaŋ + Kariyaŋ + Âmunaŋ
5	Dôyo ta	Âfundaŋ + Mestereŋ + Ūraŋ + Âmunaŋ + Kariyaŋ
6	Jimmeza	Surbaŋ + Foron + Kariyaŋ + Lisaŋ
7	Haraza	
8	Ânjulu ta	
9	Sarab	
10	Hille Âwin	
11	Kûrika	Kariyaŋ + Macaŋ
12	Ântisar	Kariyaŋ + Asuŋaŋ + Surbaŋ
13	Ântisar Geŋege	
14	Ântisar Nîdigta	
15	Faŋgaŋta	
16	Jirib-Jirib	
17	Gûndo	
18	Kûdumi	
19	Muddata	

6) Firchekandi Âjumaŋ nîg

Firchekandi itilaŋa gi ti Âjumaŋ nî ye. Firche ti Arbab Îsa Âddum tere. Bîr Tebit ti alle Mestere wo nûrcinni ye, yagu Mestere molo neŋeŋer Bîr Tebit nar, hâgudu Bîr Tebit lo Kuŋga Haraza wanara. Kuŋga Haraza ti Mestere molo garbi Maŋgo molo rî hâgudu Cad molo muta ye.

Firchekandi Bîr Tebit ta gi ti Âjumaŋ nî firche ye, ti Arbab Îsa Âddum tere.

	Hilleŋ	Sutuŋ Masaraa
1	Kasiye	Âjumaŋ
2	Mejmeje	Âjumaŋ + Kunjara
3	Dime	Âjumaŋ + Kunjara
4	Bâwude	Âjumaŋ + Kunjara
5	Oboke	Gamaŋ
6	Bîr Tebit	Âjumaŋ
7	Îjâwre	Komore
8	Sisi	Âjumaŋ
9	Kûrti	Âjumaŋ
10	Kuŋga	Âjumaŋ + kaa tuu mbo
11	Kâsarus	Âjumaŋ + kaa tuu mbo
12	Meŋenu Hajar Dime	Jerkeren
13	Meŋenu Teŋa	Jerkeren
14	Dime	Jerkeren
15	Gunji	Âjumaŋ
16	Bakhite	Âjumaŋ
17	Arara Dîri ta	Jerkeren
18	Bâkure	Âjumaŋ
19	Kadaŋo	Âjumaŋ

20	Âwuye ta	Bâruŋ
21	Haraza	Âjumaŋ
22	Kuma Furŋgi	Maraŋ + kaa tuu mbo

Dar Âjumaŋ nî gim mâlikta tur ye. Mâlikta mbo dalaje mbo:

	Mirsi hilleŋ dalaje inda wî	Sutuŋ
1	Kuma Furŋgi Ŋâwre (Salab)	Moroŋ
2	Oboke-Dûŋgur	Gamaŋ
3	Âwuyakar	Bâruŋ
4	Meŋenu dimilij ta nî kâddi	Jerkereŋ
5	Dimilijta Bîr Tebit	Âjumaŋ

7) Firchekandi Bede Korŋgoŋok tag

Firche kâddi Bede Korŋgoŋok ta gi ti mâlikta kâddunjar kaŋ tene, ila i Miŋiki Maŋgo, Mandara Hajar-Jâbuk, Maŋgire Bede mbo Tûkul-Tûkuli mbo ye.

Yagune gîlaŋgu Mâlik Mâkke Yasin mâlik Mandara nî gi ye, tiro molo du Firche Nîndiko Miŋiki mana gi ye, tiro molo du kima ta Âbita yere, ili molo gi do dûmmo jiciriya (intigabatta) ena, Dûden Nasir Maŋgire mana guwo ena.

Hâgudu lardi ta gi du saba kanaŋ Mestereŋ mbo, hâgudu muta saba dollo du firchekandi Arara ta gi mbo, hâgudu rî dollo du firchekandi Bîr Tebit mbo, hâgudu garbi dollo du dar Cad mbo ye.

Hâkuraŋ taŋa du:

- a) Hâkura Maŋgire nîg Mâlik Sileman te, dîŋgar ta Bede ye.
- b) Hâkura Mandara nîg Mâlik Sâbun te, dîŋgar ta du Hajar-Jâbuk ye.
- c) Hâkura Nernerŋ nîg Mâlik Bara Ismayil te, dîŋgar ta Ŋjaliye ye.

d) Hâkura Miñiki nîg Mâlik Abdalla Chokota ye, dîngar ta Maŋgo
Burat te.

Firche Bede ta gi ti Dûden Nasir Arbab te.

a) *Hâkura Maŋgire nî Mâlik Sileman*

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
1	Bede	Mandara + Miñiki + Maŋgire
2	Tûkul Tûkuli	Maŋgire
3	Tambaldiye	Maŋgire
4	Kurca	Maŋgire
5	Kuŋga	Maŋgire
6	Anndiriŋ	Maŋgire
7	Meremta	Miñiki + Maŋgire + Foroŋ
8	Welege	Sârkulaŋ + Jerkereŋ + Dîsaŋ

b) *Hâkura Mandara nî Mâlik Sâbun*

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
9	Ginda	Mandara
10	Siratiye	Mandara
11	Kûlkute	Mandara
12	Sa Kuŋji	Mandara
13	Israta	Mandara
14	Israta hille Chek ta	Maŋgire
15	Hajar Jâbuk	Mandara
16	Daŋgajiro	Mandara

c) *Hâkura Nerneŋ nî Mâlik Bara Ismayil*

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
17	Am Kharuba hille Dajo nî	Mandara

18	Am Kharuba hille Masaraa nîg	N̄nerneŋ
19	Am Kharuba Khartum Jadid	N̄nerneŋ
20	Achaba	N̄nerneŋ
21	Chuchta s̄uŋ b̄urti	N̄nerneŋ
22	Chuchta Safarne	N̄nerneŋ
23	Sabarna	N̄nerneŋ
24	Kase Mbeli	N̄nerneŋ
25	Kondoroŋ	N̄nerneŋ
26	Welege Hille Kawde	Jerkerneŋ + D̄isaŋ
27	Bede	
28	Bede Hille Njoldoŋ	Maŋgire
29	Tarawa	Jerkerneŋ + S̄arkulaŋ
30	Ajabane	S̄arkulaŋ + Maŋgire
31	Âwin Rado	

d) H̄akura M̄alik Abdalla Chokota Miŋiki n̄i

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
32	Hajar Nimir	Miŋiki
33	Ŋgobe	Miŋiki
34	Kuma D̄uŋgi	Miŋiki
35	Dime	Miŋiki
36	N̄ûrum ta	
37	Andiriŋ M̄ûbu n̄ig	
38	Gidere Hille Abu Toyota	Maŋgire
39	Azurugi ta	Mandara
40	Kondola Bede	
41	Kurca	Maŋgire
42	Haraza Kulkulte	Mandara

43	Maṅgo	Miniki
44	Tembeli Maṅgo	Miniki
45	Haraza Maṅgo	Miniki + Âjumaṅ
46	Bûratta	Miniki + Âjumaṅ

8) Firchekandi Kusube nîg

Firchekandi kâddi Kusube nî Arara nag, firchekandi gi Kusube nî ye. Gani ta gi du Arara ye. Hâgudu hâkuraṅ tiro mbo nûrmana koy tene, ila i Âjumaṅ noṅ N̄nerneṅ noṅ ye. Firche îni ti Musa Karama ye.

Firchekandi Arara ta Firche Musa Karama Âdiṅgi ta ye:

	Hilleṅ	Sutuṅ Masaraa
1	Gidera	Mînjiri + Kusube
2	Caraw Kase	Kusube
3	Sarafaye	Jerkerenṅ + Kusube + Kulije
4	Ajilije	Foroṅ + Kusube + Jerkerenṅ
5	Ustane Kuma Gânji	Maṅgire + Mînjiri
6	Ustane Nole	Kusube
7	Ustane Tembele	Kusube + Mârlaṅ
8	Njalate	Kusube
9	Korkoro	Kusube + N̄nerneṅ
10	Foroṅ	Kusube + N̄nerneṅ
11	Dûluṅa	Kusube (Dumi îni ye)
12	Arara	Kusube + Foroṅ
13	Aṅata	Kusube + Foroṅ
14	Kallaldiyo	Kusube
15	Arbata	Kusube + Âjumaṅ + Kulije

16	Gogone	Kusube
17	Dîri ta	Kusube
18	Agara	Kusube
19	Njalate	Kusube
20	Mirmiro	Kusube + Âjumaŋ
21	Kase Mbeli	Ɗerneŋ + Âjumaŋ
22	Hachaba	Ɗerneŋ
23	Am Kharuba	Ɗerneŋ
24	Chuchta	Ɗerneŋ
25	Kandaru	
26	Aŋgara	Ɗerneŋ + Gufa
27	Dumbari ta	Âjumaŋ + Ūraŋ + Foroŋ
28	Kandaru	Ɗerneŋ + Tînaŋ + Kusube

Firchekandi gi mâlikta mbara tene. Ila i:

1) Mâlik Hibba hille Kallaldiyo ta gi ye.

2) Mâlik Arbab Arara ta gi ye.

“Gideye” ira-ken kaŋa ye, kanaa dîniya taŋ hâkuram ūka yan koy kaŋaa nîŋ nenee lo karu ƚurim lay kaawo nda orgorenniye. Hâkuraŋ nîŋ nene i: 1) Kusube 2) Âjumaŋ 3) Ɗerneŋ.

9) *Firchekandi Mînjiri nîg*

Firchekandi âdaylaŋa gi ti firche Mahamat Yakub Ishak Mînjiri nî gi ye, tiro mbo nûrmaki wî, dar Fora noŋ Mînjiri noŋ, dar Gûro noŋ Foroŋ noŋ ye.

Yagu sutuŋ sona-sona kâddur tene, ila i: 1) Mînjiri-Fora 2) Asuŋaŋ-Kamalaŋ 3) Foroŋ-Guraŋ 4) Lûkaŋ-Dar Lûkaŋ 5) Bereje-Kûjunuŋ 6) Gufa-Aŋate.

Ndâŋa mâlikta îniŋa wî du: 1) Sileman 2) Abdulgadir

- 3) Handal 4) Mima 5) Jasir 6) Nidam 7) Mahamat 8) Sileman
 9) Ishak Raja (ti jaribe Sileman ta molo sule ye) 10) Yakub
 11) Mahamat Yakub.

Firchekandi dar Fora ta Mînjiri nî gi ti mâlikta iti tene, ila i:
 1) Kunjita Mînjiri nîg Dala Ndel 2) Kondola-Dûngi 3) Foroŋ 4) Dala
 Tûca Mînjiri 5) Dala Sûlda Gâmarkuŋaŋ 6) Kûjunuŋ Gûre Bereje.

Firchekandi Mahamat Yakub Ishak Mînjiri nî ta gi:

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
1	Hajar Gâbine	Fûkuŋaŋ
2	Kûjunuŋ Gûre	
3	Kûjunuŋ Kase	Foroŋ
4	Kuma Furŋgi	Foroŋ
5	Kuma Jabune	
6	Jadide	Foroŋ
7	Dôroti	Foroŋ
8	Abusogo	Foroŋ
9	Gâdir	Foroŋ
10	Atomor	Mirkiriŋ
11	Teweŋ	Foroŋ
12	Kumo Ore	Mînjiri
13	Koboska	Mînjiri + Jimiya + Gamaŋ
14	Koboska Mînjiri	Mînjiri
15	Îjgûrumi	Mînjiri + nûrgurtarna
16	Kondola Doŋgi	Mînjiri + Komore
17	Kôŋe	Mînjiri + Bâruŋ
18	Kaŋti	Mînjiri + Gufa
19	Sisi	Surabe + Mînjiri + Gamaŋ
20	Asbure	Mînjiri
21	Ŋabare	Mînjiri + nûrgurtarna

22	Kuŋga	Macañ
23	Chôdiŋ	nûgurtarna
24	Kûrti	Kulije
25	Dûweliŋ	Mînjiri + Kunjara
26	Fora	Mînjiri
27	Dûrti	Asuŋaŋ
28	Zibde	Mînjiri
29	Himeda	Mînjiri
30	Suwane	Mînjiri + Gamaŋ
31	Asmuluk	Mînjiri
32	Kuchkucheta	Mînjiri + Gamaŋ
33	Îriji Keŋa	Âjumaŋ + Mînjiri
34	Îriji Erdi dole	Âjumaŋ + Mînjiri
35	Kurca Ndorjo	Foroŋ + Mînjiri
36	Mesmeje	Mînjiri + Foroŋ
37	Kâruba	Asuŋaŋ
38	Kâmaliŋ	Asuŋaŋ
39	Nabagaye	Asuŋaŋ
40	Dâgajiro	Asuŋaŋ
41	Châlluki	Gamaŋ
42	Alfayige	Lûkaŋ
43	Chakam-Chakam	Lûkaŋ
44	Hille Ârinje	Gufa
45	Nogor-Nogor	Foroŋ
46	Mâkke ta	Mînjiri
47	Nagajiki Bîdi	
48	Gamarkuŋi	Mînjiri
49	Fârik Abdalla ta	Mînjiri
50	Hille Fâki Sayidna Yakub	Mînjiri

51	Dûluḡa Jamata	Mînjiri
52	Kîḡgi ta	Mînjiri
53	Tamun ta	Macan
54	Kurca	Mînjiri
55	Fârik Ârinje hille Haj ta	Mînjiri
56	Sibit	Gaman + Kunjara + Dîsan + Mînjiri
57	Kojojoma	Macan
58	Aḡata Gufa	Gufa + Foron
59	Dîlmaḡa	Asuḡan + Soron
60	Gûre	Asuḡan + Soron
61	Liḡa	Asuḡan
62	Âbu Dâyiye	Asuḡan + Macan + Jâbunaḡ + Foron
63	Kûjunuḡ Celcela	
64	Barde	Mînjiri + Dîsan
65	Rîwina	Mînjiri
66	Rijil Nabag	Asuḡan
67	Dîlmaḡa	Asuḡan
68	Îḡari	Gaman + Asuḡan + Jimiya
69	Cêrkeri	Gaman
70	Cêrkeri	Gaman + Mînjiri
71	Âbu Dayiyeta	nûrgurtarna
72	Dâgajiro	Asuḡan + Mînjiri + Ḥerner
73	Cakam-Cakam	Lûkaḡ + Mînjiri
74	Alfege Aramta	Lûkaḡ
75	Alfege Hille Kâddi	Lûkaḡ + nûrgurtarna
76	Ḥabare Kasen	Ḥumuri + Âmunan
77	Barde	Dîsan
78	Bereḡa	Bâruḡ + Kulije

79	Teweṅ	Mînjiri + Gamaṅ
80	Jama ta	Mînjiri + Macaṅ
81	Tiṅgit ta	Mînjiri + Komore
82	Sibit	Gamaṅ + Mînjiri
83	Tâmut ta	Mînjiri + Macaṅ
84	Gâmurkuṅe	Mînjiri + Âjumaṅ
85	Gos Abulagan ta	Mînjiri
86	Ârdeba	Mînjiri
87	Kûnunari	Mînjiri
88	Temereṅa	Mînjiri
89	Mûkute	Mînjiri + Foroṅ
90	Mogo ta	Mînjiri
91	Îchbare	Ûraṅ + Mînjiri
92	Aṅate	Gufa
93	Fura Kobe	Mînjiri
94	Aja Jâmus	Mînjiri
95	Korkoro	Mînjiri + Kulije
96	Kurca Ŋgurumi	Mînjiri
97	Kurca Âṅgay	Mînjiri
98	Fârig Ârinje	Mînjiri
99	Rîdaga	Mînjiri
100	Kijil Kijile	Mînjiri
101	Fârig Usta ta	Mangire + Mînjiri
102	Ŋânji Kabide	Kunjara + Mînjiri
103	Ida Dûṅgi	Mînjiri

10) *Firchekandi Hâbila tag*

Firchekandi gi ti mâlikta koy tene. Mâlikta ila i:

- 1) Firche Abduljalil Ndirko, tiro molo du kima ta Chette Abduljalil kulu sininta 1956 koy taka. Firchekandi ta gi hille Îyor yere. Sutu ta gi du Âmburcuŋgi ye.
- 2) Mâlik Dûd Mura gani ta gi Andarboro ye, sutu ta du Gurabaŋgi ye.
- 3) Mâlik Gamaŋ nî gi du Kejeŋgese ye.
- 4) Mâlik Âsuŋaŋgi gi du Kâmalaŋ na ye.
- 5) Mâlikkandi Macaŋ nî gi koro îniŋa molo tîŋ Âbu Dâhiye tam tûkare. Lukkur-lukkurdi tag dîsir na gi lo ti ye:

Mâlik Gôs ti alle hakim tere. Wâkit Âbu Richa sultan Bereje nî gi, Dar Masaram gâli mbo sene 1905 kar tayi gim, Mâlik Gôsko kîbin ninje-de, Dîrijel dumi Masaraa nî gim koy tanara. In ken Âbu Richata Dîrijelko uccumaŋa. Yagu mâsik kaa sallu ige gi de têreŋa, Bereje i mâsikko koro îniŋa mbo ûmmanto îya rînaŋ, Masaraa kîbin înje ilawo de “Kûmmanni!” irnen, Mâlik Gôs du tûmmana.

Sultan Âbu Richa Dar Masaro le tîŋa, Gôs taŋ nenee wî du ti mâsikko tûmmana gu kûri tiyen, mâlikkandi molo ndisu Firche Îbedalla Kombo-Kombowo gani Âbu Dâyiye tam unduŋa.

Hâgudu ti tîya-kunuŋ, Aliyo ta Banda mbo firchekandu wândatirna, intawo leyu Koboyo Diŋgila wo gani tam unduŋa. Hâgudu Koboyo tîya, Nurta Bilal Jaga mbo firchekandu wândatirna, intawo le Bilal Barra wo unduŋarniye. Yagu lukkur-lukkurdi gim, mâlik noŋ dimilij noŋ firche noŋ marka wî kooy darje îni tîle, mâlik de ye. In ninda mbo firche gi tûkanniye.

Hâgudu mâlikta koy kâddur tene. Firchekandi Hâbila ta gi dîŋgarta tur tene, ila i: 1) Haram Kawal-Gamaŋ 2) Îyor-Âmburcuŋ 3) Andaraboro-Gurambaŋ 4) Dîlisu-Fûkuŋaŋ 5) Guraŋ-Darnaŋ.

Firchekandi Hâbila ta gi:

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
1	Âbu Dâyiye	Dîsaŋ + Asuŋaŋ + Jâbunaŋ
2	Cherkere	Gamaŋ + Agumaŋ
3	Kejengese	Gamaŋ + Agumaŋ
4	Haram Kawal	Gamaŋ + Agumaŋ
5	Tembeli	Bâruŋ
6	Ŋgurumi	Gamaŋ + Agumaŋ
7	Hâbila	Kunjara + Agumaŋ + Gamaŋ + Jâbunaŋ + kaa tuu mbo
8	Simmbila	
9	Îyor	Âmburcuŋ
10	Abor Masaraa	Dîsaŋ
11	Umande	Gurambaŋ
12	Sala	Mînjiri
13	Anndarboro	Gurambaŋ
14	Tarcana	Gurambaŋ + Mînjiri
15	Bororo	Gamaŋ i ganii kaŋ ene
16	Salka	Gurambaŋ
17	Sîdok	Gurambaŋ
18	Ajilija	Gurambaŋ + Foroŋ + Kulije
19	Fârig Dîliso	Foroŋ + Fûkuŋaŋ
20	Dîliso Kâddi	Fûkuŋaŋ + Kulije
21	Mâdi	Fûkuŋaŋ
22	Nagaje	Gurambaŋ
23	Dîra	Gurambaŋ
24	Mornoŋ	Mînjiri
25	Ârom	
26	Goroŋ	Mandara + Macaŋ

27	Nagire	
28	Kechemere	Dùllaṅ
29	Kuma Kujungur	
30	Asra	Gurambaṅ + Mirkiriṅ
31	Châloloki	Gamaṅ
32	Aram ta	Mâdaraṅ + Gamaṅ
33	Dar Âwin	
34	Îjâri	
35	Ûruṅ	
36	Gûndo	
37	Rûsaṅa	
38	Gum Sakit	
39	Lumani	

11) Firchekandi Gûbbe tag

Firchekandi Gûbbe ta gi ti firchekandi Dîsaṅ nî ye. Bûga ta gi du Gûbbe ye. Firche Adam Îdiris Dâbi ta ganim nuṅṅanni gi ti kima ta Barra Adam “Nagaldaṅa” ye. Hassa ninda gi du Jamal te.

Lardi ta muta na gi Forboroṅa mbo ye, hâgudu lardi saba na gi du Kînoya mbo ye, lardi ta rî na gi du Hâbila mbo ye, lardi ta garbi na gi du dar Cad mbo ye. Nenee taṅa kûde ninda wî i: Dîsaṅ, Kunjara, Numuri.

Fircheṅ îniṅa wî: 1) Adam Îdiris Dâbi 2) Barra Adam Îdiris Dâbi 3) Jamal Abdujabbar.

Dalaje îniṅa wî: 1) Kunjara, i kaa Ibrahim Sâyid taṅa ye. 2) Dîsaṅ, hâkura îni Dîse ye.

Hâkuraṅ îniṅa wî Dasa mbo Ambiliṅ mbo ye. Nenee îniṅa wî Kunjara mbo Dîsaṅ mbo ye.

Firchekandi Gâbbe ta Dîsaŋ nî gi:

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
1	Ambiliŋ	Kunjara
2	Jaŋit	Dîsaŋ
3	Dûluŋa	Dîsaŋ
4	Dambusa	Dîsaŋ
5	Kurcha	Dîsaŋ
6	Dasa	Kunjara + Dîsaŋ + Tînaŋ
7	Talhaya	Kunjara
8	Tûndusa	Kunjara + Dîsaŋ
9	Hamnda	
10	Ârdeba	
11	Kire-Kire	Kunjara + Dîsaŋ
12	Am Kaba	Kunjara
13	Am Dâbuk	Kunjara
14	Tambali	Dîsaŋ + Fûkuŋaŋ
15	Hajilija	Dîsaŋ
16	Dokom ta	
17	Kecheker	Gurambaŋ + Fûkuŋaŋ
18	Dîŋjar	Gurambaŋ
19	Sunta	Gurambaŋ
20	Bandata	Gurambaŋ + Kunjara + Dîsaŋ
21	Bakatata	Kunjara
22	Ker Wajid	Gurambaŋ + Dîsaŋ
23	Tundusa	Gurambaŋ + Dîsaŋ
24	Arrabak	Gurambaŋ + Dîsaŋ + Asuŋaŋ
25	Himmeda	Gurambaŋ
26	Janna Barra	Dîsaŋ + Asuŋaŋ
27	Keceker	Dîsaŋ

12) Firchekandi Forboroŋa tag

Firchekandi Forboroŋa tag ti Firche Abdulhamid, kima Ishak Nahid Hagar ta gi ye.

Firchekandi gi, ti gîlaŋ mâlikkandi daŋa Abdalla Kîdik ta ye. Yagune sultan Masaraa nî Baharaddin ti kimiŋ sultan Siŋar ta nî gi taŋa wîwo awun tento tîkala, yagune darje Siŋar ta nîŋa wî ganii kaŋ eŋeŋere. Tu garbi Cad mo Anjireme ira gi mo ye, ilim saltana Siŋar ta nîŋa indiyye, hâgudu saba kanaŋ du Dar Masara ye, hâgudu muta na gi du Wadi Sale Dar Furko nûrcuŋa gi ye. Hâgudu firchekandi gi du ti kaa kâddur tene. Ila i Siŋarta, Bereje, Masaraa.

Alle “Mâgurura” ru urinniye, yagun Mâgurura ti caki muta Cad mo ye, ili ti Dar Siŋar ta nî yen, in kenu mirsi ila le “Forboroŋa” uruŋaye. Forboroŋa ti Dar Masaraa nî ye, nene i Hissen Abdalla Kîdik ta ye, lardiŋ taŋa du rî-saba firchekandi Kino ta gi ye. Rî-garbi firchekandi Gûbbe ta gi ye. Saba dollo du Dar Fur te, muta-garbi dar Cad te.

Firchekandi Forboroŋa ta gi ti: 1) Abdalla Nahid 2) Ishag Nahid Hagar 3) Abdulhamid kima Ishag tag

Hilleŋ wîm ninda wî i:

1	Forboroŋa
2	Tamra
3	Jîmeza Bâbikir hilleŋ kaŋ
4	Boro
5	Kajabagul
6	Hajar Bagar
7	Salmanja
8	Welege
9	Korenaŋa

10	Ramakaya
11	Tayiba

Yagu hasa na wî fircheṅ mbara ye:

- 1) Firchekandi Siṅarta nîg Firche Abdulhamid Ishag Nahid
- 2) Firchekandi Masaraa nîg Firche Sale Sayir Abdalla

Hâgudu dalaje kaṅ na wî:

- 1) Dala Hassan Abdalla Kîdik te, ti Masara Fûkuṅaṅgi ye.
- 2) Dala Bihayra Tacharon (Dala Kamis) Dala Dajo
- 3) Dala Siṅarta nîg

13) Firchekandi Kino tag

Gîlaṅgu Firche Hissen Njûkute sutu Nûmuri mana gi yere.

Yagu ti ndû tenen, nenee taṅ ndisu firchekandi ta gu kul Firche Âbu Sin sutu Matarmbe mana Dâgajiro lo nara guwo ûṅanniye.

Tiro sultan lo firchekandu tûṅanniyere, yagu Umnda Abdalla Banda umnda Tonoko ta gu uya-kunuṅ, Âbu Sinko firchekandi molo njûr sijn mo lun, Sileman Abdigile wo gani tam nâyirito unduṅa. Yagun nîyembo rûgurta tândaṅina, sultan tiro molo kulu Harun ta wo tûṅa, hâgudu Harun molo du Sileman ta kimo tûṅa. Yagu hukum koroo îniṅa molo sene 1995 molo tîṅa.

Firche Sileman tîya-kodo, kima ta Adam Sileman gani tam tuṅuṅa. Yagu kaṅgi tu Adam ta tîyar Zakariya, firchekandu ninnde gu ûṅto tîkala, yagu sultan îya rînaṅ Nûren “Andagabo”wo tûṅa.

Nûren Mahamat sutu Nûmuri mana gu unduṅa, tiro molo du Mahamat Musa sutu Surbaṅ mana gu unduṅa, âmin-âmin koy tindaye.

Lardi firche gi ta gi muta dol Forboroṅa ye, rî dol du Hâbila

ye, garbi dol du Gûbbe ye, saba dol du Dar Fur mbo madaldi Âzzum ye.

Firchekandi Kino ta gi:

	Hilleŋ	Sutuŋ Masaraa
1	Magarse Jîne	Mirkiriŋ + Numuri + Nerneŋ
2	Magarse Âjumaŋ	Âjumaŋ
3	Kaskaru	Numuri + Âjumaŋ
4	Dâyro	
5	Magarse Numuri	Numuri
6	Keŋo	Metermbe
7	Magitiya	Metermbe + Jâbunaŋ
8	Haraza	Lere + Asuŋaŋ
9	Wâygo	Maŋgiriŋ
10	Mamun Lere nîg	Tôroŋ + Lere
11	Joroko Dibnagira	Surbaŋ
12	Joroko Kâddi	Surbaŋ + Macaŋ
13	Bûraŋa	Jâbunaŋ + Mirkiriŋ
14	Kijaŋ	
15	Safari	Mârkuŋaŋ + Nerneŋ
16	Hille Fâki	Lere

Firchekandi Musa Kamis Mahamat ta gi mâlikkandi mbo hâkuraŋ mbo ye, ila i: 1) Metermbe 2) Numuri, gani îni Magarse ye 3) Jâbunaŋ, gani îni Forboroŋa ye.

14) Firchekandi Kôbore tag

Firchekandi Cikab ta gi ti Fôfo yere, firchekandi gi ti kaa Fûkuŋaŋ nî lo Furtawo nûrcirni ye, Dar Masaram sultanko ma unduŋda gim.

Hâgudu Timbiri Dâwudko ûṅa. Firchekandi gi ti gûru koy Mirkiriṅ nî ye. Hâgudu Timbiri tîya, kimiṅ taṅ firchekandu wândatiren, baba îni ta tîyar Abakora tene-de, firchekandu nulte gu endeleṅaye. Abakora ti tîyar ta Ṇamsa Abdulgadir molo kâddi ye, hâgudu Abakora tîya, tîyar ta Yusif Abdulgadir tula.

I kooy Gereṅeṅ ye, Abdulgadir Ṇamsawo Sultan Âbakar tiro gani Murne ta ilim tâyiriteyeka tunduṅa.

Firchekandi Ibrahim Yusif Abdulgadir Ṇamsa (Murne) ta gi:

	Hilleṅ	Sutuṅ Masaraa
1	Ûruṅ Hille Tarawa	Macañ + Târsumbe
2	Noye	Târsumbe
3	Tachar-Tachar	Mînjiri + Târsumbe
4	Dar Âwin	Dîsaṅ Mâlik-goṅ + Târsumbe
5	Guraṅ	Âbunaṅ
6	Ândilef	Tînaṅ + Târsumbe
7	Siwe	Âmburcuṅ + Macañ
8	Kûsul	Târsumbe
9	Tulus	Târsumbe
10	Morro	Târsumbe
11	Hille Erdi	Târsumbe
12	Dûdduk	Târsumbe
13	Acamara	Macañ + Mereṅa + Târsumbe + Ṇumuri
14	Dâbaṅa	Mereṅa
15	Tunfukka	Mînjiri + Âjumaṅ
16	Andaṅa	Asuṅaṅ + Mûraṅ
17	Kuma Bede	
18	Arara	Ṇumuri + Mûraṅ
19	Rôce	Mereṅa + Âjumaṅ

20	Nennemi	Âjumaᅇ
21	Koneli / Kebere	Âjumaᅇ
22	Kûsul	Tînaᅇ
23	Amsidere	Macaaᅇ
24	Sugune	Mînjiri + Âjumaᅇ
25	Hille Fârik	Macaaᅇ
26	Âmbikeli	Âjumaᅇ + Kunjara
27	Tâni Sisi	Mârkuᅇaᅇ + Nᅇmuri
28	Tâni Ndeli	Mârkuᅇaᅇ + Tînaᅇ + Nᅇmuri
29	Fôfo	Komore
30	Tûndusa	Dîsaᅇ
31	Môde	
32	Âtik	
33	Kûrti	
34	Korbo	

15) Firchekandi Tachafa Fûkuᅇaᅇ nî gi

Firchekandi Tachafa Fûkuᅇaᅇ nî gi Firche Ismayil Baru ye. Alle firchekandi gu nenerni gi, Âfandi Ibrahim Yakub Ibrahim, Dar Furi yere. Yagu tiro mbo iyaᅇa ta Aza Hanifa mbo koy wayana molo, firche Ismayilko unduᅇaye.

Firchekandi Tachafa Fûkuᅇaᅇ nî gi:

	Hilleᅇ	Sutuᅇ Masaraa
1	Tachafa	Fûkuᅇaᅇ
2	Salame	
3	Ârdeba	
4	Am Haraza	
5	Gûndo	

6	Milebide	
7	Ser Tomoņe	
8	Nejeloni	
9	Nili	
10	Are	
11	Kâmkali	
12	Sisi	
13	Jayin Tîlo	
14	Korbo	
15	Dofor	
16	Barakat	
17	Jâdide	
18	Dofor Furta	
19	Istirene	
20	Askinite	
21	Hajar Îse	
22	Tarcana	
23	Randile	Âmburcuņ + Tînaņ
24	Tundusa	
25	Gidera	
26	Markuba	
27	Gôs Âmir	Kaa ninderniņa wî Sultan Âbakar noņ kaa Dîrimbaņ noņ yere.
28	Asuņa	
29	Hugune	
30	Côlolo	
31	Beda	
32	Ņûri Kuma	
33	Sâwe	

34	Ajilija	
35	Mûkut	
36	Mile	
37	Îjârîno	
38	Urabe	
39	Okkori	
40	Katir	
41	Adidi	
42	Mindine	
43	Fôji	
44	Tâchachuki	
45	Kera	

16) Firchekandi Kîrendik tag

Firchekandi Kîrendik ta gi Firche Abdalla Âbakar Zîber te. Ti firche Surbaŋ nî Kîrendik na gi ye, hâgudu darje nulusi wî Zîber taŋ tunuba ye, intawo “Rûse Hafir Rûse” undunurinniye.

Firchekandi Abdalla Âbakar Zîber ta gi:

	Hillen	Sutuŋ Masaraa
1	Kîrendik	Dîsaŋ + Asuŋaŋ + Âmburcuŋ
2	Rûse	Surbaŋ + Gereŋeŋ
3	Kideda	Tînaŋ + Kusube
4	Fagas	Surbaŋ + Fûkuŋaŋ + Asuŋaŋ
5	Hajar Gâdi	Lere
6	Lîma	Surbaŋ
7	Chutak	Asuŋaŋ
8	Am Rakina	Surbaŋ
9	Gâdir	

10	Jûrnaᅇ	Jûrnaᅇ
11	Bîr Dâbuk	Maᅇgire
12	Gireda	Surbaᅇ
13	Raᅇide	
14	Rama ta	
15	Marayat	
16	Hachaba	Fûkuᅇaᅇ
17	Jîmeza	Dîsaᅇ + Sîrnaᅇ + Tînaᅇ

17) Firchekandi Jamal Bâdawi Katir “Bidine” tag

	Hillen	Sutuᅇ Masaraa
1	Bûre	Fûkuᅇaᅇ
2	Sirefa	Komore
3	Rûkka	
4	Gânja	
5	Bidine	
6	Galala	
7	Ârdeba	
8	Muraya	
9	Mbimbice	
10	Âbari	
11	Ârbari	
12	Girese	
13	Korome	
14	Korome	
15	Fâjaki	
16	Duwane	

18) Firchekandi Chelbe tag

Firchekandi Chelbe ti darje sininta 30 tuɗuna. Kima ta Mahamatko ûna tene-de, Ârinje sene 1998 aye 1 jo 19 uya. Umudiye Mahamat Chelbe ta gi hille Gûre Kâddi uriye.

	Hilleɗ	Sutuɗ Masaraa
1	Bûlaye	Asuɗaɗ + Âmunaɗ + Tacharkunaɗ
2	Kûrti	Asuɗaɗ + Âmunaɗ
3	Âbu Nayima	Asuɗaɗ
4	Gâdir	Asuɗaɗ
5	Hajar Bûke	
6	Garadaya	Asuɗaɗ
7	Jûrnaɗ Dalata	Asuɗaɗ + Surbaɗ + Jûrnaɗ
8	Dalam	Asuɗaɗ
9	Gunji	
10	Berte	
11	Koɗgom Junub	Âmunaɗ + Fûkuɗaɗ
12	Rijil Nabag	
13	Âbu Nayima Chimal	Âmunaɗ + Asuɗaɗ + Kariyaɗ
14	Âbu Nayima Wasti	Âsuɗaɗ
15	Kûjunaɗa	

19) Firchekandi Kase Jinene molo saba nag

Firche Abdalaziz Âli Hanno ta gi, Âmunaɗ Âbu Nayima taɗa ye.

	Hilleɗ	Sutuɗ Masaraa
1	Hachaba Tegere	Âmunaɗ
2	Kûmme	Tôroɗ
3	Âbu Nayima Chimal	Âmunaɗ

4	Âbu Nayima	Âmunan
5	Âbu Nayima	Âmunan
6	Rijil Nabag	
7	Bûlaye	
8	Mazarub	
9	Âbule	
10	Kajanaña	
11	Hille Dâbbe	
12	Dalba	
13	Kônga Chimal	
14	Jayin Tîlo	
15	Mukchacha	
16	Todorona	
17	Mazarub Tama	
18	Hachaba Toche ta	

20) Firchekandi Sileman Dîna tag

Firchekandi Sileman Dîna ta Ismayil Adam Nimir mbo i sutu Lere ye.

	Hillen	Sutun Masaraa
1	Biri Karaza	Jâbunan + Lere + Âmunan + Asunan
2	Biri Zaltaya	Guramban + Jâbunan + Lere + Âmunan + Kariyan
3	Biri Hajar Bibi	Gufa + Lere
4	Biri Jûrn	Jûrn + Surban + Lere
5	Magma (Biri mbo Tâchabaki mbo olonam)	
6	Hille Karak	
7	Hille Borgo	

8	Achar Wâli	Dîsaŋ + Maraŋ
9	Achar Wâli Dîsaŋ	Dîsaŋ
10	Achar Kuje	Dîsaŋ
11	Achar Mârarit	Dîsaŋ
12	Tâchabaki hille Mîma	Dîsaŋ
13	Tâchabaki hille Borgo	Dîsaŋ
14	Tâchabaki hille Borgo	Goŋkakaŋ
15	Tâchabaki hille Mîma	Goŋkakaŋ
16	Arfa Mîma	Dîsaŋ
17	Milebide Nîso	Dumi Fûkuŋaŋ nî ili ti Ishak Ndo Kunji Fûkuŋaŋ nî kûjo tindirniyiye.
18	Fur Wâli Daŋata	Goŋkakaŋ
19	Fur Wâli Kuma	Goŋkakaŋ
20	Libiri Lere (Himmeda, Arda, Siratiye)	
21	Biri Gurambaŋ	Gurambaŋ
22	Noye	
23	Wahide	
24	Wahide Kârtum Jâdid	
25	Fur Wâli Goŋkakaŋ	
26	Libiri	
27	Libiri Hîmeda	
28	Libiri Arda	
29	Libiri Siratiye	
30	Libiri Âtoro	
31	Libiri Hachaba	
32	Korome	
33	Dûwed Nukta	
34	Amchirena	
35	Kâlmokari	Mûraŋ

36	Asirne	Mûraᅇ	Dûmi Muraᅇ nî
37	Asirne Haj Chagir	Mûraᅇ	
38	Am Ich	Mûraᅇ	
39	Am Ich	Lere	
40	Gurase	Fûkuᅇaᅇ	
41	Âburandi Hille Kurca (Hamid Mahamat Adam)		
42	Biri Istirene	Lere	
43	Mâtawi		
44	Gîrnaᅇa		
45	Karak Hille Kir	Gonkakaᅇ	
46	Achar Hadahid		
47	Ardamata Chârik Kûbri		
48	Kokorike		
49	Dûwed		
50	Dûwed Hillele		
51	Dûwed Kûrbo		
52	Dûwed Saᅇgar	Âmburcuᅇ	
53	Sildi		

21) *Firchekandi Dar Kase taᅇ*

Firchekandi Dar Kase taᅇ gi taᅇ nenee i Annur Umar Êdiris
noᅇ Abdalaziz Abdalla Yusif noᅇ Sale Arbab noᅇ ye.

	Hilleᅇ	Sutuᅇ Masaraa
1	Hâbila Kanare	
2	Sildi Kase	Tîraᅇ
3	Gâsajne	
4	Kûsul	Tînaᅇ

5	Nariya	Numuri
6	Rôce	Mûraŋ
7	Mejmere	Soroŋ
8	Ûrbe Âtite	Fûkuŋaŋ
9	Ûrbe Kaseje	Fûkuŋaŋ
10	Njocoke	Soroŋ
11	Ŋârino	
12	Ûrbe	
13	Chorkoldi	
14	Hille Zagawa	Nerneŋ
15	Kondola Jesa	Nerneŋ
16	Ndukure	
17	Murli Hille Kâddi	
18	Murli Kûdumi	
19	Âburandi	
20	Kaja	
21	Hachaba	
22	Gâdir	Komore
23	Tabarik	
24	Kûka	
25	Kûdumi	
26	Fur Wâli	Gonkakaŋ
27	Daŋa ta	
28	Âmmo Amini	
29	Giriri	
30	Kâskidik	Komore
31	Darkota	Komore
32	Naga	Komore
33	Zawiya	Foroŋ

34	Dôroti	
35	Mara	
36	Tîre	
37	Gokar	Mestereŋ + Maŋgire
38	Kûro	Mestereŋ + Mûraŋ
39	Ilili	Dîsaŋ
40	Atik	Dîsaŋ
41	Tûnduŋ	Dîsaŋ
42	Kûrti	Dîsaŋ
43	Amchidera	Dîsaŋ
44	Ustuware	
45	Kônde	
46	Arara	Ŋumuri
47	Haraza	
48	Hôgone	Âbunaŋ
49	Wastane	Âbunaŋ
50	Karnak	Foroŋ
51	Mestere Kase	Mestereŋ + Foroŋ + Maŋgire
52	Kase	Maŋgire i gani Foroŋ nî me ye
53	Kâruba	Mestereŋ + Maŋgire
54	Am Haraz	Kooy Foroŋ nî ye
55	Kuŋga	Maŋgire + Mestereŋ
56	Adala ta	Mestereŋ + Maŋgire + Ŋerneŋ
57	Ker Wajid	Muruŋaŋ
58	Dîrijel	Gereŋeŋ
59	Kanare Hille Kûrbo	Gereŋeŋ
60	Kanare Areba	Miniki
61	Korome	
62	Bôro	

63	Dûwed Hille Kâddi	
64	Dûwed	Kasabaŋ
65	Erdi	
66	Koro	Ñerneŋ
67	Bîr Madine	Ûraŋ

Masaraa Sudan mo gani tuum inda wî

Masaraa Gireda taŋ mbo Jokhana Zarga taŋa mbo

Masaraa Gireda taŋa wî nasko ne, saltana koy Jokhana Zarga ne indaye. Masaraa Jokhana taŋa wî i Surbaŋ ye. Masaraa Gireda taŋa wî du Maŋgire ye, hâgudu gani ilim hâkuraŋ îniŋa wîwo nîna wî, sultanta Furta nîŋa wî ye. Masaraa Surbaŋ i Sultan Sileman Salun ira, Furta nîŋ gi taŋ mamaŋ ye.

Gireda taŋa kaa i Masaraa Maŋgire ye, mâlikiyo koy nenenniŋa ye. Mâlikta îniŋa ila i:

1. Mâlik Sagur	10. Mâlik Hissen ti juri Âli Dinar
2. Mâlik Awod	Ârinje Rizegatta mbo na ilim
3. Mâlik Bôdur	nîyembo nusuruna ye.
4. Mâlik Jar	11. Mâlik Dûd "Jo mbîri
5. Mâlik Albayin	tâlandira"
6. Mâlik Musa Matar	12. Mâlik Mahamat Nadif
7. Mâlik Albayin	13. Mâlik Yagub
8. Mâlik Laben	14. Mâlik Mahamat
9. Mâlik Dûd	15. Mâlik Yagub ti âmin-âmin
	koy ninda gi ye.

Masaraa Gadarif taḷa

Masaraa i dar Gadarif wâkit unuḷa gi, wâkit Mahamat Ahmat Mâhdi ta dar Habach mbo ḡoru ene ilim unuḷarniye. Mahamat Ahmat wâkit Habach mbo usuri ilim, Masaraa koy nusurii Mahamat Ahmad taḷ kaa mbo gē indirniyeka, Habachta wo rayin dar inim walana.

Hâgudu kaa dâni Gadarif ta gani ilim nindirniḷa ila, mutu ken dar muta waka, gani ili fero rēḷ, sîḡgee iriḷu loyn, sede ne tinde-de, Masaraa ko sede nunjurisin, sîḡgee yasin, ganu lûtḷuraḷ unuḷa. Hâgudu kaa dar Habach taḷa ila kêru, Masaraawo nunjuri ige-de, nuran-de dar ilu ûḷḷuraḷa.

In ken, gani ilu âsur ûḷḷuraḷa, aniḷaa nŷembo tômisen, âjjiḷa Ache Falatiye ira gi âju koy tâjiḷanniye. Ili molo gani ilim kaa kâddur ûka, hâkkuma koy gani ili kalla yen kosiḷ, âsuri wâsiye tûtḷuraḷa, kâcamuu mbo aniḷaa mbo buraga âyḡe "Zaharat Chamis" taḷa mbo âmin-âmin koy oyeye.

Masaraa Gadarif ninda wî selteḷ mo 30 lo 40 ye. Hâgudu bûga Gallabat ninda wî du 80 ye. Kaa Masaraa i lardi Sudan ta dar Habachko nâbaniḷa ilu rûcuḷ nuḷuḷa ye. Bûgaḷ iniḷa kâddunjar wî Gallabat, Bandakaw, Gurecha, Âtbarawi, Dôka, Basunda.

Hâgudu hilleḷ sina wî mbo bûgaḷ mûgula wî mbo Dôka, Bandakaw, Basunda, Bâbikiri, Am Karayid, Rachid, Jabal Gena, Khor Zaraf.

Hilleḷ iniḷa du kâddur ye, yagu gim baka de mûmmana: Tored, Jazuli, Tamra.

Masaraa i ganii tuum koy inde, ganii ila:

1. Fawo	5. Jazira-Aba
2. Damazin	6. Kosti
3. Sînja	7. Kurdufan
4. Nîl-Abiyad	8. Murayad

Masaraa i Bar Cad ta gi molo, lardi Habach mbo Sudan mbo ene gim naka ye. Ganii hassa mûmmana wîm Masaraa i de kâddur ye. Intiki-ken, 4,000,000 molo koy kâddur ye ire.

Konton̄ Masaraa nîŋ dar Cad mana wî

Konton̄ Masaraa nîŋ dar Cad mo dumii mâlikta Masaraa nîŋ Cad mana wî, gani îni hassa na gi Mîdiriye Asuŋa ye. Gani gu tiro Faransiyinta nî ja dollo, sene 1919 ilim ketel Cad mo urmanaye.

1) Konto Gereŋe

Mâlikta nurchudurna wî:

- 1) Mâlik Adam Mustafa 2) Mâlik Ahmad Baraka 3) Mâlik Harun Mahamat Ahmad 4) Mâlik Ishak Harun 5) Mâlik Jîddo Harun Ishak. Jîddo ti âmin-âmin koy mâlik lo ninda ye.

Hilleŋ îniŋa wî:

	Hilleŋ	Sutuŋ Masaraa
1	Tâbari Mirsalta	Ûraŋ + Tegereŋ
2	Tâbari Wadita	Kunjara + Kariyaŋ
3	Gundo Tandorta	Âwurnaŋ + Ûraŋ
4	Âjine	Ûraŋ
5	Mâdaraŋ	Mâdaraŋ + Âwurnaŋ

6	Tandi	Mâdaraj
7	Hilele	Kariyan
8	Hilele Korobit	Kariyan
9	Kûdumi	Kariyan + Kûrŋgulaŋ
10	Corota	Kariyan
11	Tembeli	Kariyan
12	Siratiye	Kariyan
13	Tondoŋ	Kariyan
14	Muraye	Tegeren
15	Geŋenŋe	Tegeren
16	Sisi	Tegeren
17	Ârdeba	Tegeren
18	Tegere	Tegeren
19	Mecce	Macaŋ + Tegeren
20	Hajilija	Macaŋ + Gereŋen + Asuŋaŋ
21	Gûndo	Macaŋ + Tegeren + Maŋgiriŋ
22	Tândalti	Asuŋaŋ + Tegeren
23	Liŋe Birediya	Mâratin
24	Liŋe Garfata	Jâbunaŋ
25	Liŋe Bûtata	Dîsaŋ
26	Liŋe Jati	Jâbunaŋ
27	Liŋe Garaday	Mâratin + Gereŋen
28	Liŋe Dîsaŋ	Dîsaŋ
29	Bôro	Ûraŋ
30	Ilili	Ûraŋ
31	Kârtum	Gereŋen
32	Awot ta	Gereŋen
33	Gokorŋgita	Gereŋen
34	Gereŋe	Gereŋen

35	Tukuyi	Gereneṅ
36	Tukuyi	Dîrmbaṅ
37	Milebide	Gereneṅ
38	Sandi Fôk	Gereneṅ
39	Dôroto	Gereneṅ
40	Liṅe Berediye II	Gereneṅ
41	Liṅe Berediye III	Gereneṅ
42	Nodorchoṅ	Gereneṅ
43	Babunusa	Gereneṅ
44	Ambeliya	Goṅ Mûraṅ
45	Atachane	Goṅ Mûraṅ
46	Butte	Goṅ Mûraṅ
47	Fârig Joroko	Goṅ Mûraṅ
48	Kunji Ŋârama	Goṅ Mûraṅ
49	Muraye	Goṅ Mûraṅ
50	Anjukuttumuna	Goṅ Mûraṅ
51	Îyer	Goṅ Mûraṅ
52	Tillita	Dîsaṅ
53	Amkaruba	Dîsaṅ
54	Hachaba	Dîsaṅ
55	Gilane	Dîsaṅ
56	Wâriwarita	Soroṅ
57	Ârdeba	Goṅ Mûraṅ
58	Joroko	Dîsaṅ + Tegereṅ + Âwurnaṅ + Miṅiki + Asuṅaṅ + Mereṅ + Âbunaṅ
59	Dodorok	Asuṅaṅ
60	Koṅore	Asuṅaṅ
61	Wallad	Asuṅaṅ
62	Kodolok	Asuṅaṅ

63	Askinite	Asuᅇaᅇ
64	Ndâtirne	Asuᅇaᅇ
65	Andaja	Asuᅇaᅇ
66	Galane	Asuᅇaᅇ
67	Njindi	Asuᅇaᅇ
68	Tîrti	Tegereᅇ
69	Ebetenᅇi	Tegereᅇ
70	Âdikota	Tegereᅇ
71	Gadarif	Tegereᅇ
72	Dulle Tambaldi	Tegereᅇ + Kariyaᅇ + Âwurnaᅇ + Dîsaᅇ
73	Dulle Kase	Tegereᅇ
74	Kumme	Tegereᅇ
75	Dewer	Tegereᅇ
76	Miyata	Tegereᅇ
77	Bîr Moᅇgo	Tegereᅇ
78	Biske Jîmeze	Dîsaᅇ
79	Biske Kuro	Dîsaᅇ
80	Biske Dullata	Dîsaᅇ
81	Biske Wâdi Îyer	Dîsaᅇ
82	Biske Nubuta	Dîsaᅇ
83	Biske Faride I	Dîsaᅇ
84	Biske Faride II	Dîsaᅇ
85	Magaji	Dîsaᅇ
86	Tôᅇgori Bârkutta I	Jâbunaᅇ
87	Tôᅇgori Bârkutta II	Jâbunaᅇ
88	Tôᅇgori Sisi	Jâbunaᅇ
89	Tôᅇgori Doromta	Jâbunaᅇ
90	Tôᅇgori Adarmanta	Jâbunaᅇ
91	Adire	Goᅇ-Mûraᅇ

2) Konto Barde

Konto Barde gani ta gi Hajar Hadid ye.

Mâlikta kontom nâyirna wî i: 1) Mâlik Bakit 2) Mâlik Ibrahim Bakit 3) Mâlik Adam Ibrahim 4) Mâlik Mahamat Ibrahim 5) Mâlik Hassan Ibrahim. Ti âmin-âmin koy mâlik lo ninda ye.

Gani gi ta mâlikkandi gu jârîbe tîle taña Masaraa de enegiye, gani ti konton tu wî noŋ yande.

Hilleŋ îniŋa wî:

	Hilleŋ	Suton Masaraa
1	Arkum	Surbaŋ-Imamiya
2	Istirene	Surbaŋ
3	Haraza	Macaŋ
4	Gûndo	Ñerneŋ
5	Hille Mam	Macaŋ
6	Gabad	Jerkereŋ
7	Doroŋgol	Sîrmbaŋ
8	Barde Surke	Âmunaŋ + Tôroŋ + Macaŋ
9	Kocholoŋ	Macaŋ
10	Kechemer	Macaŋ
11	Kunjube	Guruŋgaŋ
12	Gôs Bagar	Surbaŋ
13	Gôs Bagar Hilele	Surbaŋ
14	Todorona	Surbaŋ
15	Tachule	Macaŋ
16	Soŋeŋ	Macaŋ
17	Allache	Macaŋ
18	Kunduse	Anŋgoloŋ
19	Gundiyaŋ	Âmunaŋ + Surbaŋ + Mandara

20	Tîn	Aᅇgoloᅇ + Âmunəᅇ
21	Abu Tantar	Macaᅇ + Aᅇgoloᅇ
22	Burtay	Duma + Âmunəᅇ
23	Gorne	Surbaᅇ + Aᅇgoloᅇ + Mandara
24	Allacha	Dîrmbəᅇ
25	Ajiz	Tînaᅇ
26	Chantarur	Tînaᅇ + Mandara
27	Dudu	Fûkuᅇᅇ
28	Kûrjuᅇgul	Tînaᅇ + Gereᅇᅇ
29	Wata	ᅇnerəᅇ + Aᅇgoloᅇ
30	Labar	Dîsaᅇ + Sorəᅇ
31	Hille Dahiya	ᅇnerəᅇ + Aᅇgoloᅇ
32	Hijerat	Sîrmbəᅇ
33	Mârsiki	Sorəᅇ
34	Nûriᅇ	Tînaᅇ
35	Hâbila	Aᅇgoloᅇ
36	Furtukuᅇe	Gufa + Agumaᅇ
37	Mâturuda	Gurᅇᅇᅇ
38	ᅇgeri	Âbunaᅇ
39	ᅇgeri Haguna	Âbunaᅇ + Kusube
40	Achara	Tekereᅇ-Duma
41	Âbu-Dom	Kunjara
42	Âbu-Layla	Âriᅇᅇ + Kûrmbuluᅇ
43	1. Limaᅇ 2. Hille Nûri 3. Gûndo 4. Nagar-Kûᅇe 5. Gûᅇji 6. Harunaᅇ	Âjumaᅇ + Kenndeᅇe + ᅇumuri + Mâratıᅇ + Âbunaᅇ + Tînaᅇ
44	Kûrbulaᅇ	Macaᅇ + Macakaraᅇ
45	Kûnjaᅇ	Macaᅇ + Agunaᅇ
46	Njîlim	Macaᅇ + Kûrmbuluᅇ
47	Kodolok	Macaᅇ + Machadalaᅇ

48	Kûchakin	Macañ + Tînañ
49	Fôji	Gurambañ + Macañ
50	Rataye	Dalmañ + Tînañ
51	Chamchurta	Tîrañ + Âriñañ + Nûmuri
52	Bôro	Nûmuri + Macañ
53	Hachaba	Bâruñ + Macañ
54	Kôrorok	Âriñañ
55	Barde	Âriñañ
56	Dar Kabach	Âjumañ
57	Kônga	Âjumañ
58	Darta	Durmañ + Asuñañ
59	Labide	Âriñañ + Âjumañ
60	Faraje	Farğağañ + Mînjiri + Asuñañ
61	Dicha	Mînjiri
62	Birejin	Asuñañ
63	Istirene	Asuñañ
64	Sira	Asuñañ + Mağgiriñ + Mağgire
65	Bakite	Asuñañ + Tînañ
66	Dârîb al-Almi	Âjumañ + Âriñañ
67	Gôs Met	Tîrañ
68	Lira	Kariyañ
69	Mâbuko	Âjurañ + Âmunañ
70	Kôle	Kunjara + Kenndeje
71	Fagire	Mandara + Bâruñ
72	Katinañ	Tînañ
73	Kiniwan	Tôron
74	Hajar Hadid	Dîsañ
75	Kundulba	Asuñañ
76	Urkuloñ	Kunjara + Tôron

3) Konto Kâdo

Konto Kâdo mâlikta nâyirna wî i: 1) Mâlik Musa Tôrjok 2) Mâlik Dînges 3) Mâlik Simba 4) Mâlik Dîdibo.

Konto Kâdo ti Faransiyinta ma warnda ilim, mâlikkandi ta ilu Masaraa de wâyirinniye, yagu Faransa tara, Masaraa du “Faransawo minndende” ru esina-kunuŋ, Faransa Masaraawo mâlikkandi îni gu kenju, kaŋgi sutu Gimir ta mana Sar-Sar Yunis ira gu mâlik Konto Kâdo to tunduŋa.

Tiro molo du kima ta Âli Yunis tere, hâgudu ili molo Adam Bachar tere. Âmin-âmin ninda gi Ibrahim Yunis te. Yagu mâlikta alle na wî nîŋa atineŋ gani taŋa nenee wî, mâlikkandu innden nda teleto îya tirnen indaye.

Hilleŋ îniŋa wî:

A) Dar Fâkum (sutu Fukuŋaŋ)

	Hilleŋ		
1	Kôrorak	8	Wendelu
2	Gabine	9	Barrata
3	Duwane	10	Mummat ta
4	Tâbari	11	Abusoga
5	Jati Fuŋa	12	Yaka ta
6	Kîsikita	13	Kôle
7	Cheka ta	14	Sileŋu

B) Dar Komore (sutu Komore)

	Hilleŋ		
15	Gûndo	18	Gôs Banat
16	Wâjiye	19	Akabach
17	Nûruki	20	Tarcana

21	Melleṭa	24	Tûkuli Nder ta
22	Arkoye	25	Dede ta
23	Tûkuli		

C) Dar Aram Gufa (sutu Aram Gufa)

	Hilleṇ
26	Birejil
27	Mimiṇe
28	Sarab Jidad
29	Âbuluk Kâbir
30	Âbuluk Ore
31	Gôs Âmir
32	Jukuti

D) Dar Kariye (sutu Kariyaṇ)

	Hilleṇ		
33	Kâtil	46	Gârkunõ
34	Andabar ta	47	Tûndusa
35	Ambenũ	48	Didiṇa ta
36	Atachane	49	Ambenũ Masara
37	Atachane Zagawa	50	Ambenũ Zagawa
38	Atachane Waday	51	Bûwa ta
39	Koloṅge	52	Daṇa ta
40	Kondola Jesa	53	Sisi
41	Tâbari Wadi ta	54	Andaja Surabe
42	Âdisan ta	55	Andaja Kormododo
43	Berbere ta	56	Tâbari
44	Teweṇ Masara	57	Gûṅgur
45	Teweṇ Maba	58	Dûwe ta

59	Dûwe ta Zagawa	67	Kâtafari ta Zagawa
60	Damire	68	Tiṅ ta
61	Kûdumi	69	Gûndaṅ
62	Tonoṅon	70	Jerkeriye
63	Mbâkaki	71	Sibit
64	Kâdo	72	Ŋgoje ta
65	Hagar ta	73	Bâku
66	Kâtafarita	74	Tûrta

E) Dar Mûruṅe (sutu Mûruṅaṅ)

Hilleṅ			
75	Kodole	83	Kûrbuj ta
76	Nûrkani	84	Sabir ta
77	Hille Âjine	85	Dâbbe
78	Mburgita	86	Aliṅgi ta
79	Kika ta	87	Nûnuṅaye
80	Katarfa	88	Ârdeba
81	Katarfa Ore	89	Njocoke
82	Kerkeṅ ta	90	Kûzi Wayit

F) Dar Jerkereṅ (sutu Jerkereṅ)

Hilleṅ			
91	Fatumata	98	Dime Gâmarkuṅaṅ
92	Direse	99	Dime Ajilija
93	Dokoyet	100	Hille Hassane
94	Kûle Mîmi	101	Kâtil
95	Kûle Tûkuṅi	102	Bîr Tâwil
96	Kûle Ŋgûrumi	103	Farajane
97	Dâbiyo ta	104	Hille Âjine

105	Ŋarman	131	Chimeliye
106	Tarawa	132	Hilleket
107	La Tâji	133	Njocoke Mîmi
108	Moroŋ	134	Gôs Merem
109	Gore Zagawa	135	Garadaye
110	Gore Waday	136	Dĩnese
111	Hille Âbdu	137	Doŋdoŋ ta
112	Kusbara	138	Hille Mâmudi
113	Mogorne	139	Makin ta
114	Siratiye	140	Gôfo ta
115	Ŋoro	141	Caŋgaya
116	Gûndo Matar	142	Caŋgaya
117	Bîr Sale Masaraa	143	Hille Âbu Almi
118	Bîr Sale Mîmi	144	Cokoy-Cokoy ta
119	Hille Kirzini	145	Mirkiriŋ
120	Goyne	146	Agune
121	Mâdayne	147	Kiraŋa
122	Biltiŋa	148	Muguchache
123	Kûrti	149	Nakulu ta
124	Usure Masaraa	150	Tondoŋ
125	Usure Mîmi	151	Kûle Hille Sibina
126	Ŋaŋuli ta	152	Hille Gimir
127	Bûratta	153	Ratay
128	Dĩnese Kâddi	154	Ndukure
129	Tembeli	155	Bîr Sale Maba
130	Tembeli Ŋgûrumi	156	Fûkuŋaŋ

G) Dar Kunjara (sutu Kunjara)

	Hillen
157	Bîr Kâdawus
158	Añiñgi ta
159	Bîr Kanji
160	Sisi
161	Keteltek
162	Dukkane
163	Târsu
164	Ifene
165	Lâyna

4) Konto Môlo

- 1) Mâlik Dûtum 2) Mâlik Adam Dûtum 3) Mâlik Abdalkarim
4) Mâlik Fadul Dûtum ti âmin-âmin kâyiri ninda gi ye.

Hillen îniña wî:

	Hillen	Sutuñ Masaraa
1	Lômba	Tîrañ
2	Tulgo	Tîrañ
3	Darsalame	Tîrañ
4	Kanaga	Tîrañ
5	Takase	Tîrañ
6	Tânggore	Tîrañ
7	Fârinji	Tîrañ
8	Ñatiña	Tîrañ
9	Hijer	Tîrañ
10	Subi	Tîrañ
11	Dotomi ta	Tîrañ

12	Rototo	Tîraņ
13	Bagar Baki	Tîraņ
14	Welege	Tîraņ
15	Ichbara	Tîraņ
16	Habila	Tîraņ
17	Côlolo	Tîraņ
18	Njocoke	Tîraņ
19	Birejiņ	Tîraņ
20	Tândalti taņ	Tîraņ
21	Gudumi	Maņgiriņ
22	Gos Banat	Maņgiriņ
23	Bôro	Maņgiriņ
24	Tumtume	Maņgiriņ
25	Kodige	Maņgiriņ
26	Galala	Maņgiriņ
27	Dime	Asuņaņ
28	Dime Berke	Asuņaņ
29	Maņgile	Maņgiriņ
30	Maņgile Nabagay	Maņgiriņ
31	Alingi ta	Maņgiriņ
32	Abu Defa	Maņgiriņ
33	Doņgi ta	Maņgiriņ
34	Gudmi	Asuņaņ
35	Ârdeba	Asuņaņ
36	Kuduk	Asuņaņ
37	Galikta	Asuņaņ
38	Adiņe ta	Asuņaņ
39	Daway	Gereņeņ
40	Boro	Gereņeņ

41	Hajar Dabaye	Gereneṅ
42	Kese	Gereneṅ
43	Terta	Gereneṅ
44	Uchuraye	Gereneṅ
45	Hille Tawile	Gereneṅ
46	Hille Chek	Gereneṅ
47	Anḡerebe	Gereneṅ
48	Garadaye	Gereneṅ
49	Hille Naga	Gereneṅ
50	Tacho	Gereneṅ
51	Agan	Macakaraṅ
52	Amchibeka	Macakaraṅ
53	Wâjiye	Macakaraṅ
54	Gelu	Macakaraṅ
55	Melleje	Macakaraṅ
56	Nuku Nuku	Macakaraṅ
57	Kôrorok	Macakaraṅ
58	Jenta	Macakaraṅ
59	Tôrlabit	Macakaraṅ
60	Hilu ta	Macakaraṅ
61	Garfata	Macakaraṅ
62	Hille Makki	Macakaraṅ
63	Jadide	Macakaraṅ
64	Kuṅga	Macakaraṅ
65	Hille Fallata	Fûkuṅaṅ
66	Jîmeza	Fûkuṅaṅ
67	Ganaṅgi ta	Fûkuṅaṅ
68	Kûnduk	Fûkuṅaṅ
69	Kuma Dûṅgi	Fûkuṅaṅ

70	Kolkole	Maṅgiriṅ
71	Rat Asugur	Maṅgiriṅ
72	Hajilija	Maṅgiriṅ

5) Konto Mabrun

1) Mâlik Haji 2) Mâlik Maḡadam 3) Mâlik Hamndan 4) Mâlik Mahamat Nur, ti âmin-âmin koy kâyiri ninda gi ye.

Hilleṅ îniṅa wî:

	Hilleṅ
1	Nonggolo
2	Kûdumule
3	Dala ta
4	Tîne
5	Tanjona
6	Nadiyane

6) Konto Turane

1) Mâlik Ahmad 2) Mâlik Mahamat Ahmad 3) Mâlik Adam Ahmad Turane, ti âmin-âmin kâyiri ninda gi ye.

Masalat Am Ndam

Masalat ira wî i gani Am Ndam ira ilim ganu kâddu ene. Hâgudu mâlikta îniṅa wî i: 1) Mâlik Ambadi 2) Mâlik Jiriban 3) Mâlik Ortole 4) Mâlik Zayid 5) Mâlik Gabti 6) Mâlik Îdiris 7) Mâlik Âli Îdiris ti âmin-âmin koy ninda ye, hâgudu dar Am-Ndam gim

chekta 16 ye.

Masalatta Am Ndam taɗa i Masaraa ye, yagu kanaa masaraka ûre osende, ârinjek de nûre ye. Sutun̄ îniɗa wî du sutun̄ Masaraa tuu wî nîɗa noɗ de ye.

Masalat Am Hajar

Konto Am Hajar ti Masalatta nî gani ye, hâgudu mâlikkandu koy ene. Mâlikta i: 1) Mâlik Musa Zambili 2) Mâlik Adam Musa 3) Mâlik Hassan Adam Musa, ti âmin-âmin kâyiri ninda ye.

Masalatta Am Hajar taɗa i koy Masaraa ye, yagu kanaa masaraka ûre osende, ârinjek de nûre ye. Sutun̄ îniɗa wî du sutun̄ Masaraa tuu wî nîɗa noɗ de ye.

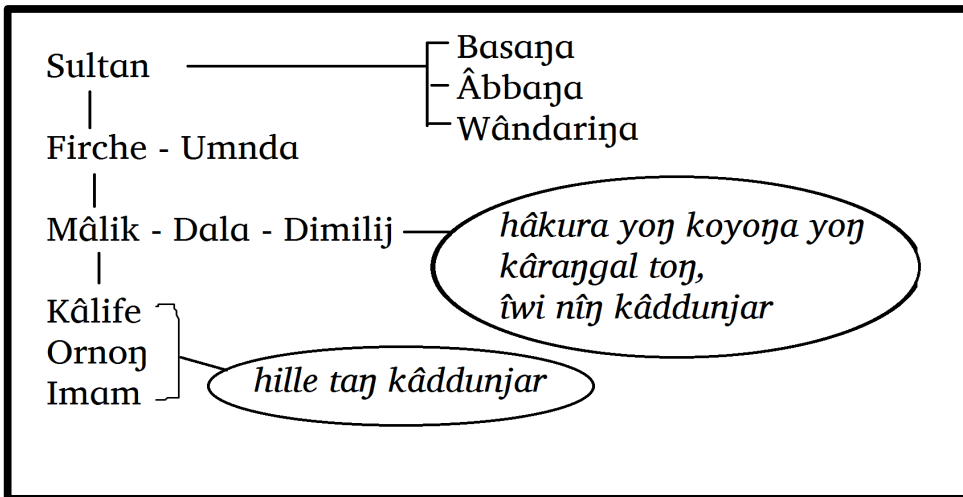
Sininta kanaa wî ûka wî nîña wî

- 1830 Hajjam Hasaballawo uṅana gi ye.
- 1884-1885 Hajjamko Mogorne toroṅ, hukum molo indisa.
- 1884 Gereṅeṅ hukumko ula (Fâki Ismayil mbo).
- 1886 Njeba Fâki Ismayil Andurman sêy tena gi ye.
- 1888 Âbakar hukumko tula.
- 1889 Âbakar taṅ basaṅa mbo âbbaṅaa mbo iyaṅata juri Fachir ta gi molo wanara.
- 1890 Ismayil Âbdulnabi mbo Hajjam mbo îya.
Usman Jano Furta nîg Dar Masaro nunjuriya tesembena.
- 1899 aye 3 jo 21 Biritaniya mbo Faransa mbo jo gîlaṅgi lardi Sudan mbo Cad mbo olona guwo ûrana.
- 1905 Juri Chawa ta (Âbakar mbo Furta mbo). Furta Abakarko Fachir wanaṅa (aye 5 jo 12). Kâddusar Masaraa nîṅ wârcana, Tajaddin hukumko tula.
Juriṅ Dar Masara taṅa koroo Masaraa nîṅam lasira (Kunjuldi, Mestere, Gilane, Kejkeje). Juri Kejkeje tag (Tajaddin mbo Furta mbo). Âli Dinar Âbakarko tuya.
- 1907 Rôgora Âli Dinar mbo Tajaddin mbo
- 1909 aye 2 jo 2 - Faransiyinta Dar Mabam layu, Abbachewo ula.
aye 6 jo 5 - Adam Âsil “Ama sultan Dar Maba ta âka” ru njeba tena.
Aye 9 - Faransiyinta Dar Tame waya.
Aye 11 - Faransiyinta Dar Gimir mo waya.
- 1910 aye 1 jo 4 - Ṇori Kîrindaṅ tag (Tajaddin mbo Faransiyinta mbo). Tajaddin Baharaddinko hukumko tûṅa.
aye 11 jo 9 - Ṇori Dôroti tag (Tajaddin mbo Faransiyinta mbo), Tajaddinko uya.

- Âskarta Âli Dinar mbo kima Hajjam ta mbo Dar Masaram wanjaña (juri jaribe ta).
- 1911 aye 1 jo 2 - Faransiyinta Dar Masaram hâkkoy waya, ganii as usuruna.
 aye 6 - ayagine Dar Mabam Dud Mura tañ kaa urnaña.
 aye 8 - Juriya Dar Maba tag tibiya.
 aye 10 - Ndoka mbo Dud Mura mbo juru ela.
 aye 10 - Ndoka Âsilko njeba nda tena, Faransiyinta wo koy katab nda tena.
 Mayagine Fâki Dûdduk tag
- 1912 aye 1 jo 22 - Âli Dinar Ndokawo njeba nda tena.
 aye 1 jo 27 - Ndoka Faransiyintawo njeba nda tena, Dar Masara ta caki madaldi Asuña molo garbi do, Faransiyinta nîña koroom nda tela.
- 1913 Sereme tûka, yagu jubbu geya Faransiyinta tûnjito wândañina. Mayagine fâkije darawichta nîñ urnaña.
 aye 11 - Fâkije kañ Abbache ko, dûkum Faransiyinta nû odoronja.
 aye 12 jo 25-28 - Kônonel Jolen Dîrijelko tîkal tara.
 Wâci Bâdawi ta tûka.
- 1916 aye 5 jo 22 - Îngilizta Dar Fur mo lay Fachirko ula.
 aye 6 - Ndoka Îngiliztawo njeba nda tena.
- 1917 Ndokawo Fachir ôliña.
 Faransiyinta Dar Masara ta lardi kalla tûto inndana,
 Îngilizta caki Dar Masaram saba do na ilim dûkumta ena.
- 1918 aye 2 jo 9 - Njeba hâkkuma Îngilizta Ndokawo katab nda ena. Îngilizta Dar Masaram layu, erdi Kîrendik ta ilim dûkumko ena.

- 1920 Ndoka hâkkuma Îngilizi mbo hâkkuma Sudan ta gi mbo kanaa ûcaņa.
- 1921 Mayagine Sahuyuni uri gi N̄ala t̄ņara.
- 1922 aye 1 jo 22 - Îngilizta Jinene waya.
 aye 2 jo 17 - Hâkkuma Sudan ta gi sultanko binu kâddunjar n̄u t̄ņa.
 Biritaniya mbo Faransa mbo t̄iran, lardi Cad mbo Sudan mbo na gu ûcaņa.
- 1924 Lardi Cad mbo Sudan mbo sene 1922 ûcaņa ilu keņek ken ela.
- 1951 Sultan Baharaddin t̄iya. Abdarahman Baharaddin hukumko tula.

Kâddunjar Dar Masara taņ

Kanaa bokoŋa

Âbbaŋaa: i sultan taŋ tunuba ye.

Agit: ti ornoŋta nî kâddi ye.

Âmir: ti umndaŋ nî kâddi ye.

Aŋsar: ti kaŋgi tu kâddi tû-ken, dûmmo nûrci gi ye.

Basaŋa: i sultan mbo nâyirii ye.

Dabit: ti âskarta nî kâddi ye.

Dala: ti kâlifen nî kâddi ye.

Firche: ti dalaje nî kâddi ye.

Gâdi: ti kaa kanaa ne nîdiranawo nda norgore gi ye, hâgudu nandaŋanawo du njiŋanta nonndonose, tenendan du domoŋgam nuluwi ye.

Gayit: ti âskarta nî kûjo ye.

Kâbten: ti âskarta nî kâddi ye, hâgudu kônonel molo sina ye.

Kâlife: ti hille ta kâddi ye.

Kônonel: ti dabitta nî kâddi ye.

Imam: ti hillem masik mo tebet de kaa sallu nindige gi ye.

Mâlik: ti hâkura ta kâddi ye.

Ornoŋ: ti bûgulaŋ hille taŋa nî kâddi ye, hâgudu n̄ori ta kâddi ye.

Sultan: ti dar ta kâddi ye.

Umnda: ti firche ye, hâgudu dalaje nî kâddi ye.

Wândariŋa: tiro sultan kâyinu ganu nûtaŋ kâyiri ru tûna gi ye.

TÎNA

Kitab gu mîndîjari gu, kitab Ibrahim Yaya Abdarahman ta ârinjeka mbo tîndîjara ilu gâr ken sîkal ndelej, kanaa masarak mbo morgoloñijaye.

Ibrahim Yaya Abdarahman ti sene 1963 ilim, majirin lo Fachir madarsa sânewiyem gâr ke sêy-de, kitab gu katab geya tândañinaye. Hâgudu ndînjara ta gu du sene 2008 tîndîjaraye.

Hâgudu mi du kaa sule na koy awun ambena, kanaa tuu koy rok mena. Hâgudu mândañini ta gu lêle jime jo 27 aye 4 sene 2012 mândañinaye.

Kaa kitab gu nîndîjara wî i:

- 1) Âfandi Gamaraddin Mahamat Harun (hille Hajar Jambu, mahaliya Mestere)
- 2) Âfandi Ishak Kamis Mahamat (hille Tîrti, mahaliya Mestere)
- 3) Âfandi Abderazik Mahamat Ahmat (hille Târjo, mahaliya Mestere)
- 4) Âfandi Nuraddin Ahmat Abdalla (hille Meremta, mahaliya Bede)
- 5) Âfandi Juma Ibrahim Harun (hille Derende, mahaliya Mestere)
- 6) Âfandi Matar Mahamat Sileman (hille Jirib-Jirib, mahaliya Mestere)
- 7) Âfandi Abdalmajid Abdalla Sileman (hille Terbebe, mahaliya Mestere)

Hâgudu kaa munazama SIL taña awun ambena wî i: Yunisa Kuwa ta Angela Firins mbo ye.

Hâgudu kaa kanaa wîwo rok amba nena wî dîsir munduĵa wî ye. Hâgudu caki dar Masara ta Cad mana gim mâlikta du, hilleŋ mbo sutuŋ mbo awun ambena ye.

- *Sultan Mahamat Âli Tûrkucha*: Ishak Kamis Mahamat, Juma Ibrahim Harun
- *Dûsuŋ Âbunaŋ nîŋ*: Assadik Yaya
- *Firchekandi Nernen nîg hilleŋ 82-98*: Dahiya Ismayil Kamis (hille Tulus, mahaliya Murne), Kamis Yusif Ahmad (hille Kûjungur, mahaliya Murne)
- *Firchekandi Fûkuŋaŋ nîg hilleŋ 56-63*: Kamis Ishak
- *Firchekandi Fûkuŋaŋ nîg hilleŋ 64-73*: Juma Abdalla, Ibrahim Âbakar Jibrin
- *Firchekandi Mestere tag hilleŋ 87-89*: Arbab Farda (hille Kondoli, mahaliya Mestere)
- *Firchekandi Mînjiri nîg hilleŋ 65-102*: Mahamat Ibrahim, Âbulgasim Îdiris
- *Firchekandi Kôbore tag hilleŋ 30-34*: Kamis Abdalla Adam (hille Sugune, mahaliya Murne)
- *Firchekandi Hâbila tag hilleŋ 34-39*: Jibiril Yaya
- *Firchekandi Gûbbe tag hilleŋ 14-27*: Adam Abdalla
- *Konto Gereŋe*: Mâlik Harun Ishak Harun
- *Konto Môlo*: Mâlik Fadul Dûtum, Mâlik Harun Ishak
- *Konto Barde*: Mâlik Hassan Brahim, Mustafa Brahim, Fâki Burma Abdulaye, Âbakar Hissen
- *Konto Kado*: Îssa Mustafa, Umnda Gamar
- *Konto Mabrun*: Brahim Hamdan

Acknowledgements

This history of the Massalit people in the Massalit language is the culmination of over two years of work by a dedicated group of editors: Juma Ibrahim Harun, Abderazik Mahamat Ahmat, Nuraddin Ahmat Abdalla, Ishak Kamis Mahamat, Gamaraddin Mahamat Harun, and Matar Mahamat Sileman, joined later by Abdalmajid Abdalla Sileman. The editors are all Massalit from Darfur, currently residing in eastern Chad. They met twice a week from 2012 to 2014 and beyond, reading through a history of the Massalit people written in Arabic by Ibrahim Yahya Abdarrahman, a Sudanese Massalit official, selecting relevant portions and translating them into Massalit. They wrote by hand in exercise books, then typed them into the computer for revision. They re-read and revised subsequent drafts many times. SIL literacy facilitator Eunice Kua and team leader Angela Prinz provided technical assistance in orthography, book layout and design.

The text of this book consists mostly of portions translated from Ibrahim Yahya's "*Masalit/Masaraa*" (2008), with his permission. *Mahdist Faith and Sudanic Tradition: The History of the Masalit Sultanate, 1870-1930* (1985, KPI Limited) by Lidwein Kapteijns was also helpful as a reference source. Where there were minor discrepancies between Kapteijns' and Ibrahim Yahya's accounts, Ibrahim Yahya's version was kept as the "insider" view.

The editors also made some changes or additions to the source text. The account of Sultan Mahamat Âli Tûrkucha was added based on oral tradition supplied by Ishak Kamis Mahamat and Juma Ibrahim Harun. Additional villages in Sudan were supplied by community elders from relevant regions, currently residing in Chad (names on p. 207). Additional villages in Chad were supplied by the relevant canton chiefs or their relatives (names on p. 207). Finally, village lists in the source text were accompanied by details of Massalit as well as occasionally other ethnic groups residing there. In this version, only the Massalit clans are cited. Where clan details are unknown, the entries have been left blank.

Remerciements

Cette histoire du peuple massalit en langue massalit est le fruit de plus de deux ans de travail d'une équipe des rédacteurs: Juma Ibrahim Harun, Abderazik Mahamat Ahmat, Nuraddin Ahmat Abdalla, Ishak Kamis Mahamat, Gamaraddin Mahamat Harun, et Matar Mahamat Sileman, ainsi que de Abdalmajid Abdalla Sileman qui les a rejoints plus tard. Ce sont tous des Massalits du Darfour résidant actuellement à l'est du Tchad. Ils se sont réunis deux fois par semaine de 2012 à 2014 pour lire, sélectionner et traduire des portions sélectionnées d'un livre d'histoire du peuple massalit écrit en arabe par Ibrahim Yahya Abdarahman, un personnage important parmi les Massalit du Soudan. Ils ont révisé et corrigé les ébauches du texte à plusieurs reprises. Les membres de l'équipe SIL Eunice Kua et Angela Prinz ont apporté une assistance technique, dans les domaines de l'orthographe et de la mise en page.

La grande majorité du texte de ce livre sont des portions traduites de l'ouvrage "Masalit/Masaraa" par Ibrahim Yahya (2008), avec sa permission. Les éditeurs se sont également inspirés d'un texte de référence, Mahdist Faith and Sudanic Tradition: The History of the Masalit Sultanate, 1870-1930 (1985, KPI Limited) de Lidwien Kapteijns. Mais dans le cas où de petites différences entre le récit de Kapteijns et celui de Ibrahim Yahya apparaissent, c'est la version d'Ibrahim Yahya, présentant une perspective plus locale, qui a été retenue .

L'équipe a fait aussi quelques changements et a ajouté des informations complémentaires. L'information sur Sultan Mahamat Ali Turkucha ne faisait pas partie du texte original; elle a été ajoutée selon la tradition orale relatée par Ishak Kamis Mahamat et Juma Ibrahim Harun. Les listes de villages du Soudan ont été vérifiées et des noms du villages ont été ajoutés par des Massalit originaires des régions concernées (détails p. 207). De même, les listes de villages du Tchad ont été vérifiées et des noms du villages ont été ajoutées par les chefs des cantons concernés ou les proches de ceux-ci (détails p. 207). Finalement, les listes de villages dans le texte original contenaient des noms des clans massalit et parfois ceux d'autres ethnies habitant dans ces villages. Dans ce livre, ce ne sont que les détails du clans massalit qui ont été retenus. Dans le cas où les clans d'habitants massalits ne sont pas connus, l'espace a été laissé vide.